

Godina II

2000.

Broj 1.

YU ISSN 1450-7986

UDK 34: 061.1(4)

REVIJA ZA EVROPSKO PRAVO

periodični časopis Udruženja za pravo Evropske unije

Glavni i odgovorni urednik
prof. dr Radovan D. VUKADINOVIĆ

Udruženje za pravo Evropske unije, Beograd

Izdavač

Udruženje za pravo Evropske unije
Beograd, Krunska (Proleterskih brigada), 74.
tel. 011 444 69 10

Uredjivački odbor

Prof. dr Radovan D. Vukadinović, mr Gordana Ilić (sekretar), prof. dr Stevan Lilić,
dr Duško Lopandić, dr Miroslav Paunović, prof. dr Milena Petrović,
Prof. dr Maja Stanivuković

Glavni i odgovorni urednik

Prof. dr Radovan D. Vukadinović
Tel.: 034 37 02 32/227; E-Mail: radevuk@ptt. yu

Izdavački savet

Prof. dr Zoran Arsić, prof. dr Blagoje Babić, prof. dr Mirko Vasiljević, prof. dr Ivica
Jankovec, prof. dr Dobrosav Mitrović (predsednik), prof. dr Dejan Popović, prof. dr
Dragan Radonjić, dr Bojana Rilke, prof. dr Aleksandar Ćirić

Časopis izlazi periodično

Tiraž: 300

Štampa: Komino Trade, Kraljevo

Predlog za citiranje: REP.

Na osnovu Mišljenja Ministarstva za nauku i tehnologiju broj 413-00-435/99-01, od
13. 01. 2000. godine, Revija je oslobođena poreza na promet.

REVIJA ZA EVROPSKO PRAVO

periodični časopis Udruženja za pravo Evropske unije

Godina II

2000.

Broj 1.

SADRŽAJ

ČLANCI I RASPRAVE

Vida Čok	Evropsko građanstvo i državljanstvo država članica u politici i pravu Evropske unije	5
Branimir Marković	Pravo zapošljavanja i socijalna prava u Evropskoj uniji, s posebnim osvrtom na prava radnika iz trećih država	23
Jelena Vilus	Evropska unija i elektronsko pravo - Povodom usvajanja Direktive Zajednice o elektronskim potpisima	49
Nebojša Košutić	Osnivanje Evropske kompanije	69
Maja Stanivuković	Uz prevod Rimske konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze i pratećih protokola	89

SUDSKA PRAKSA

Slučaj 286/90, Poulsen and Diva Corp.	103
--	-----

PREVODI DOKUMENATA

Prvi i Drugi Protokol o tumačenju Rimske Konvencije od 19. juna 1980. godine	121
Pravilo Saveta (EZ) Br. 723/2000, od 6. 04. 2000. ..	137

NOVOSTI IZ EVROPSKE UNIJE

.....	145
-------	-----

INFORMACIJE O SKUPOVIMA

.....	155
-------	-----

PRIKAZI KNJIGA

Rajko Knez: <i>Odgovornost gospodarskih subjekta za obremenjevanje okolja v materialnem in mednarodnem zasebnem pravu</i> , Vida Čok	175
Radoslav Stojanović, <i>Spoljna politika Evropske unije</i> , Filip Turčinović	179

ČLANCI I RASPRAVE

Dr Vida ČOK*

UDK 061.1EC [342.71/.73]
str. 5 - 21.
izvorni naučni rad

EVROPSKO GRAĐANSTVO I DRŽAVLJANSTVO DRŽAVA ČLANICA U POLITICI I PRAVU EVROPSKE UNIJE

ABSTRACT

The new approach to nationality has emerged under the circumstances of the building of the European Union. European integration policy and Community law include the specific concept of EU citizenship as a right of the citizen of the citizen of the European Union. The EU citizenship is conditioned by the nationality of a European member state. The two legal institutes cannot be equalized, but the both, citizenship and nationality primarily, became part of the system of human rights and freedom. In this paper, the EU citizenship is analyzed also as a corpus of rights of the European citizen, particularly, the right to freedom of movement and free choice of residence, the election rights, diplomatic protection in third countries, and the right to petition.

Key words: *Community law, citizenship of the European Union, nationality, rights of the citizen of the European Union.*

* Naučni savetnik u Institutu za uporedno pravo, Beograd.

Ideja o evropskom građanstvu pojavila se znatno pre usvajanja Ugovora o Evropskoj uniji kada je kao pravni institut uvršćena u odredbe Ugovora.¹ Godine 1975, istaknuta je mogućnost da bi 1980. godine zajedničko tržište moglo biti pretvoreno u evropsku uniju, koja bi "služila približavanju naroda". Tada su predviđeni i prestanak kontrole na granicama država, poboljšanje transporta, uprošćavanje plaćanja iz oblasti socijalnog osiguranja u čitavoj Zajednici. Godine 1977, Evropski parlament je doneo rezoluciju o posebnim pravima građana Zajednice, i u njoj naznačio "nova" građanska i politička prava i njihovu zaštitu. Godine 1984, Evropski parlament je usvojio nacrt ugovora o Evropskoj uniji, u kojem je, prvi put definisano građanstvo Unije. Prema članu 3. tog nacrta, "Građani država članica su istovremeno građani Unije. Građanstvo Unije je vezano za svojstvo građanina države članice, ono ne može biti stečeno ili izgubljeno odvojeno". Usledili su predlozi o merama za ostvarivanje evropskog građanstva, a zatim, 1985. godine, data je i prva sinteza prethodnih predloga o pravima evropskog građanina. Kritičke ocene Saveta Evrope (1989. i 1990), doprinele su preduzimanju konkretnih mera u vezi sa utvrđivanjem *corpusera* prava koja evropski građanin stiče na osnovu građanstva Evropske unije.

Ugovorom o Evropskoj uniji, države članice Evropske zajednice su izrazile i potvrdile spremnost i volju da svoju dotadašnju politiku integracije podignu na viši stepen. To je učinjeno "pretvaranjem" Evropske zajednice u Evropsku uniju, a sama ideja regionalnog integrisanja je Ugovorom o Evropskoj uniji unapređena. Između ostalog, uveden je novi pravni institut nazvan građanstvo Evropske unije.² Građanstvo Evropske unije postalo je na taj način jedno od osnovnih načela politike Unije. Njime je izražena njena kohezija, zasnovana na državljanstvu građana država članica Evropske unije.³

¹ Treaty on European Union, Maastricht, 2. 2. 1992, *Official Journal of the European Communities*, C 224, Vol. 35, 31 August 1992.

² Odluka država članica da "ustanove građanstvo svim državljanima" država članica Unije, izražena je u osmom stavu Preambule Ugovora o Evropskoj uniji, dok je sam institut građanstva Unije pravno razrađen u odredbama člana 8. do 8e. Ugovora.

³ Detaljniju genezu pojave i razvoja ideje o evropskom građanstvu do njenog pretvaranja u normu Ugovora o Evropskoj uniji, prema kojoj su navedeni i gornji podaci, v. Gilles Sebastien: *La Citoyennete de l'Union Europeenne*, *Revue du droit public*, 5/1993, pp. 1263-1289; Paul Craig and Grainne de Burca: *Citizenship*, u: *EC Law, Text, Cases and Materials*, Oxford, 1995.

Bez ukidanja instituta državljanstva kao kategorije unutrašnjeg prava i izraza suvereniteta pojedinih država članica Evropske unije, Ugovorom je "pridodato" građanstvo Evropske unije. Po tom osnovu, građani Evropske unije su stekli nova prava i obaveze. Šta više, u uvođenju evropskog građanstva "viđeno" je ne samo jačanje odnosa među državama članicama Unije, njihovo "bliže" povezivanje, već je evropsko građanstvo tumačeno futuristički, i kao premisa "evropskog naroda". Razlike u pogledima i tumačenjima instituta građanstva Evropske unije i danas se, u pravnoj književnosti, smatraju razlogom koji otežava definisanje statusa građanina Evropske unije. Prava i obaveze koje čine suštinu evropskog građanstva danas su predmet rasprava o samom konceptu tog instituta. Da li je potrebno da građanstvo Evropske unije postane njen ustavnopravni institut? I da li je takvo rešenje uopšte moguće, a da se ne dovedu u pitanje druge osnovne ugovorne kategorije na kojima se Evropska unija temelji? Kao ustavna kategorija, građanstvo Unije bi značilo obavezno proširivanje ljudskih prava u odnosu na ona za koja se danas podrazumeva da već postoje u statusu građanina Evropske unije. Zatim, takvim postupkom bi se "zašlo" u materiju koja tradicionalno pripada nadležnosti države i izraz je njenog personalnog suvereniteta. Ovom drugom prigovoru se dodaje da se ljudska prava i slobode mogu garantovati, ostvarivati i štititi jedino u suverenim državama. Dakle, Evropskoj uniji, kao nadnacionalnoj tvorevini, nedostaje identitet državne zajednice, odnosno "čvršćeg" institucionalnog organizovanja. Stoga se, za sada, ostaje na činjenici da već postoji Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava (1950) i da su države članice Evropske unije, koje su i strane ugovornice te Konvencije, obavezne da je primenjuju, ali da se njene odredbe ne mogu jednostavno preuzimati, "pretvarati" u ustavne odredbe Unije, jer bi se na taj način menjao i sam njen ugovorni karakter. U tom smislu se može govoriti o postojanju neslaganja u tome da li evropsko građanstvo treba da ostane u okvirima koncepta Ugovora ili ga treba razvijati u pravcu njegovog definisanja kao ustavnopravnog instituta kojim se građanstvu Evropske unije pridaje i konstitutivni status.⁴

⁴ Takva inicijativa je došla do izražaja 1994. godine u Izveštaju Odbora (Evropskog parlamenta) za institucionalne poslove o Ustavu Evrope, koji je sadržavao ustavni predlog Unije. U njemu je posebno mesto dato građanstvu Unije kao ustavnoj kategoriji, a zatim i ljudskim pravima.

Oba pravna instituta, i građanstvo i državljanstvo, pripadaju istom procesu uspostavljanja odnosa između pojedinca i vlasti koja uređuje njegova prava i obaveze. Vlast utvrđuje osnov njegovog statusa u određenom društvu, ali razlike u terminološkom označavanju ta dva instituta, kako je to učinjeno u Ugovoru o Evropskoj uniji, iako se oni u mnogim elementima podudaraju, čine potrebnim da se, barem ukratko, naznače razlozi za takav postupak.

Sušтина pojma i pravna terminologija

Ugovor o Evropskoj uniji se koristi dvama različitim terminima: građanstvo (*the citizenship, la citoyennete de l'Union*) i državljanstvo (*nationality; la nationalite*). Prvi termin, građanstvo, upućuje na "čvršće" uspostavljanje veze između lica koja su državljani država članica Evropske unije i građani Evropske unije kao supranacionalne, međunarodne regionalne organizacije. Građaninom Evropske unije se postaje na osnovu činjenice da određeno lice poseduje državljanstvo države članice Evropske unije.⁵

Ta, naizgled jasna situacija izaziva izvesna pitanja u pravnoj terminologiji. Moglo bi se, prigovoriti da se oba ta termina, korišćena u Ugovoru o Evropskoj uniji, zapravo "svode" na pojam državljanstva. U pravnoj književnosti u Jugoslaviji, poslednjih decenija (sve do pojave građanstva Evropske unije), termin "građanstvo" nije korišćen, a nije bilo ni potrebno da se njime koristimo. Sa stanovišta unutrašnjeg prava, reč "državljanstvo" i jezički je u potpunosti pogađala suštinu pojma - odnos pojedinca i države. Moglo bi se reći da je pojam građanstvo, u smislu odnosa pojedinca prema vlasti, "izgubilo" svoje ranije značenje. U prošlosti taj termin je definisan i ovako: "Pošto pojedinac ima prema državnoj vlasti ne samo dužnost već i prava, on nije u državi samo podanik već i građanin. Podanstvo i građanstvo nisu skup tačno određenih dužnosti odnosno prava; to su izvesna pravna stanja, izvesni pravni odnošaji između pojedinca i državne vlasti, na osnovu kojih se tek mogu dobiti dužnosti, odnosno prava ... građanstvo nije

⁵ "Every person holding the nationality of a Member State shall be a citizen of the Union", član 8, tačka 1. Ugovora.

jedno određeno pravo ili jedan skup prava, nego to je jedna pretpostavka za sticanje prava, jedna vrsta pravne sposobnosti".⁶ Ovakva definicija može biti korišćena i kao pokazatelj evolucije samog instituta državljanstva koji je nastao i razvijao se kao kategorija unutrašnjeg prava,⁷ ne obazirući se na to što se njegovo tumačenje vezuje i za naciju, u smislu "pripadnosti", porekla pojedinca. Dakle, prema takvom stavu, termin državljanstvo se ne bi mogao koristiti za označavanje odnosa koji je Ugovorom o Evropskoj uniji uspostavljen između te međunarodne organizacije i njenih građana.⁸

Sama pravna priroda Evropske unije, kao supranacionalne regionalne organizacije, navodi na potrebu razlikovanja "građanstva" od "državljanstva".

⁶ Slobodan Jovanović: *Država I*, Beograd, Geca Kon, A.D. 1936, str. 446 (Deo 21. Podanstvo i građanstvo, str. 210-211).

⁷ H. A. C. Sturgess, Arthur R. Hewitt: "Državljanstvo pojedinca je njegovo svojstvo kao subjekta određene države i, stoga, njenog građanina. Nije na međunarodnom, već na unutrašnjem pravu, da utvrđuje ko se smatra, a ko se ne smatra subjektom. A Dictionary of Legal Terms - Statutory Definitions and Citations (Oppenheim: *International Law*, Vol. 1, London, 1939, 1945). Danas, u vezi sa institutom građanstva EU, daju se i ovakve definicije: "Građanstvo je pojam unutrašnjeg javnog (državnog) prava" (D. Lochak); "To je skup prava, u suštini političkih, koja država priznaje licu koje živi na njenoj teritoriji i koje učestvuje u vršenju suvereniteta države na demokratskim izborima" (Gerard Cornu); ali, i, "Građanstvo ima pravno svojstvo na osnovu kojeg, titulari građanstva (određene države) koriste politička i građanska prava" (Gabriel Montagnier). Gilles Sebastien: *Op. cit.* pp. 1270-1271.

⁸ U domaćoj pravnoj književnosti koja se bavi pitanjima građanstva EU, autori se različito opredeljuju za upotrebu termina državljanstvo i građanstvo. Izgleda da je termin građanstvo šire prihvaćen (na primer, prevodi Ugovora o Evropskoj uniji, Duško Lopandić i Milutin Janjević (1995); Radovan Vukadinović, *Pravo Evropske unije*, Beograd, 1995; Vida Čok, Građanstvo i državljanstvo u pravu Evropske unije, *Strani pravni život*, 1/1995; prevod knjige T.C. Hartley: *Osnovi prava Evropske zajednice*, Beograd, 1998, prevodilac Obrad Račić; i dr). Po našem mišljenju, to je u skladu sa suštinom ovog pravnog instituta i činjenicom da se termin građanstvo, u pravnom smislu, razlikuje od termina državljanstvo. U pravu, oni nisu identični termini. Ne mogu se izjednačiti državljanstvo, kao kategorija unutrašnjeg prava, i građanstvo EU koja "stvora" sistem "svog", za sada *sui generis*, komunitarnog prava. Zanimljiv je komentar, da se često upotrebom termina državljanstvo i građanstvo u govornom jeziku, uvodi pometa o značenju ta dva termina. Ali, postoji i mišljenje koje bi trebalo shvatiti kao pokušaj pojednostavljenja čitave stvari: "Termin državljanstvo (*nationalite*) se koristi u međunarodnim instrumentima Saveta Evrope, i u većini država Zapadne Evrope, i njemu odgovara termin građanstvo (*citoyennete*), kojim se koristi većina država Srednje i Istočne Evrope. Gianluca Esposito: The Activity of the Council of Europe in the Field of Justice and Nationality, *Uniform Law Review*, 1/1998, p. 11.

Državljanstvo je usko povezano sa suverenitetom država, ono je jedno od njegovih osnovnih obeležja. Tvorevina Evropske unije ne sadrži taj element.⁹ Ali, kao što uvođenje zajedničke monete, tako i građanstvo Unije bitno doprinosi procesu integracije i supranacionalnom organizovanju Evropske unije. Njeno bitno obeležje je da države članice prenose na Uniju deo svog državnog suvereniteta, što se konkretno ispoljava u povećanju nadležnosti Evropske unije kada se regulišu mnogi odnosi koji su ranije bili isključiva nadležnost država.

Ali, između državljanstva i građanstva postoji i veza, koja ih u pravu Evropske unije čini "nerazdruživim" kategorijama. Građanstvo Unije nije autonoman i poseban pojam u odnosu na državljanstvo država, barem na sadašnjem stepenu integracionog procesa. Građanstvo Unije je uslovljeno državljanstvom države članice Evropske unije, i to onoliko koliko proizlazi iz državljanstva priznatog fizičkom licu od strane države, jer samo tim putem ono stiče status građanina Unije. A taj status se definiše i kao "pripadnost sociopolitičkoj zajednici, na osnovu koje je ta zajednica dužna da pruža zaštitu pojedincu".¹⁰ I dalje, građanstvo Unije ne dovodi u pitanje državljanstvo lica, već se stavlja "iznad" različitih državljanstava svake države članice Evropske unije. Građanstvo Unije "upotpunjava" pojedina državljanstva, tj. državljanstva država članica Evropske unije, a njih države utvrđuju kao suverene vlasti. U tom smislu se često ističe "neokrnjenost" suvereniteta država, jer i pored uvođenja građanstva Unije, svaka država članica ostaje nadležna da utvrđuje pravila na osnovu kojih pojedincu odobrava ili odbija državljanstvo.

Građanstvo Unije se može porediti sa državljanstvom država članica Evropske unije na još jednoj osnovi. Državljanstvo stvara razliku između državljanina i stranca, pre svega u pogledu njihovog pravnog položaja. Uvođenjem građanstva Unije, takođe se stvara razlika, ali sada među

⁹ U vezi sa ovim pitanjem se pojavljuju mišljenja o odustajanju "u poslednji čas" od prihvatanja federalističkog pristupa u organizovanju Evropske unije i stvaranju "evropskog naroda", čime bi došlo i do "nestajanja" državljanstva suverenih država. Philippe Seguin: "Maastricht", Liberation, 1992, 31 aout.

¹⁰ H. Labayle: Vers une citoyenneté européenne? Le point de vue du droit communautaire. *Le Petits Affiches*, 24. 6. 1992, p. 23; Bruno Nascimbene (ed.), *Nationality Laws in the European Union*, Milano, 1996, p. 771.

stanovnicima država članica Evropske unije, jer su neki od njih stekli svojstvo "Evropljanina", dok su drugi, koji ne ispunjavaju uslove građanstva Unije, "neevropljani". Međutim, budući da u Ugovoru o Evropskoj uniji postoje neka zajednička prava za sva lica koja su nastanjena na području Unije, pomenute razlike su blage kada se uporede sa razlikama koje postoje između statusa državljanina i stranca.¹¹

U jednom od razmatranja evropskog državljanstva sa stanovišta Evropske unije kao političke, nadnacionalne zajednice, i legitimnosti upotrebe pojma građanstvo u smislu evropske politike, dolazi se i do ovakvih zaključaka: budući da građanstvo podrazumeva direktan odnos individue i zajednice, i da takav odnos u Evropskoj uniji još nije uspostavljen, već se pojam građanstva odnosi samo na jednu političku zajednicu, nacionalnu državu, ni pojedinac "u relacijama Unije nije *citoyen*, već je samo *bourgeois*, posednik privatnih prava preduzetništva ili, pak, određenih javnih korporativnih prava. U doslednom javnopravnom smislu, pojedinac ima status *citoyen*-a samo u svojoj nacionalnoj državi".¹² Na toj osnovi se tumače i posledice ugovornog koncepta evropskog državljanstva, izražene u podeli žitelja Evropske unije na kategoriju "pravih" Evropljana i onih koji to nisu. U ovoj drugoj kategoriji nalaze se mnogi strani radnici koji decenijama žive u Evropi, ali i Evropljani koji žive u nematičnim državama. Najčešće, ili u najboljem slučaju, obe pomenute kategorije se tretiraju kao povlašćeni stranci. Ta pojava se tumači kao "posledica još uvek važećeg diskrecionog prava nacionalne države *vis-a-vis* EZ/EU da uređuje i ostvaruje osnovna prava i slobode svojih građana, te da u skladu sa tim vrši pravnu i političku diskriminaciju na svojoj teritoriji".¹³

O definisanju i suštini pojmova "građanstvo" i "državljanstvo" može se reći mnogo više. Mogao bi se braniti stav da su to zaista dve različite pravne kategorije, iako se obe tiču statusa pojedinca u odnosu na određenu, organizovanu vlast. Ali, moglo bi se dokazivati i da su to u suštini dva termina koja se mogu koristiti za isti pravni odnos. Naše razmišljanje, naznačeno već u samom naslovu, zasnovano je na činjenici da Ugovorom u Matrihtu države

¹¹ Gilles Sebastien: *Idem*.

¹² Slobodan Samardžić: *Evropska unija kao model nadnacionalne zajednice*, Beograd, 1998, str. 71-73.

¹³ Slobodan Samardžić: *Idem*.

članice Evropske unije još nisu izrazile volju da stupe u konfederalni odnos i da razlikovanje građanstva (odnosa sa međunarodnopravnim elementom) i državljanstva ("čisto" unutrašnje pravne kategorije) nije slučajno. Njihova međuzavisnost je veoma "tesna". Sticanje građanstva Evropske unije uslovljeno je posedovanjem državljanstva neke od država članica Unije, ali celo pitanje je u oblasti prava državljanstva novo i složenije. Stoga, kategoriju građanstva možemo smatrati pravnim institutom "užim" od državljanstva, u tom smislu što status građanina Evropske unije sadrži manje prava i obaveza u poređenju sa statusom državljanina država članica Unije, uzetih pojedinačno.

Uvođenjem građanstva Evropske unije, "pomerena" je sama suština osnovne ideje ka daljem integrisanju Evrope, i to u korist nečeg višeg od gotovo isključivog područja ekonomskih odnosa. Iako se Ugovor usvojen u Maastrichtu uklapa u politiku Zajednice, koja je već ranije bila označena kao "politika građanina", njime se pokazuje i namera da se Unija gradi na osnovi koja nije isključivo ekonomske prirode. Pod njenim okriljem razvija se i "*civisme europeen*".¹⁴ Pomenuta politika građanina je, već ranije, bila izražena u više oblika. Obeležje građanstva, na primer, imaju evropski pasoš i vozačka dozvola usklađena prema komunitarnom modelu. Zatim, u okviru zajedničkih politika (rađenih u obliku višegodišnjih Programa Evropske zajednice), i pre Maastrichta, preduzimane su aktivnosti u oblasti zdravstva i kulture. Pravnim aktima Evropske zajednice bila su utvrđena i pravila kretanja i boravka penzionisanih lica i studenata. Smatra se, da je "pravo približavanje" građaninu učinjeno "velikom zajedničkom politikom" u oblasti prava potrošača i, naročito, u zaštiti životne sredine. Ali, građanstvo Unije, predstavlja i "simbol širih napora: volju da se izgradi Unija na manje isključivoj ekonomskoj osnovi, tj. na osnovi ekonomskog građanstva".¹⁵

Ima i uzdržanijih ili, možda, realnijih ocena građanstva Evropske unije. Prema jednoj takvoj oceni, koja se zasniva na tumačenju uloge građanstva u procesu uspostavljanja evropske političke zajednice i njegovih osnovnih svojstava, evropsko građanstvo se vidi samo kao stvaranje

¹⁴ Termin Francuske Revolucije; od lat. *civis*, označava načela i ideale "dobrog građanstva", tj. unapređivanja građanskog društva, u savremenom smislu reči.

¹⁵ Louis Cartou et Xavier de Roux: "Maastricht", *Commentaire du Traité sur l'U.e.*, Paris, Ed. Joly, 1992.

evropskog političkog identiteta, sa obeležjima procesa koji nije "tako napredan kako nekima izgleda". Smatra se da širenje nadležnosti Evropske unije, na primer u pitanju bezbednosti građana Unije (Šengenski sporazum), nije dovoljno da bi se stvorila "supstanca evropskog građanstva".¹⁶

Bez obzira na preterani optimizam ili uzdržanost u odnosu na građanstvo Evropske unije, njime je u unutrašnje i međunarodno pravo uneta novina koja ima mnogo nepoznanica, ne samo u pogledu njegove pravne prirode, već i u pogledu njegovih praktičnih posledica u novim odnosima između Evropske unije, njenih država članica i čoveka, građanina. Naglasak stavljamo na pojmove - građanin, državljanin, odnosno subjekt prava na državljanstvo. Sa stanovišta statusa građanin - državljanin, evropsko građanstvo je, na neki način "dvostepeno", i "drugi stepen", tj. građanstvo Evropske unije, koje danas zavisi od postojanja državljanstva država članica, treba da "popuni svoje nedostatke", pre svega onim ljudskim pravima koja će omogućiti razvoj politike integrisanja u sferi političke i socijalne jednakosti Evropljana. U tom smislu građanstvo Evropske unije povezuje politiku sa pravom.

Corpus prava građanina Evropske unije

Iako je pravna kategorija "građanstvo" uvedena u pravni sistem Evropske unije Ugovorom zaključenim u Maastrichtu, tom činu je prethodilo izjašnjavanje država članica Evropske zajednice u obliku Deklaracije o osnovnim pravima i slobodama,¹⁷ mada se u njoj sam pojam građanstva (*citizenship*) još ne pominje. Subjekt većine proglašanih prava je "svako", ali pravo na izbor mesta boravka i na zapošljavanje, sloboda kretanja i pravo učešća na izborima, "rezervisani" su za građane Zajednice.¹⁸ Navedene slobode i prava su iziskivali definisanje pojma "građanin Evropske zajednice", bez obzira na činjenicu da je pravo glasa svrstano među "načela demokratije". Ta definicija je data u okvirima završnih odredbi Deklaracije, koje se tiču

¹⁶ Detaljnije, v. Slobodan Samardžić: *op. cit.*, str. 63-74.

¹⁷ Declaration of Fundamental Rights and Freedoms, European Parliament, 12 April 1989.

¹⁸ Član 8. i 17. Deklaracije.

njene primene, i samo se posredno može zaključiti da je došlo do stvaranja nove kategorije prava koja, po svojoj prirodi, pripada problematici prava državljanstva. Prema jednoj odredbi Deklaracije (član 25, tačka 3), "Građanin Zajednice, u smislu te deklaracije, biće svako lice koje ima državljanstvo neke od država članica". U suštini jednaka odredba "preneta" je i u član 8. Ugovora iz Maastrichta.¹⁹ Ali, u nazivu drugog dela, prvog poglavlja Ugovora o Evropskoj uniji, pojavljuje se i termin "građanstvo Unije" (*Citizenship of Union*), dok se u svim odredbama o konkretnim pravima njihovih subjekata, dosledno koristi pojam "građanin Unije" (*Citizen of the Union*).

Neka od tih prava su takođe preuzeta iz pomenute deklaracije. Ali, sada je ne samo promenjena njihova pravna snaga, već su ona, u znatnoj meri, razrađena i jasnije je utvrđen odnos između nadležnosti Evropske unije i nadležnosti njenih država članica u stvarima koje se tiču prava i dužnosti građanina Evropske unije.

Moglo bi se zaključiti da je građanstvo Evropske unije, kao nov institut njenog pravnog sistema, na izvestan način, definisan pravima i dužnostima koji su sadržani u odredbama člana 8. Ugovora o Evropskoj uniji. U Ugovoru, ona su pojedinačno navedena ovim redom:

- Pravo na slobodu kretanja i boravka na čitavoj teritoriji Evropske unije (član 8a);
- aktivno i pasivno biračko pravo na lokalnim i evropskim izborima (član 8b);
- diplomatska zaštita u trećim zemljama pri ambasadama i konzulatima svih država članica Unije (član 8c), i
- pravo peticije Evropskom parlamentu i žalbe Ombudsmanu koga imenuje Evropski parlament (član 8d).

Pravo na slobodu kretanja i boravka

Pravo svakog građanina Evropske unije da se slobodno kreće i da nesmetano boravi na teritoriji država članica Unije, može se smatrati "najstarijim" pravom kojim je bila podstaknuta sama ideja o postepenoj

¹⁹ V. belešku 5.

integraciji Evrope. Kao jedna od "četiri velike slobode", to pravo je bilo zastupljeno već u Ugovoru o osnivanju Evropske zajednice (Rimski ugovor, 1957). Njime je započet proces slobodnog kretanja radnika na čitavoj teritoriji Zajednice, na kojoj, bez ikakve diskriminacije, mogu da se zapošljavaju i da uživaju sva prava iz radnog odnosa i u vezi sa radnim odnosom. Na taj način zaposleni radnici su mogli da ostanu na teritoriji države u kojoj su se zaposlili, iako nisu njeni državljani, pod uslovom da poštuju njene zakone. Postojeći institut slobode kretanja proširen je Jedinostvenim evropskim aktom (1986), planiranim za uspostavljanje jedinstvenog unutrašnjeg tržišta koje podrazumeva slobodno kretanje ne samo roba, usluga, kapitala, već i lica, bez obzira na njihovu profesionalnu delatnost. Na taj način su ovim pravom bili obuhvaćeni penzioneri i studenti. Prema Jedinostvenom evropskom aktu, sve to je trebalo da bude postignuto postepeno, do kraja 1992. godine.

Pravo slobode kretanja i boravka na teritoriji država članica ostvaruje se uz poštovanje ograničenja i uslova utvrđenih Ugovorom iz Mastrihta i mera za njegovo sprovođenje. Reč je, dakle, o opštoj klauzili ograničenja, o uslovima koji se mogu uvesti novim aktima Unije i o merama koje donosi Savet radi lakšeg ostvarivanja prava na slobodu kretanja i boravka. Uspostavljeno pravo i moguće izmene pravila o njegovom ostvarivanju, moraju biti u skladu sa osnivačkim ugovorima Evropske zajednice.²⁰

Aktivno i pasivno biračko pravo

Građanin Evropske unije ima aktivno pravo glasa na lokalnim izborima ili u državi porekla, odnosno državi čiji je državljanin, ili u drugoj državi članici Unije, u kojoj je nastanjen, odnosno u kojoj je usredsređen

²⁰ U svom trogodišnjem izveštaju (1994-1996) Komisija, kao organ EU koji se stara o primeni Ugovora o EU, je konstatovala da postoje dva pravilnika i devet direktiva koji se neposredno tiču ulaska na teritoriju Evropske unije i boravka na njoj. Ti propisi proizlaze iz više pravnih osnova Ugovora EU i tiču se različitih kategorija korisnika tog prava. Komisija ističe značaj drugih zakonodavnih akata, putem kojih se usaglašavaju unutrašnji pravni režimi socijalnog osiguranja čija primena ima posredan uticaj na pravo boravka. *Deuxieme rapport de la Commission europeenne sur la citoyennete de l'Union*, DG XV.

njegov interes da učestvuje u odlučivanju o stvarima koje se neposredno tiču i njegovog života. Građanin Evropske unije ima i pasivno pravo glasa na lokalnim izborima u mestu u kojem živi. Oba vida biračkog prava, da glasa i da se kandiduje na izborima, građanin Evropske unije ostvaruje pod jednakim uslovima kao i državljanin države u kojoj svoje biračko pravo ostvaruje kao njen državljanin, dok ga građanin ostvaruje po osnovu svojstva građanina Evropske unije.

Isto pravilo je prihvaćeno i u odnosu na izbore koji se vrše za Evropski parlament, putem neposrednih, opštih izbora. Dakle, građanin Evropske unije, koji je državljanin jedne države članice Unije, sa prebivalištem na teritoriji druge članice Unije, ima pravo da se kandiduje i da glasa na lokalnim izborima u državi svog prebivališta i da se u njoj kandiduje na izborima za Evropski parlament. I u ovom slučaju, njegova su prava jednaka pravima državljana države u kojoj građanin Evropske unije ima prebivalište i koristi se svojim biračkim pravom kao građanin Unije.

Međutim, da bi se izbegla mogućnost "dupliranja" biračkog prava, građaninu Evropske unije je dozvoljeno da se tim pravom koristi po svom slobodnom izboru, ali samo u jednoj državi članici Evropske unije.

Za obe navedene mogućnosti, tj. da se građanin Evropske unije koristi svojim aktivnim i pasivnim biračkim pravom u državi svog prebivališta, a ne u državi čiji je državljanin, Ugovorom je predviđeno da će Savet ministara, jednoglasnom odlukom i na predlog Komisije, posle konsultovanja Evropskog parlamenta, doneti posebna pravila u kojima će biti određeni uslovi koji treba da budu ispunjeni u svakom konkretnom slučaju korišćenja navedenog biračkog prava.²¹ To da je za usvajanje takvih pravila potrebna jednoglasna odluka Saveta, može se tumačiti kao mera kojom se štite interesi država članica Unije u stvarima izbora. Naime, u određenim okolnostima, te stvari mogu postati osetljivo političko pitanje, recimo sa stanovišta sastava biračkog tela, odnosno širenja aktivnog i pasivnog prava glasa na lica koja su do usvajanja Ugovora o Evropskoj uniji, kao strani državljani, odnosno stranci, imali sasvim ograničena politička prava. Zato se i u samom Ugovoru

²¹ Savet ministara je jednoglasno, 1993. i 1994. godine doneo dve direktive sa detaljnim odredbama koje treba da budu preuzete u unutrašnje pravo država članica. To su: Direktiva o izborima za Evropski parlament (*Directive 93/109/EC*) i Direktiva o lokalnim izborima (*Directive 94/80/EC*).

o Evropskoj uniji daje mogućnost da se pomenutim pravilima predvidi derogiranje navedenih biračkih prava, i to onda kada takvo rešenje zahtevaju specifični problemi države članice. Može se pretpostaviti, da je u toj stvari ključno pitanje suverenitet država, ali i to da su izuzetno osetljiva i značajna i druga pitanja, kao što su ona koja se tiču izbornog sistema država, čije su osnove postavljene ustavnim odredbama.²²

Diplomatska zaštita u trećim zemljama

Ugovorom o Evropskoj uniji uvedeno je pravilo diplomatske i konzularne zaštite za sve građane Evropske unije, koji se mogu naći u neprilici u nekoj trećoj zemlji. Ako u takvoj zemlji, država članica Unije, čiji se državljanin nađe u nevolji i traži zaštitu, nema svoje predstavništvo, to lice ima pravo da zaštitu traži od diplomatskih ili konzularnih vlasti bilo koje države članice Unije, sada kao građanina Unije. To svoje pravo, on ostvaruje pod istim uslovima kao i državljanin države čijem se diplomatskom ili konzularnom predstavništvu obratilo za zaštitu. U datom slučaju, oni su građani države članice Evropske unije.

Zbog ove kategorije prava građanina Unije, predviđeno je da će biti utvrđena pravila neophodna za međusobne odnose država članica u stvarima diplomatske i konzularne zaštite, i da će biti započeti međunarodni pregovori, neophodni da bi se pomenuta zaštita mogla obezbediti.²³

²² U svom trogodišnjem izveštaju (1994-1996) Komisija je u vezi sa ovim pravom utvrdila da obe pomenute direktive, iako se tiču izbora, ostaju u okvirima ovih načela: (a) nije izvršena harmonizacija unutrašnjih propisa o izborima; (b) načelo slobodnog odlučivanja o pravu glasa ograničeno je radi izbegavanja dvostrukog glasanja za Evropski parlament (postoji obaveza izbora između države porekla i države boravka), a u pogledu lokalnih izbora, prepušteno je državama članicama da same regulišu ta pitanja; (c) prema načelu nediskriminacije, jednakost u korišćenju biračkog prava, znači da građani Unije treba da uživaju biračko pravo pod istim uslovima kao i državljani države članice u kojoj borave. *Izvor*: v. belešku 20.

²³ Komisija je u svom trogodišnjem izveštaju (1994-1996) konstatovala da države članice nisu donele "neophodna pravila" za realizaciju utvrđenog prava, ali su usvojena određena pravila o međunarodnoj saradnji država članica u pružanju konzularne i diplomatske zaštite. Na taj način, dolazi i do primene člana J.6. Ugovora o EU. Dakle, predstavnici vlada država članica su pod pokroviteljstvom Saveta EU usvojili dve odluke. Prva se tiče zaštite građana

Pravo peticije Evropskom parlamentu i žalbe Ombudsmanu

Ugovorom o Evropskoj uniji predviđena je posebna, vansudska zaštita prava građanina Unije. Građanin Unije može podneti peticiju Parlamentu ili se može žaliti Ombudsmanu (zaštitniku i evropskom medijatoru u stvarima ljudskih prava). Već Ugovor o Evropskoj uniji ima razrađena pravila o pravu na podnošenje peticije Parlamentu (član 138d) i o imenovanju Ombudsmana i njegovim ovlašćenjima i dužnostima (član 138e).

Aktivnu legitimaciju u pogledu prava na podnošenje peticije, ima širok krug subjekata. Svaki građanin Unije i svako fizičko i pravno lice koje ima prebivalište ili registrovanu kancelariju u državi članici Unije, ima to pravo. Oni se mogu obratiti Parlamentu pojedinačno ili zajedno sa drugim građanima Unije ili sa drugim licima, i to u stvarima koje ulaze u delokrug Unije, odnosno njenih aktivnosti koje neposredno pogađaju podnosioca peticije. Krug subjekata sa aktivnom legitimacijom da se žalbom obrate Ombudsmanu, isti je kao i u prethodnom slučaju, ali postoji bitna razlika u pogledu povoda, razloga takvog obraćanja. Povod za žalbu može biti loš rad određene institucije ili izvesnog tela Unije, ali Sud pravde i prvostepeni sud, kada postupaju u svojoj sudskoj funkciji, izuzeti su od žalbe na njihov rad.

Ovakav sistem zaštite prava lica sa statusom građanina Evropske unije, u skladu je sa već ranije uspostavljenim sistemom zaštite prava čoveka u Evropi. Posebno mesto u toj zaštiti ima Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950).²⁴

Unije od strane diplomatskih i konzularnih redstavnika, a druga, načina postupanja koje treba da usvoje konzularni službenici. Radi što boljeg upoznavanja javnosti, države članice i Komisija su zajednički pripremile brošuru "*Konzularna zaštita građana Evropske unije*", sa objašnjenjima o praktičnim postupcima koje građani treba da preduzmu da bi, ako se nađu u nevolji, stupili u vezu sa ambasadom i konzulatom drugih država članica EU. *Izvor*: v. belešku 20.

²⁴ Izveštaj Komisije o pravu na peticiju je iscrpan. Podaci o pravu peticije Parlamentu (koje je postojalo i pre stvaranja EU) i pravu obraćanja Ombudsmanu dati su odvojeno, ali je kao zajednička pojava navedeno to da građani još nisu u potpunosti shvatili i prihvatili specifične nadležnosti dva pomenuta organa. Zbog toga se nastoji da Parlament i Ombudsman razmenjuju peticije i žalbe, ako nađu da je to oportuno (s tim da to čine uz saglasnost podnosioca). Naveden je i podatak, da je između kraja poslednjeg zasedanja Parlamenta (1993-1994) i prve polovine parlamentarne godine 1996/97, Parlamentu upućena ukupno 4.131

* * *

U zajedničkim odredbama Ugovora o Evropskoj uniji, kao jedan od njenih ciljeva, navedeno je jačanje zaštite prava i interesa državljanina država njenih članica putem uvođenja građanstva Unije. Sva prethodna razmatranja se mogu podvesti pod navedeni cilj, jer svako od utvrđenih prava lica sa statusom građanina Evropske unije predstavlja konkretizaciju i razradu tog cilja. U tom pogledu, Ugovor o Evropskoj uniji se približava sličnim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima. Međutim, osobenost pravne prirode Evropske unije, u kojoj se susreću ili čak donekle poklapaju elementi međunarodnog i unutrašnjeg pristupa ljudskim pravima, u punoj meri dolazi do izražaja upravo u materiji građanstva Evropske unije. Institut građanstva može se i mora porediti sa institutom državljanstva. Ali, u organizacionom obliku kakav predstavlja Evropska unija (i kakvih, doduše, do sada nije bilo), kada se klasičnom državljanstvu njenih država članica "doda" još jedno "državljanstvo", to predstavlja novinu i pojavu sa mogućnim dalekosežnim posledicama.

Neminovno je da se stalno preispituje odnos suvereniteta država članica imajući u vidu nadležnosti koje su prenete na Evropsku uniju ili ih je ona "preuzela". Predviđeni su i instrumenti koji bi se mogli tumačiti kao vid zaštite tog suvereniteta. Ali, samo uvođenje građanstva Evropske unije izaziva pitanje da li je pravac kretanja evropske integracije usmeren ka "nestanku" državljanstva država članica Unije? I pre nego što bi se to moglo dogoditi, aktuelniji su mnogi problemi u vezi sa usklađivanjem, harmonizacijom internog prava država članica Unije. Nesklad između rešenja koja su sadržana u Ugovoru o Evropskoj uniji i onih koja predstavljaju deo pozitivnopravnih sistema država članica Unije, postoji čak na nivou Ugovora o Evropskoj uniji i ustava država članica. Sa stanovišta razmatrane materije, najizrazitiji nesklad je, za sada, uočen između rešenja koja se tiču biračkog prava lica po osnovu građanstva Evropske unije, i izbornih sistema država članica Unije. I druga pitanja koja su ne samo načelne prirode, u vezi su sa

peticija, a Ombudsman je od početka svoje funkcije (juli 1995) do kraja 1996, primio 1.140 žalbi. *Izvor*: v. belešku 20.

međuzavisnošću građanstva Evropske unije i državljanstva njenih država članica kao i sa primenom relevantnih pravila u praksi. Konkretno posledice problema osećaju građani, subjekti prava na državljanstvo i prava na građanstvo Unije. To ne negira intenciju tvorca ideje o građanstvu Unije i građaninu unije, da bi se i na taj način ne samo ostvarivala politika evropske integracije, već i unapređivali standardi ljudskih prava i uslovi života u poretku Evropske unije.

Rezime

Evropsko građanstvo se javlja kao novi institut komunitarnog prava i kao instrument politike evropske integracije. Sticanje evropskog građanstva je uslovljeno činjenicom da određeno lice poseduje državljanstvo države članice Evropske unije, odnosno svako lice koje poseduje državljanstvo države članice ima status i građanina Unije. Sam pojam evropsko građanstvo predstavlja svojevrsan izazov za savremenu teoriju prava. U ovom radu evropsko građanstvo je razmatrano, pre svega, sa stanovišta prava pojedinaca, građanina Evropske unije, a zatim i kao *corpus* prava tog građanina. Posebno je istaknuto da se građanstvo Evropske unije ne može ni pojmovno ni suštinski izjednačiti sa državljanstvom određene države. Razlike koje postoje između ta dva instituta su očigledne i tiču se, pre svega, vrste i obima prava koje obuhvata status državljanina određene države i status građanina Evropske unije.

U članku su posebno razmatrana ona prava koja proističu iz odredbi člana 8. Ugovora o Evropskoj uniji (Amsterdam, član 17-21), i to: pravo na slobodu kretanja i boravka na čitavoj teritoriji Evropske unije; aktivno i pasivno biračko pravo na lokalnim i evropskim izborima; diplomatska zaštita u trećim zemljama pri ambasadama i konzulatima svih država članica Unije; i pravo peticije Evropskom parlamentu i žalbe Ombudsmanu koga imenuje Evropski parlament.

Vida ČOK, Ph. D.

*EUROPEAN CITIZENSHIP AND NATIONALITY
OF THE MEMBER STATES IN POLICY AND
LAW OF THE EUROPEAN UNION*

SUMMARY

In this paper special attention is paid to the concept of the European citizenship, as a new institute of Community law and the instrument of European integration policy. This institute is formally conditioned by the fact that the bearer of the right of citizenship already has the nationality of a European Union member state. This a topical and challenging issue for legal theory. It has been dealt with, in this paper, primarily as matter of an individual, a citizen of European Union, and of the corpus of citizenship rights. The notion that the EU citizenship cannot be equalized with the nationality of certain state, is discussed too. The connection between the two legal institutes - the EU citizenship and nationality of a state is obvious.

European citizenship is analyzed also as a part of human rights and freedoms, and among them, particularly, the right of freedom of movement and free choice of residence, the right to vote and to be elected, diplomatic protection in third countries, and the right to petition to the European Parliament and complaint to the Ombudsman.

Brana MARKOVIĆ*

UDK 061.1EC : 349.2
str. 23 - 48.
izvorni naučni rad

**PRAVO ZAPOŠLJAVANJA I SOCIJALNA PRAVA U
EVROPSKOJ UNIJI, S POSEBNIM OSVRTOM
NA PRAVA RADNIKA IZ TREĆIH DRŽAVA¹**

ABSTRACT

The author presents the following aspects of the European Union social policy: freedom of movement of labor force, employment and remuneration, equal treatment for women and men, vocational training, the improvement of living and working conditions, health protection and safety at work, social protection, freedom of association and collective bargaining, and information, consultation and participation of workers. It is pointed to the mechanisms EU applies in coordination and possible harmonization of some aspects of the social policy at the national or Union level. A separate part of the article is devoted to the necessary changes Central and Eastern European countries, including Yugoslavia, should make in the sphere of social policy in the preparation for their possible integration into EU. The author concludes that in some domains of social policy our country is formally closed to EU standards. Because of present conditions in our country, the difference between formal declarations and

* Prof. dr Brana Marković, naučni savetnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu i redovni profesor na Fakultetu političkih nauka, Beograd.

¹ Predavanje održano u okviru Zimske škole evropskog prava, Zlatibor, utorak 6. april 1999. godine.

reality is, however, so deep in many aspects. If FRY strives to become an associate member or full member of EU in the near future it is necessary to make changes and adjustments to the requirements and standards of EU in the sphere of social policy as a whole.

Key words: *European Union, Social Policy, Central and Eastern European countries, Yugoslavia.*

Zemlje Centralne i Istočne Evrope, uključujući i Jugoslaviju, kao jedan od osnovnih ciljeva tzv. tranzicije postavili su približavanje Evropi, i u jednoj određenoj perspektivi pridruživanje i učlanjenje u Evropsku uniju. Da bi ostvarili ovaj cilj sve zemlje kandidati svoj unutrašnji sistem treba da prilagode ciljevima političke, ekonomske i monetarne unije EU, raznovrsnim domenima evropske trgovinske, finansijske, poreske, regionalne, poljoprivredne, ekološke i drugih zajedničkih politika i usaglase svoje normative različitim tehničkim i drugim standardima koje postoje u EU. Jedna od takvih oblasti u kojoj je neophodno prilagođavanje je i socijalna politika.

U okviru procesa integracionog povezivanja zemalja Zapadne Evrope socijalna dimenzija imala je od samog početka veoma značajno mesto. Temelji socijalne politike postavljeni su već u *Rimskom ugovoru o osnivanju Evropske ekonomske zajednice* potpisanim 25. marta 1957. godine.² Uporedo s jačanjem procesa integracije socijalnim pitanjima se posvećuje sve veća pažnja. Svi važniji akti koji su obeležavali proces promena u Evropskoj

² Ugovor o osnivanju Evropske zajednice, član 117 i 118, Ugovor o Evropskoj uniji od Rima do Maastrichta, Međunarodna politika, Beograd 1995, str. 102-103. U ovoj knjizi objavljen je integralni tekst Ugovora o Evropskoj uniji, popularno nazvan Ugovor iz Maastrichta, koji je potpisan u Maastrichtu (Holandija) 7. februara 1992. od strane tada dvanaest država članica Evropskih zajednica, a stupio na snagu 1. novembra 1993. Ugovor iz Maastrichta predstavlja inoviranje Rimskog ugovora iz 1957. godine. Priređivači ovog izdanja dr Duško Lopandić i Milutin Janjević su, da bi izdvojili izmenjene delove Ugovora o osnivanju Evropske zajednice iz 1957, ove nove usvojene u Maastrichtu obeležili masnim slovima.

zajednici sadrže odredbe o socijalnoj politici. *Jedinstveni evropski akt*³, usvojen 3. decembra 1985, a stupio na snagu 1. jula 1987, dao je poseban podsticaj afirmaciji socijalne dimenzije i potrebi socijalne kohezije u Zajednici. Najvažniju prekretnicu u formulisanju socijalne politike Zajednice predstavlja, međutim, *Povelja Zajednice o fundamentalnim socijalnim pravima radnika* (popularno nazvana Socijalna povelja), koju su na sastanku Evropskog saveta održanom u Strasburgu 8. i 9. decembra 1989. godine, usvojili šefovi država ili vlada 11 zemalja članica EZ⁴ (Povelju nije usvojila Velika Britanija). Povelja je sintetizovala sve dotadašnje dokumente EU posvećene socijalnoj politici i u znatnoj meri proširila socijalna prava za koja su tražena da se harmonizuju u okviru zemalja članica ili na nivou Zajednice. Sledeću etapu predstavlja usvajanje *Ugovora o Evropskoj uniji* iz 1992, koji u više poglavlja i u posebnom Protokolu o socijalnoj politici⁵, utvrđuje osnove i dalje smernice za unapređenje socijalne politike. Tu su zatim *Bela knjiga: Evropska socijalna politika* objavljena krajem 1994. godine, i *Srednjeročni socijalni akcioni program 1995-97*, iz aprila 1995. godine⁶. Kako bi informisala evropsku javnost o predloženim ili usvojenim merama za primenu osnovnih principa utvrđenim u Socijalnoj povelji, Evropska komisija svaka tri meseca objavljuje veoma detaljan izveštaj - publikaciju *Komunitarna socijalna politika*⁷. Evropska komisija je 1995. godine objavila i posebnu *Belu knjigu priprema pridruženih zemalja Centralne i Istočne Evrope za integraciju u interno*

³ *Single European Act*, Articles 118A and 118B, 130A-130E, videti: *Community Social Policy, Current Status 1 January 1996*, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2-4.

⁴ *Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers*, Commission of the European Communities, Luxembourg 1990.

⁵ Videti: *Ugovor o Evropskoj uniji od Rima do Matrihta*, op. cit., posebno: Glava VIII - Socijalna politika, obrazovanje, stručno osposobljavanje i omladina, str. 102-111; Glava XIV - Ekonomska i socijalna kohezija, str. 111-113, zatim, Protokol o socijalnoj politici, kome je dodat Sporazum o socijalnoj politici zaključen između država članica Evropske zajednice izuzev Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske, str. 246-250.

⁶ Videti: *Community Social Policy, Current Status 1 January 1996*, op. cit.; *Green Paper on social policy*, pp. 12-15; *White Paper: European social policy*, pp. 16-25; *Medium-term social action programme 1995-97*, pp. 26-30.

⁷ Poslednja nama dostupna ova publikacija je iz januara 1996 - *Community Social Policy, Current Status 1 January 1996*, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996.

tržište Unije, sa 23 aneksa⁸, u kojoj je jedan odeljak posvećen Socijalnoj politici i aktivnostima. Iz svega ovog može se videti koliki značaj EZ (EU) pridaje pitanjima socijalne politike.⁹

Posle Ugovora o Evropskoj uniji iz Matrihta 1992. godine i posebno posle 1996. godine nastupio je jedan period dogovaranja i pregovaranja o novoj reformi EU koji je završen na vanrednom zasedanju Evropskog saveta održanom u Amsterdamu 16. i 17. juna 1997 i usvajanja Ugovora o izmenama Ugovora o Evropskoj uniji i Ugovora o osnivanju evropskih zajednica. Taj novi tzv. Ugovor iz Amsterdama formalno je potpisan na zasedanju Evropskog saveta 2. oktobra 1997 održanom takođe u Amsterdamu, a stupio je na snagu 1. maja 1999.¹⁰

Za našu temu značajno je da novi Ugovor iz Amsterdama ne donosi neke bitne novine u odnosu na raniju regulaciju socijalne problematike. Novo je, prvo da je raniji "socijalni protokol" priključen i postao sastavni deo Ugovora o osnivanju Evropskih zajednica. Drugo, oblast "politika zaposlenosti" unesena je u Ugovor pod novim naslovom "zaposlenost" i tu je predviđena posebna procedura u cilju podsticanja zaposlenosti u zemljama Unije.¹¹ Najzad, treba pomenuti da je u međuvremenu, posle pobeđe laburista na parlamentarnim izborima maja 1997, i Britanija odlučila da potpiše tzv. socijalnu povelju.

⁸ *Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union, White Paper*, Commission of the European Communities, Brussels 1995. (Tekst ove Bele knjige sa aneksima preveden je na srpski i objavljen od strane Instituta ekonomskih nauka u posebnoj publikaciji: *Prilagodavanje privrede uslovima poslovanja na tržištu Evropske unije*, priredili Oskar Kovač i Tomislav Popović, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1995).

⁹ O aktivnosti i dostignućima na rešavanju socijalnih pitanja u širim međunarodnim razmerama videti: Ljubica Srdić-Đaković, Svetski samit za socijalni razvoj, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1995, str. 497-514.

¹⁰ Videti: *Ugovor o Evropskoj uniji - Rim - Matriht - Amsterdam*, priredio dr Dušan Lopandić, "Međunarodna politika" i SRJ "Službeni list", Pravni fakultet, Fakultet političkih nauka, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1999.

¹¹ Videti: Ugovor o osnivanju Evropske zajednice - prečišćeni tekst, u: Ugovor o Evropskoj uniji - Rim - Matriht - Amsterdam, *op. cit.*, posebno odeljke *Radna snaga*, str. 87-88, *Zaposlenost*, str. 131-135, *Socijalna politika, obrazovanje, stručno osposobljavanje i omladina*, str. 136-144.

Pojam socijalne politike u terminologiji Evropske unije je dosta širok. On obuhvata pitanja kao što su socijalna zaštita, zaposlenost, uslovi života i rada, stručno osposobljavanje, zatim sloboda udruživanja radnika i kolektivno pregovaranje, sve do pitanja informisanja, konsultovanja i participacije radnika. Principi i politika Evropske unije prema ovih problemima zasnivaju se na dosadašnjim iskustvima i standardima zemalja razvijenih tržišnih privreda. Socijalna politika Evropske unije se, naravno, zasniva i oslanja i na regulativu - konvencije i preporuke - Međunarodne organizacije rada,¹² dostignućima razvijenih zemalja u sferi tzv. socijalne države i države blagostanja¹³ i već ostvarene tekovine u oblasti industrijskih odnosa i kolektivnog pregovaranja¹⁴.

Kao osnovni dokument EU, Socijalna povelja iz 1989. godine predstavlja deklaraciju principa kojima se utemeljuje "Evropski model radnog zakonodavstva i mesta rada u našim društvima". Ona obuhvata "temelje socijalnih prava koji se garantuju i primenjuju, u nekim slučajevima na nivou država članica ili na nivou Zajednice u zavisnosti od sfere nadležnosti".¹⁵ Povelja predstavlja neku vrstu putokaza za socijalnu politiku u EU, koja se postupno razrađuje i ostvaruje kroz druga dokumenta i reguliše komunitarnim zakonodavstvom i drugim merama. Evropska unija donosi četiri vrste, uslovno rečeno, zakonskih akata. Uredba (Pravilo, engl. *Regulation*) je akt koji je obavezujući i neposredno primenljiv u svim državama članicama bez obaveze donošenja nacionalnog zakonodavstva. Direktiva (Uputstvo, engl. *Directive*) je akt koji je obavezujući za države članice, ali svaka država može da donosi posebnu zakonsku regulativu kojom se utvrđuje metod primene direktive. Odluka je akt koji je obavezujući za one na koji se odnosi i nije potrebna posebna nacionalna regulativa. Najzad, preporuka nema zakonski karakter i nije obavezujuća. Sva ova akta usvajaju

¹² Najkompletnija zbirka konvencija i preporuka Međunarodne organizacije rada iz ove oblasti objavljena je kod nas u publikaciji: *Kolektivni ugovori*, Radnička štampa, Beograd, 1990.

¹³ O tome videti: Aleksandra Pošarac, Socijalna politika u svetu i Jugoslaviji, u zborniku: *Sindikati i društvo u tranziciji*, glavni redaktor dr Darko Marinković, Institut za političke studije, Beograd, 1995, str. 137-159.

¹⁴ Videti: Dr Brana Marković, *Kolektivno pregovaranje - iskustvo šest Zapadnoevropskih zemalja*, Fokus, Beograd, 1992.

¹⁵ Jacques Delors, uvodna beleška za Socijalnu povelju, Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers, *op. cit.*, p. 3.

Savet ili Komisija.¹⁶ Karakteristično je da je najveći broj akata EU iz oblasti socijalne politike u formi direktiva i preporuka, što je razumnjivo s obzirom na značajne razlike koje postoje u uslovima, standardima i mogućnostima primene u različitim zemljama članicama EU, i drugo, zbog toga što neposredna primena odredaba ovih akata po samoj prirodi materije koju reguliše može da se ostvaruje u formi posebnih nacionalnih zakonskih akata, ali i putem kolektivnih ugovora, pa i već postojećom praksom.

Celokupna materija kojom se utvrđuje socijalna politika EU može se podeliti u dve grupe. Prvo, to su pitanja koja su načelnijeg karaktera, jednostavnija za primenu, ili su takve prirode da zavise od uslova i mogućnosti svake zemlje članice, pa čak i svake pojedine privredne grupacije i firme. U drugu grupu spadaju pitanja koja zahtevaju širu akciju EU i država članica oko primene usvojene politike u praksi i posebno oko harmonizacije na nivou cele Unije. U prvu grupu spadaju, na primer, pitanja slobode kretanja radne snage, sloboda udruživanja i kolektivnog pregovaranja, zarade zaposlenih, pravo na informisanje, konsultovanje i participaciju radnika. Druga grupa obuhvata pitanja kao što su zaposlenost, socijalna zaštita, posebna zaštita pojedinih kategorija - mladih, starih i hendikepiranih lica, poboljšanje životnih i radnih uslova, zdravstvena zaštita i sigurnost na radu.

Sloboda kretanja radne snage

Ovo je jedno od fundamentalnih prava zaposlenih koje je u skladu s proklamovanim principom u EZ o slobodi prometa roba i usluga, kapitala i radne snage. "Svaki radnik Evropske zajednice, kaže se u Socijalnoj povelji, imaće pravo slobode kretanja na celoj teritoriji Zajednice, ograničeno samo na osnovu javnog reda, javne sigurnosti ili javnog zdravlja". Ovo pravo treba da omogući svakom radniku da bude angažovan u svakoj profesiji ili zanimanju u Zajednici u skladu s principom jednakog tretmana u zapošljavanju, radnim uslovima i socijalnoj zaštiti. Ono podrazumeva i harmonizaciju uslova za boravište u svim državama članicama, eliminisanje prepreka za priznavanje diploma ili ekvivalentnih profesionalnih

¹⁶ Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, p. iii.

kvalifikacija, i poboljšanje životnih i radnih uslova za radnike u pograničnim oblastima.¹⁷ Ovo načelo je usvojeno još u Rimskom ugovoru iz 1957. kao cilj kome će se težiti i ostvariti u "prelaznom periodu"¹⁸. Kasnije ono je konkretizovano u raznim aktima EU. Uredbom Saveta *Kretanje i boravište radnika: mobilnost radne snage* iz oktobra 1968. godine se utvrđuje da "mobilnost radne snage u okviru Zajednice mora da bude jedno od načina kojim će se radniku garantovati mogućnost za poboljšanje njegovih životnih i radnih uslova i unapređenje socijalnog napredovanja".¹⁹ Kasnije je doneto nekoliko uredbi i direktiva kojima se podstiče sloboda kretanja radne snage, eliminišu ograničenja mobilnosti radnika i obezbeđuju jednaka prava za radnike migrante i domicilne radnike u oblasti nastanjivanja i boravišta, zapošljavanja, socijalnog osiguranja, životnih i radnih uslova, sindikalnih prava i druga, na celoj teritoriji EZ.²⁰ Osnovana je 1992. godine i Evropska služba za zapošljavanje - EURES, koja treba da obezbeđuje obaveštenja o ponudama posla na celog teritoriji EZ i podacima o životnim i radnim uslovima u zemljama članicama kako bi se olakšala mobilnost i integracija radnika.²¹ Mada je sloboda kretanja radne snage u okviru EU u najvećem stepenu već ostvarena, ostaje još prostora za akciju kada se radi o pojednostavljivanju procedure i primeni usvojenih propisa, i otklanjanju nekih ograničenja, pravnih i praktičnih, posebno u sferi oporezivanja,

¹⁷ Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers, *op. cit.*, p. 13.

¹⁸ Ugovor o osnivanju Evropske zajednice, Glava III, Sloboda kretanja lica; sloboda prometa usluga i kapitala, Poglavlje 1, Radna snaga, članovi 48-51, *op. cit.*, str. 57-59.

¹⁹ Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, Odeljak: Building a European Labour Market, p. 98.

²⁰ Videti: Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, Right to remain in the territory of a Member State: Regulation (EEC) No 1251/70; Directive 72/194/EEC; Directive 75/34/EEC; Directive 75/35/EEC; Social Security for migrant workers: Regulation (EEC) No 1408/71; Regulation (EEC) No 574/72; Abolition of restriction on movement and residence - Directive 68/360/EEC; Movement and residence of workers: Workforce mobility - Regulation (EEC) No 1612/68; Movement and residence of workers: Workers' trade union rights, Regulation (EEC) No 312/76, pp. 102-131.

²¹ Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, EURES - The New European employment information network, Regulation (EEC) No 2434/92/EEC, pp. 100-101.

dopunskih penzionih sistema i uzajamnom priznanju stečenih diploma i kvalifikacija.²²

Zaposlenost i nagrađivanje

Pod ovim naslovom u Socijalnoj povelji se u stvari tretiraju pre svega pitanja nagrađivanja zaposlenih. Tu se utvrđuju neki principi koji su manje ili više u svim zemljama članicama EU načelno prihvaćeni. Tako se kaže da će svaki pojedinac biti slobodan u izboru zanimanja u skladu s pravilima koja postoje u odgovarajućoj profesiji; da će svaki posao biti pravično nagrađen, te da nadnice treba da budu dovoljne da obezbede pristojan životni standard.²³ To su upravo ona pitanja koja se ne mogu rešavati direktivama niti "harmonizovati" na nivou EU, pošto zavise od tržišnih uslova i uspešnosti privrednih subjekata.

Karakteristično je da u ovom odeljku, a i u celoj Povelji nema neposrednog razmatranja jednog od ključnih prava - prava na rad - i jednog od ozbiljnijih problema sa kojima se suočavaju skoro sve zemlje članice EU, a to je problem nezaposlenosti. (Postoje određene odredbe u drugim delovima Povelje koje ukazuju na način rešavanja posledica nezaposlenosti). Problemu nezaposlenosti se, međutim, posvećuje velika pažnja u drugim dokumentima. Tako se u Srednjeročnom socijalnom akcionom programu 1995-97. kaže da je "borba protiv nezaposlenosti najvažniji zadatak Evropske unije i njenih država članica", te da će "u naredne tri godine Komisija razviti sistem posmatranja i nadzora trendova u oblasti zaposlenosti i sistema (zapošljavanja) u Evropskoj uniji". Ovaj proces će uključiti "smernice za ekonomsku politiku, izveštaje o stanju zapošljavanja i procene tržišta rada".²⁴ Evropski savet je na sastanku u Essenu u decembru 1994. godine usvojio *Belu knjigu o rastu, konkurentnosti i zaposlenosti* u kojoj je utvrđeno pet prioritarnih oblasti za rešavanje problema nezaposlenosti: poboljšanje mogućnosti za zapošljavanje radne snage kroz investiranje u stručno

²² Videti: Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, Odeljak: Building a European labour market, Current position and outlook, p. 99.

²³ Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers, *op. cit.*, pp. 13-14.

²⁴ Medium-term social action programme 1995-97, p. 26.

osposobljanje, povećanje zaposlenosti podsticanjem intenzivnog rasta, smanjenje indirektnih troškova za radnu snagu, poboljšanje efikasnosti politike prema tržištu rada i unapređenje mera koje se odnose na pomoć grupama koje su najviše pogođene nezaposlenošću.²⁵ U skladu s tim Komisija redovno prati stanje zaposlenosti u zemljama EU i mere koje vlade pojedinih zemalja članica preduzimaju da se rešavaju problemi nezaposlenosti i ublaže posledice za one koji su bez posla.²⁶

Jednak tretman za muškarce i žene

Princip jednakog tretmana za muškarce i žene već je bio ugrađen u Rimski ugovor iz 1957. On se, doduše, tada odnosio samo na zahtev da se ostvari i zadrži načelo jednakog nagrađivanja muškaraca i žena za isti rad.²⁷ Socijalna povelja proširuje značenje ovog principa. Ukazujući da se mora obezbediti jednak tretman za muškarce i žene, Povelja utvrđuje da se u tom cilju mora "intenzivirati akcija koja bi osigurala primenu principa jednakosti muškaraca i žena posebno pri prijemu na posao, u nagrađivanju, radnim uslovima, socijalnoj zaštiti, obrazovanju, stručnom osposobljavanju i napredovanju u karijeri".²⁸ Savet je usvojio čitav niz rezolucija, direktiva i preporuka koje se odnose na jednake mogućnosti za žene i muškarce: o principu jednakog nagrađivanja, o jednakom tretmanu pri zapošljavanju, stručnom osposobljavanju i napredovanju, o borbi protiv nezaposlenosti kod žena, o zaštiti trudnih žena i majki, o programu akcije za jednake mogućnosti obrazovanja devojaka i dečaka; Savet je do sada usvojio četiri programa akcija Zajednice za obezbeđenje jednakih mogućnosti za žene i muškarce - poslednji, četvrti se odnosi na period 1996-2000, itd.²⁹

²⁵ White Paper on growth, competitiveness and employment, Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, p. 31.

²⁶ Videti: Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, Odeljak: Jobs, pp. 31-67.

²⁷ Ugovor o osnivanju Evropske zajednice, član 119, *op. cit.*, str. 104.

²⁸ Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers, *op. cit.*, p. 17.

²⁹ Videti: Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, Odeljak: Equality of Opportunity for Women and Men, pp. 226-249.

Unošenje ovog načela je, čini se, bilo neophodno pošto u pojedinim zemljama članicama, posebno posle proširenja EU najpre na dvanaest, a potom na petnaest članova, još uvek postoji problem radne i druge diskriminacije prema ženama. Ukazivanje na ovaj princip predstavlja, takođe, i putokaz za one zemlje koje imaju pretenziju da tek postanu članice EU.

Stručno osposobljavanje

U Socijalnoj povelji se posvećuje poseban odeljak stručnom osposobljavanju. "Svakom radniku Evropske zajednice, kaže se u Povelji, mora se omogućiti pristup stručnom osposobljavanju i koristi koje iz toga proizilaze tokom celog njegovog radnog života", bez diskriminacije vezane za njegovu nacionalnost. Odgovarajuće javne institucije, preduzeća i "dve strane industrije" (sindikati i poslodavci) svako u svojoj nadležnosti, trebalo bi da organizuju sisteme kontinuiranog i permanentnog osposobljavanja koji će omogućiti svakoj osobi da pristupi osposobljavanju posebno davanjem slobodnih dana za usavršavanje, poboljšanje njegovih kvalifikacija ili zadobijanje novih, posebno u svetlu tehničkog razvoja.³⁰

Ugovor o Evropskoj uniji iz Maastrichta konkretnije utvrđuje ciljeve akcije u ovoj oblasti. "Akcija Zajednice ima cilj: da olakša prilagođavanje industrijskim promenama, pre svega kroz stručno osposobljavanje i prekvalifikaciju, i da poboljša početno i kontinuirano stručno osposobljavanje kako bi olakšala profesionalno uključivanje i reintegraciju na tržištu rada; da olakša pristup profesionalnom osposobljavanju i da podstiče mobilnost instruktora i lica koja se stručno osposobljavaju, pre svega mladih; da podstiče saradnju u oblasti stručnog osposobljavanja između ustanova za obrazovanje ili stručno osposobljavanje i preduzeća; da razvija razmenu informacija i iskustava o pitanjima koja su zajednička sistemima stručnog osposobljavanja država članica".³¹

Polazeći od ovakvog načelnog stanovišta Evropska unija je razvila široki sistem programa i mera usmerenih na poboljšanje kvaliteta

³⁰ *Ibid.*, p. 16.

³¹ Ugovor o osnivanju Evropske zajednice, član 127, *op. cit.*, str. 106.

obrazovanja i stručnog osposobljavanja. Tako je Komisija usvojila Belu knjigu *Nastava i učenje: ka društvu znanja*, u kojoj je predložen spektar akcija i mera za "bolji odgovor na izazove 21. veka u sferi obrazovanja i osposobljavanja"³². Osnovan je 1975. godine Evropski centar za razvoj stručnog osposobljavanja - Cedefop³³, zatim niz programa za obrazovanje i stručno osposobljavanje: PETRA, 1987, Erasmus, 1989, Comett I, 1986, Comett II, 1988, FORCE, 1990, Eurotecnet, 1989, IRIS, 1988, IRIS II, 1994, Lingua, 1989, Tempus I, 1990, Tempus II, 1993.³⁴ Poslednja dva osnovana programa su: Leonardo da Vinci, 1994, za period 1995-99, odnosi se na raznovrsne aspekte stručnog obrazovanja, i Socrates, 1995, za period 1995-99, odnosi se na unapređenje srednjeg i visokog obrazovanja, i obrazovanja za odrasle.³⁵ Godina 1996. je proglašena za Evropsku godinu doživotnog učenja.³⁶ Ciljevi svih ovih programa i akcija su da se ukupno obrazovanje unapredi i uskladi s novim izazovima tehničkog i tehnološkog napretka, da se zaposlenima omogući permanentno obrazovanje u skladu sa stalnim promenama, ali i da se putem ponovnog stručnog osposobljavanja i prekvalifikacija omogući onima koji su kao tehnološki višak ostali bez posla da ponovo steknu šanse za zapošljavanje. Neki od ovih programa ne odnose se samo na zemlje članice EU, već i na druge, posebno zemlje Centralne i Istočne Evrope. Nekim od ovih programa imala je pristup i prethodna i sadašnja SR Jugoslavija sve do uvođenja sankcija prema njoj. Za očekivati je da će uskoro u ovim programima ponovo učestvovati SR Jugoslavija.

³² White Paper 'Teaching and learning: towards the learning society', Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, Odeljak: Education and Training, p. 68.

³³ Council Regulation (EEC) No 337/75.

³⁴ Community Social Policy, Current Status 1 July 1994, European Commission, Brussels, Luxembourg, July 1994, Odeljak: Vocational Training, pp. 187-234.

³⁵ Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, Odeljak: Education and Training, pp. 74-75, 83-84.

³⁶ *Ibid.*, pp. 70-71.

Poboljšanje životnih i radnih uslova, zdravstvena i sigurnosna zaštita na radnom mestu

Ova pitanja prevashodno su u nadležnosti nacionalnih država, odnosno regulišu se putem nacionalnog zakonodavstva i u procesu kolektivnog pregovaranja i sklapanja kolektivnih ugovora. Evropska unija, međutim, posvećuje veliku pažnju i ovim problemima smatrajući da je, zbog razlika koje postoje u pojedinim zemljama članicama, neophodno da se utvrđuju minimalni zahtevi koje sve zemlje treba da ispunjavaju, a u nekim aspektima je, smatra se, neophodna i harmonizacija propisa.

Gotovo svi osnovni dokumenti EZ posvećuju pažnju ovoj oblasti. U Rimskom ugovoru o osnivanju EZ iz 1957. godine u članu 118 A se tako kaže da "države članice posvećuju posebnu pažnju podsticanju poboljšanja, naročito u radnoj sredini, u pogledu zdravlja i sigurnosti radnika i u tom području rade na usklađivanju uslova, održavajući istovremeno postignuta poboljšanja."³⁷ Socijalna povelja, takođe, ukazuje na značaj ovih pitanja i daje neka osnovna načela.³⁸ Komunitarno zakonodavstvo za ovu oblast je toliko plodno - Evropska komisija je do sada usvojila preko trideset direktiva i mnoštvo drugih akata.³⁹

Komisija je, tako, utvrdila minimalne zahteve vezane za organizaciju radnog vremena za sve zemlje članice EU. Između ostalog ograničava se radno vreme u toku dana na maksimum šest sati, prosečna radna nedelja ne sme biti duža od 48 sati, plaćeni godišnji odmor ne sme biti kraći od četiri nedelje.⁴⁰ Reguliše se i pitanje prava radnika u slučaju transfera preduzeća: prava i obaveze proistekle iz ugovora o zaposlenju koji je bio na snazi u

³⁷ Ugovor o osnivanju Evropske zajednice, član 118 A, *op. cit.*, str. 103.

³⁸ Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers, *op. cit.*, odeljci Improvement of living and working conditions, pp. 14-15; Health protection and safety at the workplace, p. 18.

³⁹ Videti: Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, odeljci Working conditions, pp. 134-165; Protection of health and safety at work, pp. 166-225; zatim: The improvement of safety and health of workers at work, Collected acts, Position on 15.12.1993 European Commission, Brussels, Luxembourg 1994, ukupno strana 286.

⁴⁰ Council Directive 93/104/EC of 23 November 1993, Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, pp. 144-145.

vreme transfera prenose se na novog poslodavca⁴¹. Garantuje se ostvarenje zahteva zaposlenih koji proističu iz ugovora o zapošljavanju ili radnih odnosa prema poslodavcu koji je u stanju insolventnosti⁴², itd.

Posebno je veliki broj propisa EU koji se odnose na zaštitu zdravlja i sigurnosti na radu. Osnovni dokument u ovoj oblasti je direktiva Saveta iz 1989. godine o uvođenju mera koje će podstaći poboljšanje sigurnosti i zdravlja radnika na radu, u kome se, između ostalog, utvrđuje obaveza poslodavaca da obezbede sigurnost i zdravlje radnika u svim aspektima vezanim za rad⁴³. Zatim je usledilo usvajanje više direktiva Saveta koji se odnose na utvrđivanje mera za zaštitu na radu u industrijskim granama ili na radnim mestima s posebnim rizicima: u rudnicima i kamenolomima, u transportu, na ribarskim brodovima, pri radu s eksplozivom, na radnim mestima koja su izložena hemijskim, fizičkim i biološkim agensima, zatim jonizirajućoj radijaciji, kancerogenim supstancama, pri radu na kompjuterima, itd⁴⁴. Jednom uredbom Saveta iz 1994. godine je osnovana Evropska agencija za zdravlje i sigurnost na radu⁴⁵.

Osnovna orijentacija politike Komisije u oblasti zdravlja i sigurnosti na radu u poslednjih 30 godina je bila da se smanje rizici i na minimum svedu mogućnosti povreda na radu i pojave profesionalnih bolesti. U tom cilju Komisija je od 1978. godine do danas usvajala i primenjivala četiri akciona programa. Poslednji je usvojen za period 1996-2000. godina⁴⁶.

⁴¹ Council Directive 77/187/EEC of 14 February 1977, Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, pp. 134-135.

⁴² Council Directive 80/987/EEC of 20 October 1980, Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, pp. 141-143.

⁴³ Council Directive 98/391/EEC of 12 June 1989, Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, pp. 170-171.

⁴⁴ Videti navedene i druge direktive u: Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, pp. 174-225.

⁴⁵ Council Regulation (EC) No 2062/94 of 18 July 1994, Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, pp. 172-173.

⁴⁶ Fourth framework Community programme concerning safety, hygiene and health at work, Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, pp. 168-169.

Socijalna zaštita

Izuzetno važno mesto u aktivnosti Evropske unije zauzima oblast socijalne zaštite. Socijalna povelja utvrđuje načelan stav da će "u skladu s propisima koji se primenjuju u svakoj zemlji, svaki radnik Evropske zajednice imati pravo na odgovarajuću socijalnu zaštitu, i uživati odgovarajući nivo socijalnih beneficija ma koji status imao i bez obzira na veličinu preduzeća u kome je zaposlen. Lica koja nisu u mogućnost da stupe ili ponovu stupe na tržište rada i nemaju sredstva za život moraju dobiti dovoljno sredstava i socijalne pomoći u skladu s njihovom posebnom situacijom."⁴⁷

U oblasti socijalne zaštite postoje najveće razlike u sistemima socijalnog osiguranja između pojedinih zemalja članica EU.⁴⁸ Evropska unija nema nameru da ove različite sisteme socijalnog osiguranja zameni nekim jedinstvenim evropskim sistemom. On ne bi bio moguć pre svega zbog velikih razlika u životnim standardima u pojedinim zemljama članicama, ali i stoga što postoje pomenute velike razlike u sistemima socijalne zaštite koje reflektuju razlike u tradiciji, kulturnom nasleđu, socijalnim prioritetima. Evropska unija stoga ne želi harmonizaciju u ovoj oblasti već koordinaciju različitih nacionalnih sistema. Komunitarno zakonodavstvo koje se odnosi na socijalnu zaštitu ustanovljuje samo neka opšta pravila i principe koja moraju da poštuju nacionalne vlasti, institucije socijalne zaštite, sudovi i arbitraže kada primenjuju nacionalno zakonodavstvo.⁴⁹ Ona se ustanovljuje prvenstveno stoga da bi se kroz obezbeđenje ostvarenja odgovarajućih prava iz socijalnog osiguranja od strane nacionalnih država na celoj teritoriji EU uklonile prepreke za slobodno kretanje radne snage i ljudi uopšte unutar EU.

Opšta pravila i principi odnose se na obezbeđenje određenih prava za sledeće naknade (koje se regulišu u nacionalnim okvirima): u slučaju bolesti i materinstva, povreda na radu, profesionalnih bolesti, invaliditeta, starosnih

⁴⁷ Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers, *op. cit.*, p. 15.

⁴⁸ Opširnija analiza sistema socijalne zaštite u pojedinim zemljama članicama EU data je u publikaciji: *Social protection in Europe*, European Commission, Directorate-General Employment, Industrial Relations and Social Affairs, Brussels, Luxembourg, 1995.

⁴⁹ Videti: *Community Provisions on Social Security, Your rights when moving within the European Union*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 1996, p. 12.

penzija, naknade u slučaju smrti, porodični dodaci, naknade za nezaposlenost. Ona obuhvataju i posebna pitanja socijalne zaštite dece i adolescenata, starih i nesposobnih lica.

Evropska unija uvrđuje, između ostalih, i sledeće opšte principe vezane za socijalnu zaštitu: garantovati svim licima takav nivo socijalnog obezbeđenja koje će biti u skladu s ljudskim dostojanstvom; sva lica koja su državljani neke od zemalja članica EU imaju ista prava i obaveze iz oblasti socijalne zaštite kada borave u drugoj zemlji kao državljani date zemlje; obezbediti svim licima koja imaju boravište na teritoriji EU pristup zdravstvenoj zaštiti koja postoji u datoj državi članici; obezbediti održanje životnog standarda radnicima koji su prestali da rade na kraju njihovog radnog života (penzioneri) ili su bili prinuđeni da prekinu radnu aktivnost usled bolesti, nesrećnog slučaja, materinstva, invaliditeta ili nezaposlenosti; obezbediti jednak tretman i sprečiti svaku diskriminaciju zasnovanu na nacionalnosti, rasi, polu, religiji, ličnom načinu života i političkom opredeljenju; obezbediti pravedan tretman za one koji dobijaju socijalne naknade kroz odgovarajuće povećanje tih naknada u skladu s poboljšanjem opšteg životnog standarda stanovništva.⁵⁰

Osim ovih (i nekih drugih) načelnih stavova Evropska unija je utvrdila i neka konkretna pravila koja se odnose na pojedine oblasti socijalne zaštite čija je primena obavezna u svim zemljama članicama EU. To su pravila koja se odnose na zaštitu dece, adolescenata i mladih ljudi, zatim starih i nesposobnih lica: mladi ljudi se ne mogu zapošljavati pre napunjene 15. godine života; zaposleni mladi ljudi imaju pravo na jednako nagrađivanje kao i odrasli u skladu s nacionalnom praksom; radno vreme mladih osoba mora da bude ograničeno, ne mogu se angažovati u prekovremenom radu, a noćni rad je zabranjen za radnike mlađe od 18 godina; svakom radniku u Evropskoj zajednici moraju se, po ispunjenju uslova za penziju, obezbediti dovoljna sredstva koja će mu omogućiti pristojan životni standard; svakom licu koje dostigne doba za penziju, ali nema pravo na penziju ili nema druga sredstva za život, moraju se obezbediti dovoljna sredstva i medicinska i

⁵⁰ Council Recommendation 92/442/EEC of 27 July 1992, Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, pp. 265-267; za detaljniji uvid u prava iz oblasti socijalne zaštite u okviru EU videti: Community Provisions on Social Security, Your rights when moving within the European Union, *op. cit.*

socijalna pomoć koja će odgovarati njegovim potrebama; svakom nesposobnom licu, bez obzira na poreklo i prirodu nesposobnosti, moraju se osigurati dodatne konkretne mere koje će mu obezbediti socijalnu i profesionalnu integraciju. To se odnosi na obezbeđenje posebnih naknada, profesionalnu rehabilitaciju, proteze i druga pomagala, sredstva za prevoz, rešavanje posebnih stambenih uslova.⁵¹

Sloboda udruživanja i kolektivno pregovaranje

U zemljama razvijenih tržišnih privreda sloboda udruživanja radnika i razvijen sistem kolektivnog pregovaranja predstavljaju trajnu tekovinu sindikalnog pokreta. Na prvi pogled, možda, izgleda suvišno da se ova već, manje ili više u svim ovim zemljama, ostvarena osnovna prava zaposlenih unose u takva deklarativna dokumenta kao što je Socijalna povelja. Socijalna povelja utvrđuje u najopštijem vidu prava poslodavaca i radnika u tzv. industrijskim odnosima.

"11. Poslodavci i radnici Evropske zajednice imaju pravo na udruživanje kako bi konstituisali profesionalne organizacije i sindikate po sopstvenom izboru za odbranu svojih ekonomskih i socijalnih interesa.

Svaki poslodavac i svaki radnik imaju slobodu da se pridruži ili ne takvim organizacijama bez ikakvih ličnih ili profesionalnih štetnih posledica (takvog čina).

12. Poslodavci i poslodavačke organizacije, s jedne strane, i radničke organizacije, s druge, imaju pravo da pregovaraju i sklapaju kolektivne ugovore pod uslovima utvrđenim u nacionalnom zakonodavstvu i praksi.

⁵¹ Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers, *op. cit.*, pp. 18-19; videti takode: Council Directive 94/33/EEC of 22 June 1994 on the protection of young people at work; Council Decision 93/136/EEC of 25 February 1993 on a third Community action programme to assist disabled people (Helios II 1993-1996); Council Decision 93/512/EEC of 21 September, on Community technology initiative for disabled and elderly people (TIDE), Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, Odeljci Working Conditions; Social Policy and Social Protection, pp. 162-163; 276-277; 282-283.

Dijalog između dve strane industrije na Evropskom nivou koji se mora razvijati, može, ako strane to smatraju poželjnim, rezultirati u ugovornim odnosima...

13. Pravo da se pristupi kolektivnoj akciji u slučaju sukoba interesa uključuje i pravo na štrajk, uz odgovarajuće obaveze (ograničenja) koje proističu iz nacionalnog zakonodavstva i kolektivnih ugovora.

Da bi se olakšalo rešavanje industrijskih sporova treba podsticati ustanovljenje i korišćenje na odgovarajućim nivoima procedure posredovanja, mirenja i arbitraže.

14. Internim zakonskim propisima država članica će se utvrditi pod kojim uslovima i do kog nivoa će se prava predviđena u članovima 11-13 (Povelje) primenjivati na oružane snage, policiju i javne službe".⁵²

Utvrđivanje ovih osnovnih prava poslodavaca i radnika verovatno je učinjeno iz dva razloga: prvo, da se ukaže potencijalnim kandidatima za članstvo u EU koja su sindikalna prava neophodna da postoje da bi se ispunili i ti uslovi za prijem; i, drugo, objedinjavanje evropskog prostora u okviru EU otvara nove izazove za socijalne partnere, poslodavce i sindikate, i njihov dijalog. Na ovaj drugi aspekt posebno ukazuje Evropska komisija u Beloj knjizi *Evropska socijalna politika* iz 1994: "Istorijska i kulturna tradicija država članica omogućila je da se izgradi jedan Evropski socijalni model konsensusa, koji će pomiriti (potrebe) ekonomske efikasnosti i socijalne solidarnosti. U tom procesu socijalni partneri igraju odlučujuću ulogu kako kroz saradnju između države, poslodavaca i sindikata u ekonomskoj i socijalnoj politici, tako i ustanovljenjem odnosa zasnovanih na sporazumu između poslodavaca i sindikata. Kolektivno pregovaranje se posebno pokazalo kao fleksibilan instrument u stvaranju konsensusa, podsticanju ujednačene raspodele rezultata privrednog napretka, i bezbolnom prilagođavanju promenama u proizvodnom procesu i socijalnim promenama." Komisija je posebno preporučila Evropski socijalni dijalog i stvaranje jednog "organskog i strukturalnog sistema industrijskih odnosa u Uniji".⁵³

⁵² Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers, *op. cit.*, pp. 15-16.

⁵³ European Social Policy, a Way Forward for the Union, A White Paper, COM (94) 333 of 27 July 1994, European Commission, Directorate-General for Employment, Industrial Relations and Social Affairs, Brussels, Luxembourg, 1994, pp. 55-56.

Informisanje, konsultovanje i participacija radnika

Kao deo sistema industrijskih odnosa institucije učešća, participacije zaposlenih u odlučivanju i upravljanju predstavljaju, takođe, jednu od tekovina sindikalnog pokreta u zemljama razvijenih tržišnih privreda. Sasvim je razumnjivo da se odgovarajuća pažnja ovim institucijama posvećuje i u Evropskoj uniji. "Informisanje, konsultovanje i participacija radnika mora biti razvijena na odgovarajući način, uzimajući u obzir postojeću praksu u različitim državama članicama", kaže se u Socijalnoj povelji. Posebno se naglašava da ovi oblici učešća radnika treba da budu zastupljeni u kompanijama i grupama kompanija koje imaju svoje ogranke u dve ili više zemalja članica EZ. Raznovrsni oblici informisanja, konsultovanja i participacije radnika treba da budu primenjeni posebno u slučajevima tehnoloških promena koje imaju krupne posledice po radnu snagu, reorganizacija i objedinjavanja firmi, i planovima za kolektivna otpuštanja.⁵⁴

Bela knjiga Evropska socijalna politika iz 1994. godine stavlja naglasak na podsticanje stvaranja evropskog socijalnog dijaloga i konsultovanja socijalnih partnera na evropskom, međuregionalnom, sektorskom i nacionalnom nivou. Ona sugerise restrukturiranje postojećih konsultativnih tela i njihovo usklađivanje s promenama u EU, i stvaranje novih mehanizama participacije zaposlenih.⁵⁵

Pored uobičajene prakse participacije radnika koje već decenijama postoje u gotovo svim zemljama članicama EU (saodlučivanje u Nemačkoj i Austriji, zajedničko konsultovanje u Velikoj Britaniji, sauticanje u Švedskoj, itd.), i u novije vreme različitih oblika tzv. tripartizma (zajednička konsultativna tela sastavljena od predstavnika države, poslodavaca i sindikata), kao novi oblik participacije u okviru EU javlja se institucija Evropskog radnog saveta (*European Works Council*). Evropski savet je posebnom direktivom iz septembra 1994. godine⁵⁶ inaugurisao stvaranje ovakvih saveta u svim preduzećima u EU sa više od 1000 zaposlenih, ili dve

⁵⁴ Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers, *op. cit.*, pp. 17-18.

⁵⁵ European Social Policy, a Way Forward for the Union, A White Paper, *op. cit.*, pp. 55-57.

⁵⁶ Council Directive 94/45/EC of 12 September 1994 (Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, pp. 152-154).

grupe preduzeća koje deluju u različitim državama članicama EU. Osnovna uloga ovih saveta je da informiše i konsultuje predstavnike radnika i uspostavi dijalog između predstavnika zaposlenih i uprava preduzeća o poslovanju preduzeća, i posebno o svim pitanjima koja u značajnijoj meri zadiru i interese zaposlenih, kao što su fuzije, reorganizacije, realokacije preduzeća, zatvaranja firmi i s tim u vezi kolektivna otpuštanja radnika.

Evropska unija podstiče dalje razvijanje već postojećih oblika finansijske participacije zaposlenih - učešće u raspodeli profita, raspodela akcija i različiti oblici učešća zaposlenih u vlasništvu. U jednoj preporuci iz 1992. godine Savet ukazuje da finansijska participacija zaposlenih treba da bude sredstvo za postizanje bolje raspodele dobrobiti stvorene u preduzećima, veće produktivnosti i motivisanosti i zainteresovanosti zaposlenih za poslovanje njihovih kompanija.⁵⁷

Socijalna politika EU i zemlje Centralne i Istočne Evrope i Jugoslavija

Proces tzv. tranzicije zemalja Centralne i Istočne Evrope otvorio je niz problema u ovim zemljama upravo u socijalnoj sferi. Visoke stope nezaposlenosti, opadanje životnog standarda najvećeg dela stanovništva, pojava masovnog siromaštva, ugroženost socijalnog i radnog statusa zaposlenih, sužavanje ranije stečenih prava iz socijalnog osiguranja i zdravstvene zaštite, predstavljaju opšte obeležje "mirnog prelaska u kapitalizam" gotovo svih zemalja Centralne i Istočne Evrope. Ove tendencije u znatnoj meri sužavaju šanse nekih od ovih zemalja da u doglednoj budućnosti ostvare svoje težnje da se pridruže ili uključe u Evropsku uniju. Perspektive učlanjenja ovih zemalja u EU zavise, između ostalog, i od prevazilaženja ovakvog stanja pošto Evropska unija nije zainteresovana da u svojim okvirima stvara duboki jaz između "razvijenog zapada" i "siromašnog istoka".

⁵⁷ Shareholding and financial participation of employees, Council Recommendation 92/443/EEC of 27 July 1992 (Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, pp. 155-156).

Evropska unija je, međutim, zainteresovana za saradnju sa istokom Evrope i podsticanje promena u ovim zemljama. Preko različitih programa Evropska unija je aktivno uključena u nastojanja da se procesi tranzicije, prelaz na tržišno privređivanje, privatizacija, industrijsko prestrukturiranje i tehnološka modernizacija ovih privreda ostvaruju sa što manje negativnih socijalnih posledica i potresa. Saradnja između dva dela Evrope usmerena je i ka traženju odgovora za prilagođavanje privreda zemalja Centralne i Istočne Evrope uslovima i zahtevima integracionih procesa na zapadu kontinenta.

PHARE programi EU, uključujući i programe Tempus I i II, koncipirani su da pomognu ekonomski i socijalni preobražaj zemalja Centralne i Istočne Evrope, posebno u sferi industrijske rekonverzije, regionalnog razvoja, tehnološkog preobražaja, unapređenja obrazovanja i njegovog prilagođavanja nastupajućim promenama, i otklanjanja akutnih socijalnih problema prouzrokovanih prelaskom na tržišnu privredu. Ovo uključuje i podršku EU u reformi penzionog i sistema socijalnog osiguranja koji bi trebalo da se prilagode novom pristupu socijalne zaštite na iskustvima zemalja Zapadne Evrope, pomoć u reorganizaciji i finansiranju zdravstvenih službi, podršku u stvaranju nove politike zapošljavanja kako bi se prevazišlo stanje masovne nezaposlenosti proisteklo iz procesa privatizacije i restrukturiranja državnih i javnih preduzeća.⁵⁸

U oblasti preobražaja obrazovanja posebno su značajna dva programa. Tempus I, osnovan 1990, usmeren je na promene i prilagođavanje univerzitetskog obrazovanja u ovim zemljama novim potrebama tržišnih privreda. On obuhvata razvijanje novih nastavnih programa, nabavku opreme, mobilnosti univerzitetskih profesora, dobijanje stipendija za studiranje na univerzitetima u zemljama članicama EU, podsticanje učenja jezika zemalja EU.⁵⁹ Ovaj program bio je namenjen svim zemljama Centralne i Istočne Evrope, SSSR, (od 1993. Rusiji i novostvorenim državama bivšeg Sovjetskog Saveza), i SFRJ do njenog raspada (kasnije su iz programa isključene sve novostvorene države izuzev Slovenije). Tempus II, osnovan 1993, usmeren je na transevropsku saradnju u visokom obrazovanju. On obuhvata razvoj i promene u obrazovnim programima u prioritetnim

⁵⁸ PHARE annual report 1994, COM(95) 366 final of 20 July 1995.

⁵⁹ Council Decision 90/233/EEC of 7 May 1990, Community Social Policy, Current Status 1 July 1994, *op. cit.*, pp. 229-232.

domenima, reformu strukture i upravljanja institucija visokog obrazovanja, razvoj sistema obučavanja kvalifikovane radne snage i specifičnih struka.⁶⁰ Ovaj program je namenjen svim zemljama Centralne i Istočne Evrope, novostvorenim državama bivšeg SSSR, i Sloveniji. Evropski savet je maja 1990. godine osnovao Evropsku fondaciju za obuku, sa sedištem u Torinu, čiji je cilj da pomaže saradnju između EU i zemalja Centralne i Istočne Evrope, novostvorenih država bivšeg SSSR i Mongolije u razvoju i unapređenju sistema stručnog osposobljavanja.⁶¹

Od dokumenata Evropske unije iz ove problematike najznačajnija je Bela knjiga priprema pridruženih zemalja Centralne i Istočne Evrope za integraciju u interno tržište Unije, sa 23 aneksa, koju je usvojila Evropska komisija maja 1995. godine. Bela knjiga predstavlja neku vrstu putokaza za utvrđivanje strategije postepenog prilagođavanja ovih zemalja komunitarnom zakonodavstvu. Kao što je ranije pomenuto, jedan odeljak Bele knjige posvećen je Socijalnoj politici i aktivnostima⁶². Za svaku od 23 oblasti za koju se traži prilagođavanje ovih zemalja, utvrđena je ista metodologija "uputstva" u Beloj knjizi: najpre se daje opis komunitarnog zakonodavstva na snazi u datoj oblasti; zatim se u detalje opisuje tehnička i administrativna struktura potrebna da bi se obezbedilo usaglašavanje i primena komunitarnog zakonodavstva; i na kraju se ukazuje na ključne, prioritetne mere koje treba da se usvoje.

Odeljak Socijalna politika i aktivnosti utvrđuje pet oblasti u kojima je potrebno da se ostvari prilagođavanje ovih zemalja zahtevima komunitarnog zakonodavstva. Prvo, to je načelo *Jednake mogućnosti za žene i muškarce*.

⁶⁰ Council Decision 93/246/EEC of 29 April 1993, Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, pp. 329-330.

⁶¹ Council Regulation (EEC) No 1360/90 of 7 May 1990, amended by Council Regulation (EC) No 2063/94 of 27 July 1994, Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, pp. 331-333.

⁶² *Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union, White Paper, Anex: Social Policy and Activities*, Commission of the European Communities, Brussels 1995. (Videti prevod na srpski u publikaciji: *Prilagođavanje privrede uslovima poslovanja na tržištu Evropske unije*, Aneks: Socijalna politika i aktivnosti, *op. cit.*, str. 163-181; videti takođe: *Associated countries of Central and Eastern Europe*, Community Social Policy, Current Status 1 January 1996, *op. cit.*, pp. 327-328).

Ovde se najpre ukazuje na član 119 Rimskog ugovora, zatim na pet direktiva o jednakosti (75/117/EEC, 76/207/EEC, 79/7/EEC, 86/378/EEC, i 86/613/EEC), i jednu direktivu zasnovanu na članu 118A Rimskog ugovora koja se odnosi na zaštitu na radu trudnica i dojilja. Ne zahteva se stvaranje neke posebne infrastrukture, osim pretpostavljenog postojanja pravno-administrativnog i pravosudnog sistema, koji omogućuje sprovođenje ovog principa u praksi, i postojanje nekog administrativnog tela koje je odgovorno za primenu i nadzor nad primenom zakonodavstva o jednakosti žena i muškaraca.

Druga oblast je *Koordinacija sistema socijalnog osiguranja*. Ovde se ukazuje na uredbe Komisije 1408/71/EEC, o primeni sistema socijalne zaštite na zaposlena lica, samostalne privrednike i članove njihovih porodica koje se sele unutar Zajednice, i 574/72/EEC, koja reguliše proceduru za primenu prethodne uredbe. Ni za jedan od propisa iz oblasti socijalnog osiguranja ne zahteva se harmonizacija od strane zemlje koja želi da pristupi EU. Jedino se traži tehničko prilagođavanje zakonodavstava, uzimajući u obzir posebne karakteristike nacionalnih sistema socijalnog osiguranja pojedinačnih zemalja. Proširenje važnosti ovih uputstava na zemlje Centralne i Istočne Evrope nije utvrđeno kao vremenski prioritetno.

Treća oblast je *Zdravstvena i sigurnosna zaštita na radu*. Ovde se daje pregled celog niza direktiva Saveta vezanih za zdravstvenu i sigurnosnu zaštitu na radu, od kojih svaka pokriva poseban aspekt zdravlja i sigurnosti radnika. Posebno se ukazuje da prioritet u prilagođavanju treba da ima direktiva Saveta 89/391/EEC od 29. juna 1986. o uvođenju mera za podsticanje poboljšanja sigurnosti i zdravlja radnika na radu, ali se traži i postepeno prilagođavanje ostalim propisima EU u ovoj oblasti.

Četvrta oblast je *Radno pravo i radni uslovi*. Ovde se ukazuje posebno na sedam direktiva Saveta: 75/129/EEC o kolektivnom otpuštanju, 77/187/EEC o prenosu preduzeća, 80/987/EEC o nesolventnosti poslodavaca, 91/533/EEC o informisanju zaposlenih o uslovima zapošljavanja i rada, 93/104/EEC o radnom vremenu, 94/33/EC o zaštiti mladih ljudi na radu, 94/45/EC o informisanju i konsultovanju zaposlenih. Prilagođavanje i primena ovih direktiva pretpostavlja postojanje sistema nacionalnog radnog zakonodavstva, kompetentnih javnih službi, mehanizme za nadzor, proceduru za podnošenje žalbi, institucije participacije zaposlenih.

Najzad, peta oblast su *Duvanski proizvodi*. Posebno je ukazano na dve direktive Saveta 90/239/EEC o maksimalnim količinama katrana u cigaretama, i 89/622/EEC (dopunjena direktivom 92/41/EEC) o obeležavanju duvanskih proizvoda. Prilagođavanje zakonskih propisa ovim direktivama dat je prioritet, mada je ukazano da će njihova primena zavisiti od tehničkih mogućnosti ovih zemalja da obavljaju merenje katrana u cigaretama.

Može se zapaziti da u Beloj knjizi nema nekih oblasti socijalne politike koje su na snazi u Evropskoj uniji. Belom knjigom su obuhvaćene one oblasti socijalne politike koje se pretpostavljaju kao prethodni uslovi za pridruživanje, odnosno učlanjenje u Evropsku uniju. Regulisanje pitanja slobode kretanja radne snage svakako ne spada u domen pretpostavljenih uslova, pa je razumnjivo što je ono izostavljeno iz "uputstva". Isto tako, oblast zaposlenosti i nagrađivanja ne zavisi od zakonodavne regulative, već od uspešnosti ekonomskog razvoja zemlje, pojedinih grana privrede i preduzeća. Ostaje nejasno zašto je oblast "Duvanski proizvodi" uvršćena u problematiku Socijalne politike. Isto tako nejasno je zašto nema oblasti "Sloboda udruživanja i kolektivno pregovaranje", pošto je to upravo u zemljama Centralne i Istočne Evrope, bez obzira na postojanje određene zakonske regulative, jedna od ključnih karika koja nedostaje u procesu stvaranja tržišta radne snage. Naime, u nekim zemljama Centralne i Istočne Evrope sloboda i pravo udruživanja radnika po sopstvenom izboru, postojanje pluralizma sindikalnog organizovanja, često je samo mrtvo slovo na papiru, a stvaranje sistema kolektivnog pregovaranja je tek u začetku. Neobuhvatanje Belom knjigom nekih oblasti evropske socijalne politike ne znači da zemlje potencijalni kandidati za učlanjenje u EU ne treba da vode računa o zahtevima koji se postavljaju zemljama članicama u ovim oblastima i da svoju zakonsku regulativu i posebno svoju stvarnost ne preobrazu u skladu sa iskustvima zemalja Zapadne Evrope.

Sve što je ovde rečeno za zemlje Centralne i Istočne Evrope odnosi se naravno i na SR Jugoslaviju. Može se reći da je naša zemlja u nekim aspektima socijalne politike formalno pravno blizu standardima EU. U praksi, međutim, zbog svog sadašnjeg statusa "evropskog bolesnika", raskorak između formalnog i stvarnog je ogroman u mnogim domenima - osiromašenje širokih slojeva stanovništva, loše stanje u zdravstvenog i socijalnoj zaštiti, ugroženost radnog statusa zaposlenih, masovna

nezaposlenost... Ako se SR Jugoslavija u svojoj dugoročnoj strategiji opredelila za približavanje Evropi, za institucionalizaciju svojih odnosa sa EU, a u nekoj bližoj ili daljoj budućnosti i za pridruživanje ili učlanjenje u ovu evropsku integracionu asocijaciju, neophodno je ne samo poznavanje tamošnjih prilika, uslova, standardâ, već i hitno pristupanje prilagođavanju, harmonizaciji jugoslovenskog prava s regulativom EU. Čini se da jugoslovenska vlada učinila prvi takav korak usvojivši, maja 1996. godine, načelni projekat o harmonizaciji pravnog sistema SR Jugoslavije sa regulativom uspostavljenom u Evropskoj uniji. Iako je naša zemlja na listi potencijalnih kandidata za povezivanje i učlanjenje u EU na samom dnu, ako teži da u nekoj doglednoj budućnosti to ostvari, neophodno je da i u sferi socijalne politike u celini ostvari odgovarajuće promene i prilagođavanja zahtevima i standardima Evropske unije.

Brana MARKOVIĆ, Ph. D.

*EMPLOYMENT AND SOCIAL RIGHTS IN THE EUROPEAN UNION
WITH SPECIAL REFERENCE TO THE RIGHTS OF WORKERS
FROM THE THIRD COUNTRIES*

SUMMARY

The author firstly presents all the components of the European Union social policy as conceived in its documents: Treaty on Establishment of the European Economic Community signed in Rome 1957, Single European Act from 1985, Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers, (so called Social Charter) from 1989, Treaty on the European Union (Maastricht Treaty) 1992, White Paper: European Social Policy, 1994, Medium-Term Social Action Programme 1995-97, and, finally, new, revised Treaty on the European Union (Amsterdam Treaty) signed in 1997. The author studies the following aspects of the EU social policy: freedom of movement of labor force, employment and remuneration, equal treatment for women and men, vocational training, the improvement of living and working conditions, health protection and safety at work, social protection, freedom of association and collective bargaining, and information, consultation and participation of workers. It is pointed to the mechanisms EU applies in coordination and possible harmonization of some aspects of the social policy at the national or Union level. A separate part of the article is devoted to the necessary changes Central and Eastern European countries, including Yugoslavia, should make in the sphere of social policy in the preparation for their possible integration into EU. The author points to the fact that most of these countries should primarily bridge the wide gap that sets them apart from the EU countries in the sphere of social standards due to the adverse negative effects resulting from the process of the so-called transition. As designed in White Paper on the Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union, published in 1995, these countries must also adjust their legislation to community regulation in the following fields: social insurance systems, health and safety at work, labor law and working conditions, and equal opportunity for women and men. All that has been said here with regard to the countries of Central and Eastern Europe equally relates to FR Yugoslavia. It may be said that in some domains of social policy our country is formally closed to EU standards. Because of present status of our country as

"European invalid", the differences between formal declarations and reality, however, are so deep in many aspects - massive impoverishment of most of the population, poor standard of social insurance and health protection, the insecure labor status of the employees, mass unemployment... If FR Yugoslavia in its long term strategy decided to be closer to Europe, to institutionalize its relations with EU, and, perhaps, in a future, to become member of this European association, it is necessary not only to know conditions, standards and rules of the EU, but also to start adaptation and harmonization of Yugoslav legislation to the EU regulations. It seems that Yugoslav government took the first such a step by adopting, in May 1996, a project of harmonization of our legal system to the one existing in EU. Despite the fact that our country is not at the top of the list of potential candidates for association and accession to EU membership, it is essential for FRY, should she aspire to realize this in the foreseeable future, to fully implement all the relevant changes and adaptations in accordance with the requirements and standards of the EU in the sphere of Social Policy, concludes the author.

Prof. dr Jelena VILUS*

UDK 339.94 : 061.1EC
659.2.000.34
str. 49 - 67.
izvorni naučni rad

**EVROPSKA UNIJA I ELEKTRONSKO PRAVO
- Povodom usvajanja Direktive Zajednice
o elektronskim potpisima -**

ABSTRACT

At the end of 1999 the European Parliament and Council adopted the Directive 1999/93/EC on a Community framework for electronic signatures. The member states are requested "to comply with this Directive before 19 July 2001". The Directive deals with questions of electronic signatures, establishment, work and liability of certification bodies (certification-service-providers). Before reviewing these issues, the author gave a short analyses of electronic commerce, electronic and digital signature and importance of authentication of the parties (sender and receiver) and integrity of the electronic message sent through closed (EDI) or open (Internet) system. The opportunities of intentional intrusion in the open network is greatly facilitated in Internet and therefore the question of security by encryption of signature became even more important. There are analyses of the role of certification body, conditions for their establishment and their duties in identifying the public and private keys of the sender,

* Evropski centar za mir i razvoj (ECPD), Beograd.

which has implication on the electronic (or digital) signature and integrity of the message.

Key words: *electronic commerce, digital and electronic signatures, authentication of signatures by certification authorities, encryption of signature, the role of public and private keys, mistakes, frauds, liability of the parties, service providers and the member states.*

I Osnovna pitanja od značaja za elektronske potpise

Uvodne napomene

Krajem decembra 1999. godine Evropski parlament i Savet usvojili su Direktivu 1999/93/EC o okviru Zajednice o elektronskim potpisima. Nema sumnje da je ovo izuzetno važan dokument jer se njime reguliše materija koja je od vitalnog značaja za funkcionisanje elektronske trgovine. Globalna trgovina se ne može zamisliti bez elektronske trgovine, a ova, pak, bez osnovnih pravnih propisa kojima se garantuju elektronski potpisi. Potreba za pravnim regulisanjem pitanja od značaja za uspešno funkcionisanje elektronske trgovine javila se onda kada su domaći propisi postali prepreka za realizovanje transakcija zaključenih korišćenjem kompjutera.

Evropska ekonomska zajednica je odavno shvatila značaj elektronskog prenosa podataka pa je od značaja istaći da je 1987. usvojila Evropski kodeks ponašanja u oblasti elektronskih plaćanja. Bankarstvo se pokazalo kao najpogodnija oblast za primenu elektronskog prenosa podataka, pa je logično što se baš u toj oblasti ovaj način u zemljama tržišne privrede brzo prihvatio jer je pokazao velike prednosti pred papirnom obradom poslova u banakarstvu. Upravo u toj oblasti počeo je proces bezpapirne trgovine (*paperless commerce*). Međutim, papirni način i obrada podataka se i dalje koriste, ali u razvijenom svetu ovaj vid sve više uzmiče

pred velikim prednostima koje pruža elektronska trgovina. U vezi sa elektronskim plaćanjem Kodeks EEZ ističe da se pod tim pojmom podrazumevaju "sve platne transakcije koje se obavljaju platnim karticama sa magnetnom trakom i mikročipom na elektronskim platnim terminalima".

1. Elektronska trgovina

Pravnim regulisanjem elektronskog načina poslovanja bave se mnoge međunarodne organizacije. Nema sumnje da centralnu ulogu u tom procesu ima Komisija UN za međunarodno trgovinsko pravo¹. Komisija UN za međunarodno trgovinsko pravo (UNCITRAL) se bavi unifikacijom pravila iz oblasti međunarodnog prava i na tom planu od osnivanja do danas postigla je značajne rezultate. Usvojeno je dosta značajnih dokumenata u raznim oblastima (međunarodna prodaja, međunarodni prevoz, arbitraža, načini ustupanja investicionih radova), pri čemu su korišćeni razni pravni oblici (konvencije, model zakoni, jednoobrazna pravila, vodiči i sl.).

Kad je reč o elektronskoj trgovini, Komisija za međunarodno trgovinsko pravo najtešnje saraduje sa Međunarodnom trgovinskom komorom², Međunarodnim pomorskim komitetom (CMI)³, Ekonomskom

¹ Komisija je osnovana 1996. Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 2105 (XXI). Pored Komisije za međunarodno pravo, koja se bavi javnim pravom, UNCITRAL je drugi pravni organ u okviru Ujedinjenih nacija koji se bavi privatnim pravom, tj. unifikacijom pravila namenjenih međunarodnoj trgovini. Komisija tesno saraduje sa specijalizovanim organizacijama aktivnim na polju međunarodne trgovine. Rezolucijom je predviđeno da Komisija svoje godišnje izveštaje redovno dostavlja UNCTAD-u (*United Nations Conference on Trade and Development*).

² Međunarodna trgovinska komora je na planu elektronske trgovine usvojila *Jednoobrazna pravila za telekomunikacione prenose* 1988, *Opšte uzanse o bezbednoj digitalnoj trgovini* 1997. godine, a u pripremi su *E-terms - jednoobrazna pravila za tumačenje elektronskih termina* (slično kao *Incoterms*) koji bi trebalo da posluže poslovnim ljudima da se pozivanjem na neku od klauzula *E-terms*-a obezbede u slučaju da dođe do problema u toku izvršenja ugovora koji je zaključen korišćenjem elektronskog prenosa podataka. Usvajanje *E-terms*-a očekuje se tokom 2000/2001.

³ Komitet je 1990. izradio *Pravila za elektronske konosmane*. Ova pravila su izuzetno značajna, jer je konosman (kao svojinski dokument) izuzetno važan kod otvaranja dokumentarnog akreditiva, a značajan je u i u vezi međunarodnog (naročito pomorskog) prevoza robe.

komisijom UN za Evropu odnosno njenim specijalizovanim Centrom CEFACT (*Centre for Facilitation of Procedures and Practices for Administration, Commerce and Transport*) koji se bavi izradom standarda, bez kojih se uopšte ne može zamisliti razvoj elektronske trgovine⁴ kao i sa Evropskom ekonomskom zajednicom tj. Evropskom unijom.

Evropska unija je, slično kao i druge međunarodne organizacije, shvatila značaj pravnog regulisanja nekih osnovnih pitanja, pri čemu se koristi već usvojenim dokumentima drugih međunarodnih organizacija. Treba navesti da EU (slično kao i druge međunarodne organizacije) prilikom formulisanja svojih tekstova naročito uzima u obzir pravila koja su već usvojena u okviru Komisije UN za međunarodno trgovinsko pravo (UNCITRAL) kako bi se na taj način u najvećoj meri usaglasili propisi namenjeni regulisanju međunarodne trgovine. Nema sumnje da je Direktiva o elektronskim potpisima (dalje "Direktiva") od izuzetnog pravnog značaja, tim pre što čl. 13. Direktive nalaže državama članicama (navodi se da su one "dužne") "da donesu zakone, propise i administrativne odredbe neophodne za usaglašavanje sa ovom Direktivom najkasnije do 19. jula 2001. godine". O tome su, navodi se u istom članu, "dužne da odmah obaveste Komisiju".

U vezi sa obradom pitanja o elektronskim potpisima koja čine predmet Direktive, važno je razmotriti pitanja elektronskih i digitalnih potpisa, utvrđivanja verodostojnosti takvih potpisa i ulogu i značaj certifikacionih tela kojima se poverava uloga izdavanja sertifikata, čime se pravno obezbeđuje sigurnost učesnicima elektronske trgovine.

2. Elektronski potpis

Prema čl. 2. Direktive "elektronski potpis" označava podatke u elektronskom obliku koji su priloženi ili se logički povezuju sa drugim elektronskim podacima i služe kao metod za svrhe utvrđivanja verodostojnosti". U praksi postoji obični i "pojačani elektronski potpis" Za ovaj drugi je neophodno da se ispune uslovi prema kojima: postoji

⁴ CEFACT je najveći broj definitivno usvojenih standarda (koji nose oznaku "2") usvojio u oblasti dokumentarnih akreditiva, iako se intenzivno radi na velikom broju drugih standarda za elektronsko poslovanje.

jedinstvena veza sa potpisnikom; u stanju je da se identifikuje potpisnik, stvoren je korišćenjem sredstava tako da ga potpisnik može držati pod svojom sopstvenom kontrolom kao i da je povezan sa podacima na koje se odnosi na takav način da se svaka naknadna izmena može da otkrije. U Direktivi se dalje navode definicije za bezbedno stvaranje potpisa, za proveru tih potpisa, za certifikat i za provajdera-certifikacione-usluge (*certification-service-provider*), kako se u Direktivi naziva certifikaciono telo. Pre nego što se ukaže na elektronske potpise, potrebno je osvrnuti se na digitalne potpise jer su u toj oblasti Američki savez pravnik (American Bar Association - ABA) 1996. i Međunarodna trgovinska komora 1997. objavili opširne publikacije posvećene digitalnim potpisima. Oba ova dokumenta značajno su uticala na kasnija jednoobrazna pravila koja su u ovoj oblasti usvojena (kao što je slučaj sa Direktivom). Ova pravila, kao i Direktiva EU se pažljivo razmatraju i čine podlogu za izradu nacрта Međunarodnih jednoobraznih pravila UNCITRAL-a o elektronskim pravilima (čije usvajanje se očekuje tokom 2000).

3. Digitalni potpisi

Kao što je navedeno, ABA je 1996. usvojila Vodič o digitalnim potpisima (*Digital Signature Guidelines*) koji na preko 130 stranica daje objašnjenja o digitalnim potpisima, certifikatima i certifikacionim telima kojima je poverena uloga izdavanja certifikata. Prema ovom Vodiču "digitalni potpis" je transformacija poruke⁵ korišćenjem asimetričkog kriptosistema i *hash*⁶ funkcije tako da lice koje poseduje inicijalnu poruku i potpisnikov javni ključ mogu precizno da utvrde: da li je izvršena transformacija korišćenjem privatnog ključa koji odgovara javnom ključu potpisnika i da li je inicijalna poruka izmenjena pošto je izvršena transformacija. Opšte uzanse MTK o

⁵ Za "poruku" Model zakon UNCITRAL-a o elektronskoj trgovini od 1996. navodi da ona označava "informaciju koja je generisana, poslata, primljena ili sačuvana elektronskim, optičkim ili sličnim načinom i obuhvata, ali se ne ograničava, na elektronski prenos podataka (EDI), elektronsku poštu, telegram ili faks".

⁶ Izraz "hashing" označava sažimanje osnovne poruke u manju, pod uslovom da se u toj manjoj zadrži osnovni smisao poruke. Zbog teškoće u vezi sa prevođenjem ovaj izraz se koristi u svom izvornom obliku

međunarodno bezbednoj digitalnoj trgovini (*General Usage for International Digitally Ensured Commerce - GUIDEC*) od 1997. su na preko 40 stranica dale značajan doprinos kodifikaciji i popularizaciji ove vrste potpisa. U pogledu "digitalnog potpisa" Uzanse sadrže definiciju koja je identična onoj koju sadrži ABA Vodič. U vezi sa kriptosistemom (*cryptosystem*) navodi se da taj termin označava mogućnost asociiranja date poruke sa određenim kriptografskim ključem kao i jednu ili više operacija za utvrđivanje da li je data poruka apsolutno podudarna sa onom kada je operacija ranije izvršavana. Kad je reč o asimetričnom kriptosistemu (*asymetric cryptosystem*), koji se često naziva "kriptosistem javnog ključa", navodi se da je to "jedan ili više algoritama kojima se obezbeđuje uparivanje ključeva odn. kojim se potvrđuje da privatni ključ odgovara javnom ključu. Ono što je bitno, podvlače Uzanse, je da digitalni potpis bude sa sigurnošću i nedvosmisleno vezan za poruku. Sve dotle dok se ta veza održava, učesnici mogu biti sigurni da je njihova poruka autentična i da nije izmenjena.

Digitalni potpis je po mnogo čemu sličan elektronskom "pojačanom" potpisu kod koga se traži utvrđivanje verodostojnosti pošiljaoca i primaoca poruke i potvrda da integritet poruke nije doveden u pitanje, tj. da je ona od slanja do primanja ostala neizmenjena.

4. Utvrđivanje verodostojnosti

Utvrđivanje verodostojnosti (*authentication*) poruke, pošiljaoca i primaoca je od izuzetnog značaja, jer se inače može desiti (naročito na otvorenim mrežama Internet-a), da se poruke preinače i da se time oštete učesnici. Drugim rečima, pitanje utvrđivanja verodostojnosti poruke i učesnika znači veliku sigurnost za elektronski promet. Time se obezbeđuje zaštita podataka i sprečava neovlašćeni pristup sistemu. Drugim rečima, uvek postoji mogućnost - bez obzira što može biti mala - da neko neovlašćeno lice sazna za sadržinu poruke i time dovede u pitanje njen integritet. Ovi rizici mogu biti umanjeni metodima kriptovanja (šifrovanja) koji se uveliko koriste, mada u nekim državama za određene oblasti nisu dozvoljene⁷.

⁷ Kriptografska tehnika u nekim zemljama nije dozvoljena jer se smatra da se njome može da onemogućiti krivično gonjenje. Kriptovanje može da bude zabranjeno i u pogledu izvoza

a) Greške u prenosu

Greške u prenosu su moguće (nekad se i ne otkriju) i često mogu da nanesu velike štete licu naročito u slučaju kada su ponude o prodaji robe ili usluge lansirane preko Internet-a. U pogledu nenamerne greške zanimljiv je slučaj engleske multinacionalne kompanije Argos koja svoje proizvode prodaje preko kataloga. U jednoj od svojih ponuda 1999. godine na Argos *web site*-u lansirana je prodaja najnovijih televizora u boji po ceni od 2.99 GBP umesto 299, što je dovelo do potražnje koja je iznenadila kompaniju. Samo jedan od klijenata poručio je 1.700 televizora. Argos je odmah dao javnu izjavu da je u pitanju greška, ali je poveden spor koji se još uvek vodi. Nije sigurno da će Argos biti oslobođen odgovornosti za obeštećenje zavedenih potrošača. Ponuda na *web site* smatra se ponudom i na nju se primenju sva pravila koja za ponudu inače važe. S ovim u vezi izuzetno je važno da se kompanije koje reklamiraju ili nude svoju robu ili usluge preko Internet-a pozovu na svoje opšte uslove, ukoliko ih imaju, kojim su detaljno regulisana prava i obaveze ugovornih strana⁸.

b) Namerne greške

Namerne greške su upadi u sistem tzv. hakera (*hackers*) koji neovlašćeno upadaju u mreže i "skidaju" programe koje zatim prodaju. U mnogim zemljama tako postoje piratski programi koji se prodaju po ceni koja je daleko niža od prave cene, a na kojima neovlašćena lica zarađuju ogromne pare.

Slučaj pornografskih filmova i onih sa agresivnom sadržinom koji se lansiraju preko Internet-a predstavljaju ozbiljan vid zloupotrebe. Ovo se

software. Zanimljive su s ovim u vezi odredbe *Evropskog EDI Model sporazuma* u kome se navodi (čl.7.3) da se "stranke mogu sporazumeti da koriste poseban oblik zaštite za određene poruke, kao što je metod kriptovanja u meri u kojoj je to dopušteno pravom bilo koje njihove odnosne zemlje".

⁸ Ukoliko je *Argos* u svojoj ponudi pomenuo svoje Opšte uslove, u tom slučaju, ti opšti uslovi čine sastavni deo ponude i ugovora (*incorporation by reference*) i *Argos* bi bio oslobođen odgovornosti za grešku prilikom lansiranja prodaje televizora za cenu koja bi svakom razumnom čoveku odmah morala biti smešno niska.

naročito odnosi na negativan uticaj ovakvih filmova na omladinu i decu. U mnogim propisima Evropske unije zabranjeno je reklamiranje cigareta i alkoholnih pića preko televizije i Internet-a, što se u mnogim državama (sem u državama-članicama EU) ne poštuje.

Napred naveden primeri nenamernih i namernih grešaka na Internetu govore o značaju utvrđivanja verodostojnosti poruke. U zatvorenim mrežama (*closed network*) mogućnost zloupotreba je mnogo manja nego što je to slučaj na otvorenim mrežama (*open network*), kao što je Internet. Otuda je šifrovanje poruke jedan od načina da se poruka sačuva u svom izvornom, originalnom obliku. Šifrovanje se definiše kao metod i proces transformisanja informacije iz svog izvornog (razumljivog) u šifrovani (nerazumljivi) oblik i dobijanje originalne poruke nazad iz šifrovanog oblika kroz obrnut proces. U pogledu savremenog načina šifrovanja u primeni su "blokovo šifrovanje", sistem metodom "javnog ključa" kao i zaštita lozinki baze podataka šifrovanjem. Ključevi verodostojnosti su tajni kriptografski ključevi koji su prethodno razmenili pošiljalac i primalac a koji se koriste u algoritmima za utvrđivanje verodostojnosti⁹.

5. Certifikaciona tela

Uloga certifikacionih tela (*certification authorities - CA*) je značajna jer se preko njih obezbeđuje pravna sigurnost elektronske trgovine. Treba, međutim, naglasiti da efikasnost trećeg lica kao certifikacionog tela zavisi od toga koliko se usluge određenog CA priznaju kao praktične, pouzdane i pravno obavezujuće. Ovo priznanje velikim delom zavisi od načina na koji CA obavljaju svoje usluge, od toga da li su sertifikati dokumentovani i transparentni i u kojoj meri zainteresovana lica i javnost mogu imati uvid u rad certifikacionog tela.

⁹ D. Bulatović i B. Trifunović: *Šifrovanje i zaštita podataka u elektronskom prenosu novca*, izd. Stručna knjiga, Beograd 1995, str. 160. Autori navode da je "bolje poruke ne šifrovati nego loše šifrovati jer ovo drugo čini da se stvori utisak o lažnoj sigurnosti". Isti autori dalje navode da "šifarske transformacije koje treba izvesti u konkretnom slučaju zavise od pretnji kojima je izložen sistem. Ponekad i najjednostavnija transformacija može zaštititi informacije, ali zato i mudro napravljeno šifrovanje može se pokazati beskorisno ukoliko treba da ga savlada profesionalni kriptanalitičar".

Certifikaciona tela postoje u mnogim zemljama u svetu, s tim što su se najpre javila u SAD i tamo ostvarila zapažene rezultate, tako da su druge države (preko Interneta i na druge načine) preuzele praksu SAD u pogledu osnivanja i rada svojih CA. Pitanja digitalnih potpisa (*digital signatures*) i certifikacionih tela (*certification authorities*), su, u stvari, tesno povezana, jer certifikaciono telo treba da izda certifikat u vezi sa kriptografskim ključevima (o podudarnosti javnog i tajnog ključa) koji se koriste u vezi sa digitalnim potpisima¹⁰. Ono što se u ovom pogledu smatra važnim je činjenica da certifikaciono telo mora da poseduju infrastrukturu koja će omogućiti pružanje usluge koja se od njega očekuje; da zaposleni kadrovi moraju imati stručno znanje, iskustvo i kvalifikacije koje su neohodne za obavljanje pomenutih usluga; mora se obezbediti beleženje svih relevantnih informacija koje se tiču certifikata za određeni rok, a naročito se moraju obezbediti dokazi o certifikatu u slučaju spora. Ovo zabeležavanje (*recording*) može da bude u elektronskoj formi. Certifikaciono telo mora biti spremno da u svako doba objavi sve dostupne informacije koje se tiču korišćenih postupaka i primenjene prakse, kao ugovora i uslova koji se odnose na pitanje odgovornosti za pokretanje tužbe za slučaj spora. Sve ove informacije moraju biti izražene na lak, jednostavan i pristupačan način.

Certifikaciona tela izdaju certifikat kojim se potvrđuje da je certifikaciono telo poštovalo pravila koja se tiču njegovog rada (profesionalna odgovornost); da prema znanju tog tela ne postoje materijalne činjenice koje su u certifikatu izostavljene koje bi mogle negativno da utiču na pouzdanost informacija sadržanih u certifikatu. Pored ovih osnovnih podataka u certifikat se unose i podaci o činjenici da su javni i privatni ključevi "upareni" (da predstavljaju *functioning key pair*), da je u vreme izdavanja certifikata privatni ključ pripadao potpisniku (subjektu, licu) koji je identifikovan u

¹⁰ U svetu ne postoji saglasnost o tome kako bi ovo telo trebalo da se zove. U zemljama Latinske Amerike, na primer, u kojima je izuzetno važna uloga javnog beležnika, smatra se da se upravo njima treba poveriti uloga izdavanja certifikata. Čak su dobili naziv *Cyber Notaries*, dok se u nacrtu *Međunarodnih jednobraznih pravila UNCITRAL-a* nazivaju davaoci certifikacione usluge, a Direktiva EU o elektronskim potpisima ova tela naziva provajderima-certifikacione-usluge. Nije zauzet jedinstven stav ni u pogledu nadležnosti i odgovornosti ovih tela. Ono što je u ovom trenutku izvesno, to je da odluku o osnivanju i radu ovih organa donose nacionalne države, što je logično jer jednoobrazna pravila u ovom pogledu ne bi bila moguća.

certifikatu, kao i da privatni ključ odgovara javnom ključu navedenom u certifikatu.

II Direktiva EU o elektronskim potpisima

1. Razlozi za usvajanje Direktive

U preambuli Direktive¹¹ se navodi da su elektronske komunikacije i trgovina nametnuli potrebu donošenja pravila o elektronskim potpisima i sličnim uslugama čime se omogućava utvrđivanje verodostojnosti podataka. Različita pravila u odnosu na priznavanje elektronskih potpisa i ovlašćenja certifikacionih tela država članica mogu da predstavljaju značajnu prepreku za korišćenje elektronskih komunikacija i elektronske trgovine. S druge strane, jasni okviri Zajednice u vezi sa uslovima koji se primenjuju na elektronske potpise znače jačanje poverenja u opšte prihvatanja novih tehnologija. Zakonodavstva država članica ne mogu ni na koji način da ometaju slobodnu razmenu robe i usluga na unutrašnjem tržištu.

Unutrašnje tržište obezbeđuje slobodno kretanje lica i s tim u vezi građani i stanovnici Evropske unije u mnogo većoj meri su prinuđeni da se obraćaju vlastima država članica koje nisu one u kojoj oni borave; elektronska komunikacija u tom pogledu pruža im velike mogućnosti da na lak i jednostavan način obave usluge, što je za njih od ogromnog značaja. Izuzetno brz tehnološki razvoj i globalni karakter Internet-a zahtevaju pristup koji je otvoren za razne tehnologije i usluge koj su u stanju da utvrde verodostojnost elektronskih podataka.

Prema Direktivi certifikacione usluge mogu da pružaju javna ili privatna lica odn. pravna ili fizička lica pod uslovom da ispunjavaju uslove koje zahteva domaće pravo. Da li će država članica da obezbedi nadzor nad radom kompanija kojima je data dozvola da obavljaju certifikacione usluge u skladu sa odredbama navedenim u Direktivi, ne sprečava privatni sektor da

¹¹ Tekst Direktive objavljen u *Official Journal*, L 13/12 19.01.2000.

obezbedi ovaj nazor. Direktiva ne zahteva od provajdera-certifikacionih-usluga da se podvrgnu nadzoru od strane bilo kog ovlašćenog organa. Bitno je podvući da se Direktiva bazira na dobrovoljnoj osnovi i da se na učesnike primenjuju pravila privatnog (obligacionog) prava. Ukoliko se strane slože da svoje poslovanje obavljaju elektronski u smislu odredbi domaćeg prava, onda tu njihovu volju moraju da poštuju sve države članice i elektronski potpisi na tako zaključenim poslovima imaju dokaznu snagu pred sudovima svih država članica.

Za organe Evropske unije je bitno da se ovom Direktivom stvori jedan koherentni pravni okvir na teritoriji cele Zajednice, pri čemu se ne dira u pravo svake države da ima posebna pravila za svojeručne potpise na papirnim dokumentima. Bitno je da se ostvari jednoobrazna primena obezbeđenih (pojačanih) potpisa. S tim u vezi smatra se da pojačani i overeni potpisi imaju, u pogledu pravne snage i valjanosti dokaza istu snagu kao svojeručno dati potpisi.

Da bi se doprinelo opštem prihvatanju metoda koji se primenjuju radi utvrđivanja verodostojnosti, stav Zajednice je da se elektronski potpisi u svim državama članicama moraju izjednačiti sa svojeručnim potpisima i da takvi potpisi mogu da se koriste kao dokazi u svim državama članicama. Pravno priznanje elektronskih potpisa treba da se zasniva na objektivnim kriterijumima, a ne treba da se vezuje za certifikate. Drugim rečima, Direktiva ne želi da se suprotstavlja domaćem pravu u slučaju da to pravo ima odredbe koje se u ovom pogledu razlikuju od onih koje sadrži Direktiva. Ovo stoga što se odgovornost certifikacionog tela procenjuje prema domaćem pravu u zemlji u kojoj je dobilo ovlašćenje za vršenje takvih usluga.

Da bi bila u toku sa brzim promenama koje se u ovoj oblasti odvijaju, Direktiva predviđa obavezu za Komisiju da dve godine posle primene Direktive u praksi, proveriti da li nove tehnologije koje se u praksi primenjuju ili izmene pravnih propisa predstavljaju prepreku za slobodno odvijanje trgovinske razmene između država članica.

2. Pristup tržištu

U Direktivi se navodi da države članice neće donositi odredbe prema kojima bi certifikacione usluge bile podložne prethodnoj autorizaciji. Države članice mogu, s druge strane, da donesu odredbe po kojima će uslove akreditacije da podignu na viši stepen. Međutim, svi ti uslovi, navodi se u Direktivi, moraju biti "objektivni transparentni i nediskriminatorni". Državama članica se zabranjuje da ograniče broj akreditovanih tela za pružanje certifikacionih usluga. Važno je istaći da se Direktivom predviđa da države članice obezbede "osnivanje odgovarajućeg sistema koji će omogućiti nadzor" nad radom tela koja su osnovana na teritoriji države članice sa pravom da izdaju kvalifikovane certifikate za javnost. U Direktivi su u posebnom Dodatku navedeni vrlo detaljni uslovi koje moraju da ispune pravna ili fizička lica koja žele da se bave ovom vrstom aktivnosti. Ti uslovi su vrlo rigorozni i mogu da ih ispune zaista samo visoko kvalifikovana lica, jer se jedino time obezbeđuje sigurnost elektronskih potpisa i elektronske trgovine uopšte. Navodi se da Komisija može u skladu sa određenim postupkom objaviti referentne brojeve opšte priznatih standarda za proizvode certifikacionih tela.

Direktivom se predviđa da se u cilju poštovanja principa unutrašnjeg tržišta države članice obavezuju da će primenjivati odredbe koje se donesu u skladu sa Direktivom. Navodi se, takođe, da države članice "ne mogu da ograniče odredbe o uslugama certifikacije koje potiču iz druge države članice u oblastima na koje se ova Direktiva odnosi".

3. Pravna dejstva elektronskih potpisa

Direktivom se izričito predviđa da se elektronski potpisi koji se baziraju na kvalifikovanom certifikatu sačinjenom na osnovu sredstva-osigurano-potpisa¹² izjednačavaju sa svojeručnim potpisom koji se baziraju

¹² Prema definiciji "bezbedno-sredstvo-stvaranja potpisa" znači sredstvo stvaranja potpisa koji je sačinjen u skladu sa zahtevima navedenim u Dodatku III. U tom Dodatku se navode sledeći uslovi: generisanje potpisa može da se pojavi samo jednom jer se time razumno obezbeđuje njegova tajnost; ne mogu se isporučiti sa razumnom sigurnošću jer je potpis

na papirima i da su dopušteni kao dokazi u pravnim postupcima¹³. Isto tako se podvlači da elektronski potpisi koji su u skladu sa Direktivom mogu slobodno da cirkulišu na internom tržištu.

4. Odgovornost

Nema sumnje da je pitanje odgovornosti centralno pravno pitanje, pa nije neobično što se našlo i u Direktivi EU kojim se regulišu elektronski potpisi i rad certifikacionih tela. U stvari, Direktivom se reguliše odgovornost certifikacionog tela i navodi da takvo telo (davalac certifikacione usluge) odgovara "za štetu koje bi imalo bilo koje pravno ili fizičko lice koje bi se razumno oslonilo na certifikat". Drugim rečima, treća lica u svakom slučaju mogu da se oslone na certifikat i podatke sadržane u njemu. Postoje brojni uslovi koji se zahtevaju u pogledu odgovornosti a odnose se na tačnost svih informacija u vreme izdavanja certifikata, potpisa kao i metoda kojim je utvrđen osigurani potpis¹⁴. S ovim u vezi značajno je dodati da se u nacrtu Jednobraznih pravila UNCITRAL-a dodaje da bi u certifikat trebalo da se unesu i podaci o činjenici da su javni i privatni ključevi "upareni" (da predstavljaju *functional key pair*), da je u vreme izdavanja certifikata privatni ključ pripadao potpisniku (subjektu, licu) koje je navedeno u certifikatu.

U vezi sa isključenjem ili ograničenjem odgovornosti certifikacionog tela u praksi se postavilo pitanje pod kojim uslovima bi to bilo moguće. Iako se o ovom pitanju vode diskusije, opšti stav je da certifikaciono telo ne bi

zaštićen protiv zloupotreba korišćenjem tekuće postojeće tehnologije; stvaranje potpisa podataka za generisanje potpisa mogu istinski da budu zaštićeni protiv korišćenja od strane drugih.

¹³ Ovaj stav je u saglasnosti sa *Model zakonom UNCITRAL-a o elektronskoj trgovini* kojim se predviđa dopuštenost i dokazna snaga poruka. S tim u vezi navodi se da "u bilo kojim pravnim postupcima, ništa u vezi sa primenom pravila postupka se neće primeniti što bi značilo negiranje dopuštenosti poruke kao dokaza".

¹⁴ U nacrtu *Jednobraznih pravila UNCITRAL-a o elektronskim potpisima* navodi se još da certifikaciono telo izdavanjem certifikata tvrdi da "ne postoje materijalne činjenice koje su u certifikatu izostavljene koje bi mogle negativno da utiču na pouzdanost informacija sadržanih u certifikatu kao i da je certifikaciono telo dalo izjavu o certifikacionoj praksi (*Certification Practice Statement-CPS*).

moglo da se oslobodi svoje odgovornosti ako bi to bilo suviše nekorektno (*grossly unfair*), uzimajući u obzir cilj ugovora. Direktiva ne reguliše pitanje opoziva, suspenzije i registrovanja sertifikata, smatrajući da je to u nadležnosti država članica. Na ovom mestu, ipak, treba napomenuti da je od značaja uspostavljanje i uredno vođenje Regtra sertifikata (*Regiter of certificates*) koji predstavlja javnu ispravu, jer se u njemu nalaze svi podaci relevantni za certifikat (da li je važeći, opozvan, suspendovan). Od naročitog značaja je činjenica da li je certifikat opozvan, jer se time štiti javnost od zloupotreba i obezbeđuje poverenje u rad certifikacionih tela.

Kad je reč o odgovornosti certifikacionih tela prema trećim licima Direktiva navodi da su ta tela odgovorna "za štetu koju je pretrpelo bilo koje pravno ili fizičko lice koje se razumno oslanjalo na certifikat zbog propusta da se registruje opoziv sertifikata". Certifikaciono telo se može osloboditi odgovornosti ako dokaže da je postupalo sa pažnjom koja se u radu takvih tela pretpostavlja. Od značaja je, takođe, navesti da Direktiva predviđa mogućnost da države članice donesu propise kojim se može predvideti ograničenje upotrebe tog sertifikata, "pod uslovom da ograničenja mogu da prepoznaju treća lica".

U Direktivi se navodi da certifikaciono telo u certifikatu može označiti granicu vrednosti transakcije za koje se certifikat može koristiti "pod uslovom da je to ograničenje prepoznatljivo trećim stranama". Ugovorne strane se mogu dogovoriti o maksimalnom iznosu štete koju je certifikaciono telo dužno da plati za slučaj nastanka štete trećim licima u vezi sa certifikatom. Međutim, takva mogućnost postoji samo ako je odredba u tom smislu uneta u certifikat. U Direktivi se navodi da u tom slučaju provajder-certifikacione-usluge "neće odgovarati za štetu koja premašuje maksimalna ograničenja".

5. Međunarodni aspekti

Za dobro funkcionisanje unutrašnjeg tržišta Evropske unije od značaja je da se certifikati izdati u jednoj državi članici priznaju u svim drugim državama članicama Zajednice. Da bi se ovim pravom koristile države članice potrebno je da se dokaže da certifikaciono telo ispunjava

zahteve sadržane u Direktivi i pod uslovom da je akreditovano na osnovu "dobrovoljne akreditacione šeme koja je utvrđena u državi članici". Potrebno je, takođe, dokazati da certifikaciono telo garantuje za certifikat i da je certifikat "priznat na osnovu bilateralnog ili multilateralnog sporazuma između Zajednice i trećih lica ili međunarodnih organizacija". Ukoliko bi neka preduzeća imala teškoće u vezi sa pristupom na tržišta trećih zemalja, "Komisija može podneti Savetu predlog za donošenje odgovarajućeg ovlašćenja u cilju pregovaranja o komparativnim pravima za preduzeća Zajednice u tim zemljama", o čemu Savet odlučuje kvalifikovanom većinom.

6. Zaštita podataka

U Direktivi se izričito predviđa da su certifikaciona tela dužna da vode računa o primeni Direktive¹⁵ kojom se obezbeđuje zaštita pojedinaca u odnosu na obradu ličnih podataka prilikom slobodne razmene takvih podataka". Dalje se navodi da se podaci poverljive prirode mogu dobiti samo uz izričitu saglasnost lica (subjekta) od koga se traže i "samo koliko je neophodno za ciljeve izdavanja ili održavanja certifikata", što znači da se ovako dobijeni podaci ne mogu da koriste za bilo koju drugu svrhu bez izričite saglasnosti subjekta podataka". Direktivom se predviđa da certifikaciona tela mogu da prihvate pseudonim umesto pravog imena potpisnika.

7. Primena

Direktiva navodi (čl. 13) da su države članice dužne da svoje domaće propise usaglase sa odredbama Direktive najkasnije do 19. jula 2001. godine, o čemu su dužne da odmah obaveste Komisiju. Dalje se ističe da su države članice dužne da Komisiji dostave "tekst osnovnih odredbi domaćeg prava koje budu usvojile u oblasti na koju se odnosi ova Direktiva".

Kao što je napomenuto uz Direktivu su data četiri vrlo detaljna Dodatka koji se odnose na uslove za kvalifikovane certifikate (dodatak I),

¹⁵ Direktiva 95/46/EC; *Official Journal*, L 281, 23.11.1995, p. 31.

uslove za certifikaciona tela, tj. provajdere-certifikacionih usluga koji izdaju kvalifikovane certifikate (dodatak II), zahteve u pogledu sredstava za stvaranje sigurnih potpisa (dodatak III) i preporuke za proveru sigurnosnog potpisa (dodatak IV).

Možda je za svrhe ovog članka od posebnog značaja dodatak II kojim se određuju uslovi za pravna ili fizička lica koja se bave izdavanjem certifikata. Prema ovom dodatku koji sadži 12 opširnih odredbi da bi se jedno lice moglo baviti ovom vrstom delatnosti potrebno je da: demonstrira pouzdanost koja je neophodna za obezbeđenje certifikacionih usluga; obezbedi rad brzog i sigurnog Registra kao i sigurne i brze usluge opoziva; vreme i datum kad je certifikat izdat ili opozvan; zaposleni personal poseduje stručno znanje, iskustvo i kvalifikacije neophodne za usluge koje se daju a naročito "stručno znanje u pogledu tehnologije elektronskih potpisa i bliskost sa odgovarajućim bezbednim procedurama"; koristi pouzdane sisteme i proizvode koji su zaštićeni protiv izmena i obezbedi tehničku i kriptografsku zaštitu procesa koji se njima omogućavaju. Dalje se navodi da certifikaciono telo mora preduzeti mere protiv falsifikovanja i održavati dovoljne finansijske izvore da bi se poslovalo u skladu sa zahtevima koji su postavljeni u Direktivi, a naročito snositi rizik odgovornosti za štetu, što se može obezbediti pribavljanjem odgovarajućeg osiguranja.

Pre nego što stupi u ugovorni odnos sa licem koje zahteva certifikat kojim bi dokazao svoj elektronski potpis certifikaciono telo je dužno da obavesti to lice "o preciznim terminima i uslovima koji se tiču korišćenja certifikata, uključujući svako ograničenje njegovog korišćenja, postojanje dobrovoljne šeme akreditacije i procedura za žalbe i rešavanje sporova". Takva informacija mora biti pismena (iako može da se dostavi i elektronski), jasna i data na jeziku koji može da se razume. Relevantni delovi ove informacije "moraju takođe biti stavljeni na raspolaganje na zahtev trećih strana koja se oslanjaju na certifikat".

U vezi sa čuvanjem certifikata u poverljivom obliku u dodatku se na kraju navodi da se taj uslov postiže tako što: samo ovlašćena lica mogu da vrše upis izmene; informacija može da se proveri u pogledu autentičnosti; javno je moguće obezbediti da se certifikat vrati u prvobitni oblik u onim slučajevima kada je dobijena saglasnost nosioca certifikata i svaka tehnička

izmena kojom se usaglašavaju ovi zahtevi u pogledu sigurnosti su vidljivi za operatera¹⁶.

Nema sumnje da su ovi dodatni uslovi jako značajni za uspešno funkcionisanje odredbi koji se tiču primene Direktive u praksi. Ukupno posmatrano zanimljivo je zaključiti na koji način su odvojena čisto pravna od tehničko-tehnoloških pitanja, kao i o tome da su oba ova pristupa od značaja kad je reč o primeni i uspešnom funkcionisanju elektronske trgovine.

Zaključne napomene

Kao što se iz napred navedene analize odredi Direktive o Zajednice o elektronskim potpisima usvojene krajem 1999. godine može zaključiti, cilj usvajanja je bio da se elektronski (digitalni) potpisi po svom pravnom dejstvu izjednače sa svojeručnim potpisima. Da bi se to postiglo bilo je neophodno usvojiti odredbe (koje velikim delom baziraju na Model zakonu UNCITRAL-a o elektronskoj trgovini od 1996) o osnivanju, radu i odgovornosti certifikacionih tela. Prema Direktivi certifikaciona tela mogu biti pravna ili fizička lica koja ispunjavaju dosta rigorozne uslove postavljene u dodaku I koji je naveden kao sastavni deo Direktive.

Drugi važan razlog za usvajanje Direktive je da se njome potvrdi i podstakne razvoj savremenih elektronskih tehnologija i obezbedi jednakost svih državljana i građana Zajednice bez obzira u kojoj državi članici se nalaze, čime se obezbeđuje jedinstvo evropskog tržišta. Odredba navedena na kraju Direktive o obavezi Komisije (i posebno osnovanog Komiteta za elektronske potpise) o praćenju razvoja elektronskih tehnologija i potrebi usaglašavanja, odn. revizije propisa je svakako od velikog značaja. Ova misao je decidirano formulisana u čl. 1. Direktive u kome se navodi da je "cilj Direktive da olakša korišćenje elektronskih potpisa i da doprinese njihovom pravnom priznanju". Dalje se dodaje da se time "stvara pravni okvir za elektronske potpise i određene usluge izdavanja sertifikata u cilju obezbeđenja unutrašnjeg tržišta". Analizom ove Direktive može se zaključiti

¹⁶ Za bliže podatke o uslovima za zahteve u pogledu sredstava za stvaranje sigurnih potpisa i preporuke za proveru sigurnog potpisa, vidi dodatak III i IV koji su dati uz Direktivu.

da se njome jedinstveno regulišu određena osnovna pitanja od značaja za elektronske potpise, a da se veliki deo propisa koji će omogućiti uspešno funkcionisanje Direktive prepušta državama članicama.

Jelena VILUS, Ph. D.

*EUROPEAN UNION AND ELECTRONIC LAW
On Occasion of the Community Directive
of Electronic Signatures*

SUMMARY

The purpose of the adoption of the Community Directive of electronic signatures, adopted at the end of 1999 was to equalize the legal effect of electronic (digital) signatures with personal ones. To achieve this, it was necessary to adopt regulations (mostly based on the Model Act of UNCITRAL on electronic trade, of 1999) on foundation, work and responsibility of certification bodies. According to the Directive, certification bodies can be legal or physical persons which fulfill quite rigorous conditions, placed in the Appendix I, which is quoted as the integral part of the Directive.

The second important reason for the adoption of the Directive is to confirm and stimulate development of contemporary electronic technologies and to ensure the equality of all citizens and inhabitants of the Community no matter in which state they live, thus providing the unity of European market. The regulation quoted at the end of the Directive about the obligation of the Commission to follow the development of electronic technologies and the need for harmonization, i. e. the revision of regulations, is certainly of great importance. This intention is decidedly formulated in the Article 1 of the Directive, where it is said that "the aim of the Directive is to make easier the use of electronic signatures and to contribute to their legal recognition". Further it is

added that in the way "the legal frame for electronic signatures and certain services of certificate issuing, in order to secure the internal market, has been made." By the analyses of this Directive, it can be concluded that certain basic questions are regulated by it, basic question that are of importance for electronic signatures, and that a large part of regulations that would enable successful functioning of the Directive, is left to the discretion of the Member States.

mr Nebojša KOŠUTIĆ*

UDK 061.1EC : 658.114
str. 69 - 87.
pregledni naučni rad

OSNIVANJE EVROPSKE KOMPANIJE

ABSTRACT

The article deals with a four different methods of setting up a European company, according to the proposal for a Council Regulation on the Statute for a European Company. These methods are: merger, formation of the joint holding company, formation of the joint subsidiary and transformation of public limited company into European company. The author points at the main difficulties in founding methods, and concludes that importance of national identity of companies involved in setting up a European company, is not the right way of strengthening the EU single market.

Key words: *Regulation proposal, European company, merger, holding company, joint subsidiary, transformation, foundation.*

Uvodna razmatranja

Predlog Uredbe (Pravilo, engl. *Regulation*) o statutu evropske kompanije¹ svakako predstavlja najambiciozniji projekat u dosadašnjem

* Institut za Međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

razvoju evropskog kompanijskog prava. Ostvarenjem tog projekta u praksi doprinelo bi se funkcionisanju jedinstvenog tržišta Evropske unije, posebno imajući u vidu evropsku monetarnu uniju (EMU) koja je startovala 1. januara 1999. godine. Ipak, postoji određena doza skepse u pogledu mogućnosti za usvajanje Uredbe o evropskoj kompaniji, s obzirom na razlike koje postoje u stavovima država članica po tom pitanju. Te razlike su pre svega odraz različitosti nacionalnih pravnih tradicija, i pokušaja pojedinih država da zadrže suverenitet u nekim važnim oblastima (poresko pravo, radno pravo).²

Predlogom Uredbe evropska kompanija (SE)³ se definiše kao akcionarsko društvo (javna kompanija), čiji je kapital podeljen u akcije izražene u eurima i koje poseduje pravni subjektivitet u svim državama članicama EU. Evropska kompanija mora biti osnovana na teritoriji EU. To znači da se registrovano sedište SE mora nalaziti na teritoriji EU, kao i da se evropskom kompanijom i stvarno upravlja iz tog sedišta. To je posledica načela "stvarnog sedišta" (*siege real, real seat*), shodno kome se pravo države na čijoj teritoriji je evropska kompanija registrovana može primenjivati samo ukoliko se evropskom kompanijom efektivno i upravlja sa njene teritorije. Budući da mnoga pitanja iz domena funkcionisanja SE nisu regulisana predlogom Uredbe, ova odredba ima veliki značaj. Za razliku od kontinentalno-evropskog koncepta, u zemljama anglosaksonskog pravnog područja situacija je sasvim drugačija. U tim zemljama je na snazi načelo inkorporacije (osnivanja), shodno kome se nacionalna pripadnost kompanije određuje prema mestu registracije, bez obzira odakle se njom stvarno upravlja. Tako je u SAD moguće firmu registrovati u jednoj državi, a njom

¹Amended proposal for a Council Regulation (EEC) on the Statute for a European Company, *OJ C 176*. 8. 7. 1991.

² O evropskoj kompaniji opširnije videti u: B. Rilke: "Evropsko akcionarsko društvo", zbornik "Pravo EU - fizička i pravna lica", Beograd, 1998; R. Vukadinović, "Pravo Evropske unije", IMPP, Beograd, 1996; A Wehlau, The Societas Europea: "A Critique of the Commission's 1991. amended Proposal", *CML Review*, 1992; B. Hoecklin, "European Company Statute: Company Structure and employee involvement across EC borders", *North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation*, Fall, 1991.

³ SE je skraćenica koja se prema predlogu Uredbe koristi za označavanje evropske kompanije, a potiče od *societas europea* što na latinskom jeziku znači evropska kompanija.

efektivno upravljati iz druge.⁴ Pri tome će se na unutrašnja pitanja korporacije (uslovi za osnivanje i funkcionisanje, organizacija i sl.) primenjivati pravo države registracije bez obzira na to gde se nalazi stvarno sedište kompanije. To je dovelo do prave trke između pojedinih država (tzv. *race to the bottom* - trka do dna) da što povoljnijom regulativom uslova za osnivanje i funkcionisanje kompanija privuku menadžere i vlasnike (ali ne i disperzovane akcionare) da se odluče za osnivanje korporacije na njihovoj teritoriji. U toj trci prednjači država Delaver (*Delaware*), koja ostvaruje čak 15% svojih prihoda samo od taksi koje se plaćaju prilikom registrovanja kompanija na njenoj teritoriji.

Osnivači SE dužni su da uplate najmanje 25% od iznosa minimalnog osnivačkog kapitala (100. 000 eura) do momenta registracije. Što se tiče nenovčanih uloga, ti ulogi moraju biti u potpunosti uneti u osnivački kapital evropske kompanije u roku od pet godina od dana registracije. Minimalni iznos osnivačkog kapitala od 100. 000 eura važi za sve evropske kompanije izuzev onih koje se bave bankarskim, kreditnim i poslovima osiguranja, čiji je nivo osnivačkog kapitala određen nacionalnim pravom države u kojoj se takva kompanija registruje.

Evropsku kompaniju mogu osnovati akcionarska društva, društva s ograničenom odgovornošću i, shodno članu 58. Ugovora o osnivanju EEZ, trgovačka društva i preduzeća koja su osnovana u skladu s propisima jedne države članice i koja imaju svoje registrovano sedište, glavnu upravu ili glavno mesto poslovanja na teritoriji EU. Ovi pravni subjekti, da bi osnovali SE moraju ispuniti određene uslove. Ti uslovi se tiču sedišta i glavne uprave SE (moraju se nalaziti na teritoriji EU), posedovanja prekogranične dimenzije i određenog iznosa osnivačkog kapitala. Evropska kompanija ne može biti osnovana na način na koji se akcionarska društva uobičajeno osnivaju, tj. *ab initio*, putem simultanog ili sukcesivnog osnivanja i osnivačkog ugovora. Dakle, moguće je osnivanje evropske kompanije samo od strane već postojećih nacionalnih kompanija. Pored toga, i već osnovane evropske

⁴ U SAD postoji 50 različitih kompanijskih prava, koja određena pitanja ne regulišu na isti način, ali je Ustavom SAD zagantovano da svaka od država SAD mora pokloniti "punu pažnju i poverenje" pravu druge države. Šire videti u: R. Hamilton, "*The Law of Corporations*", West publishing co. St. Paul s, 1996. pp. 18-20 i Michael W. Gordon, "*European Community Company Law*", pp. 531-534.

kompanije mogu osnivati nove SE. Predlog Uredbe o statutu SE iz 1989. godine predviđao je tri moguća načina nastanka SE: 1) putem spajanja; 2) osnivanjem zajedničkog holdinga, i 3) osnivanjem zajedničke filijale. Ovakvo rešenje stvaralo bi velike probleme multinacionalnim kompanijama sa razvijenom mrežom predstavništava i filijala u stvaranju SE. Velika preduzeća imaju najveću potrebu za osnivanjem ovog nadnacionalnog oblika kompanije, kako bi iskoristila sve prednosti koje on pruža u toku poslovanja. Međutim, prema navedenom predlogu, te velike kompanije morale bi tražiti odgovarajućeg partnera u drugoj državi članici za osnivanje SE, što ne bi bilo nimalo lako imajući u vidu mogućnost da spajanje kompanija tih dimenzija dolazi pod udar prava konkurencije, koje je u EU veoma strogo.⁵ Stoga bi velika preduzeća mogla pristupiti osnivanju evropske kompanije podelom sopstvenog preduzeća na više novih preduzeća u najmanje dve različite države članice EU, pa da zatim ta novoformirana preduzeća formiraju SE. Ova bi podela bila izvršena u skladu sa Šestim uputstvom kompanijskog prava EU o podelama preduzeća.⁶ Problem u vezi ovog uputstva je u tome što su njegove odredbe obavezne da primene samo one države članice koje u svojim zakonodavstvima poznaju institut podele preduzeća, a to samo dodatno komplikuje i onako složenu proceduru onivanja SE za velika preduzeća. Uviđajući ovaj problem, Komisija EU je u svom revidiranom predlogu Uredbe o statutu SE iz 1991. godine predložila i četvrti način za osnivanje evropske kompanije - formiranje putem transformacije akcionarskog društva u SE, pod uslovom da to društvo ima društvo kćer ili filijalu u državi članici EU, različitoj od one gde ima sedište odnosno glavnu upravu. U ovom slučaju je dovoljno i samo jedno veće preduzeće za osnivanje SE, čime se izbegavaju i problemi vezani za slobodu konkurencije. Još jedna novina koju donosi predlog Uredbe o statutu SE iz 1991. godine ogleda se u većoj mogućnosti da mala i srednja preduzeća, koja su u većini pravnih sistema organizovana u formi društva s ograničenom odgovornošću (*private*

⁵ Ta strogost se pre svega odnosi na odredbe čl. 85. i 86. Ugovora o osnivanju EEZ, kojima su regulisani razni oblici antikonkurentskog ponašanja preduzeća kojima se generalno utiče na trgovinu između zemalja članica i zabrana zloupotrebe monopolskog položaja. Pored ovih odredbi treba pomenuti i Uredbu 4064/89 o kontroli koncentracija između preduzeća (Uredba o fuziji).

⁶ *OJL* 378, 31. 12. 1982.

limited companies), formiraju evropsku kompaniju. Prema predlogu iz 1989. godine ova preduzeća nisu mogla osnovati SE putem stvaranja zajedničkog holdinga, što više nije slučaj. Uslov za ova preduzeća da osnuju SE na ovaj način jeste da najmanje dva takva preduzeća potiču iz različitih država članica EU, ili da imaju filijale u različitim državama članicama. Razlog za ovu izmenu u načinu osnivanja SE je zahtev Evropskog parlamenta za većom dostupnošću evropske kompanije malim i srednjim preduzećima, s obzirom na značaj koji ova preduzeća imaju u ukupnoj ekonomskoj aktivnosti Evropske unije.

Osnivanje evropske kompanije spajanjem preduzeća

Nastanak evropske kompanije spajanjem mogu koristiti samo akcionarska društva iz različitih država članica (*public limited companies*). Pored ovih akcionarskih društava, i postojeće evropske kompanije mogu osnivati nove evropske kompanije spajanjem, kako međusobnim tako i spajanjem sa akcionarskim društvima, ukoliko ta društva ispunjavaju opšte uslove za učešće u ovom postupku. Ti opšti uslovi su: 1) akcionarska društva koja učestvuju u postupku spajanja osnovana su saglasno pravu jedne od država članica EU; 2) registrovana sedišta ovih društava i njihova glavna uprava nalaze se na području EU; 3) najmanje dva društva od akcionarskih društava (javnih kompanija s ograničenom odgovornošću) koja učestvuju u procesu osnivanja SE spajanjem imaju glavnu upravu u različitim državama članicama EU.

Spajanje (fuzija), kao način nastanka SE ima opravdanje u činjenici da je ovaj institut poznat širom Evrope.⁷ Radi se o sredstvu koncentracije kapitala kojim se ostvaruje čvrsto jedinstvo u upravljanju preduzećem, nastalim ili uvećanim iz preduzeća koja su ranije bila pravno nezavisna.

⁷ O fuzijama šire videti u: V. Krulj, "Pravni režim i oblici koncentracija u privredi", Institut za uporedno pravo, Beograd, 1978; A. Kraft und P. Kreutz, "Gesellschaftsrecht", Luchterland, Berlin, 1997; E. R. Hardy Ivamy, "Topham&Ivamy's Company Law", Butterworth& Co. (publishers) Ltd. Show&sons Ltd. London, 1978; M. Vasiljević, "Privredna društva - domaće i uporedno pravo", Udruženje pravnika u privredi, Beograd, 1999; N. Jovanović "Pripajanje akcionarskih društava", *Pravo i privreda*, Beograd, br. 11-12, 1999.

Fuzije dovode do povećavanja dimenzija preduzeća, a time i do snižavanja troškova proizvodnje i rasta rentabilnosti. Iz ovih razloga su fuzije uglavnom podsticane raznim zakonodavnim merama, bar kada je reč o evropskim zemljama. Ipak, treba voditi računa o tome da fuzije mogu voditi kršenju prava konkurencije i stvaranju monopolskog položaja, pogotovu ako su u pitanju tzv. horizontalne fuzije. To su fuzije koje se obavljaju između preduzeća koja pripadaju istom stadijumu proizvodnje ili raspodele, pa je očevidna mogućnost stvaranja monopolskog položaja na tržištu realizacijom takvih spajanja. Pored horizontalnih, razlikuju se još vertikalne i konglomeratske fuzije, od kojih su prve vezane za spajanja preduzeća koja ne posluju u istoj delatnosti, ali pripadaju istom proizvodnom lancu (npr. finalni proizvođač i kooperant), a druge se odnose na spajanja koja se obavljaju u potpuno različitim delatnostima. Značaj i učestalost ove druge vrste fuzija mnogo su manji. Iako podsticane, fuzije vrlo često predstavljaju predmet pažnje prava konkurencije u mnogim državama. Tako je u Engleskoj, prema Zakonu o monopolima i fuzijama iz 1965. godine, Trgovinska komora (*Board of Trade*) ovlašćena da spreči (ako fuzija još nije realizovana) ili poništi (ako od trenutka perfektuiranja fuzije nije prošlo više od šest meseci) fuziju, koja dovodi do toga da se u rukama jednog preduzeća nađe najmanje jedna trećina ukupnog snabdevanja određenim proizvodima ili uslugama, ili aktiva od preko 5.000.000 funti sterlinga.

U okviru EU usvojena je Uredba br. 4064/89, koja predstavlja pravni osnov kontrole spajanja. U odredbama te Uredbe zahteva se da određene fuzije (sa "komunitarnom dimenzijom") budu prijavljene Komisiji EU, kao i da ne mogu biti ostvarene ukoliko ih Komisija ne odobri u određenom roku. Prema odredbama ove Uredbe, zabranjene su samo fuzije kojima se stvara ili ojačava dominantna pozicija na jedinstvenom evropskom tržištu ili njegovom značajnom delu, a koja ima za posledicu sprečavanje zdrave konkurencije na tom tržištu.

Uslovi za ostvarivanje fuzija su u osnovi slični u većini evropskih zemalja, sem donekle u Velikoj Britaniji gde postoji određena terminološka zbrka jer se pojavljuju različiti nazivi za fuziju (*merger, amalgamation, reconstruction*). Pored toga, u ovoj zemlji važe određena pravila koja se primenjuju kako na fuzije, tako i na neke druge operacije vezane za sanaciju ili reorganizaciju preduzeća.

Postoje dva osnovna načina izvođenja fuzija. Prvi je spajanje dva preduzeća kojim nastaje novo preduzeće, a preduzeća osnivači prestaju da postoje bez sprovođenja postupka likvidacije. Ovaj način ostvarivanja fuzije predviđen je u predlogu Uredbe o statutu SE za nastanak evropske kompanije. Drugi način ostvarivanja SE je pripajanje, tj. kada se jedno preduzeće pripoji drugom, pri čemu samo preduzeće koje se pripojilo prestaje da postoji bez likvidacije, dok drugo nastavlja svoju pravnu egzistenciju i poslovnu delatnost, i za njega ova operacija ima efekat povećanja osnovnog kapitala. U poslovnoj praksi pripajanje kao oblik fuzije preduzeća češće se koristi, pre svega zbog nešto manjih poreskih opterećenja, mada su ova dva osnovna oblika fuzija regulisana uglavnom istim pravnim normama zbog sličnosti pravnih dejstava koja proizvode.

Operacija spajanja je u većini evropskih zemalja kombinacija ugovornih i statusnih elemenata, pri čemu su pojedini od tih elemenata različito naglašeni od zemlje do zemlje. Tako, u nekim državama ugovor o fuziji ima centralno mesto (Nemačka), dok se u drugim taj ugovor samo uzgredno pominje (Italija). Pored sklapanja ugovora o fuziji, centralno mesto u ovom procesu ima obeštećenje akcionara preduzeća koja prestaju da postoje. Značaj ovog elementa fuzije posebno je naglašen tako da u planu ostvarivanja fuzije, uprave preduzeća koja u njoj učestvuju moraju podneti skupštinama svojih akcionara posebne elaborate u kojima se iznose pravni i ekonomski elementi ovog procesa. Centralno mesto u tim elaboratima ima postupak ostvarenja same fuzije i posebno odnos zamene akcija preduzeća koja prestaju da postoje za akcije preduzeća koje nastaje. Ovo pitanje je i predmet naknadne kontrole legalnosti fuzije koja se preduzima shodno odredbama nacionalnih prava većine zemalja članica. Na teorijskom planu, prenos kompletne imovine (prava i obaveza) sa preduzeća koja prestaju da postoje na preduzeće koje nastaje objašnjava se univerzalnom sukcesijom, koja čini suvišnim sprovođenje postupka likvidacije.

Kao sastavni deo procesa harmonizacije evropskih kompanijskih prava, usvojeno je Treće uputstvo o spajanjima akcionarskih društava u okviru jedne države članice.⁸ Komisija EU sačinila je i predlog Desetog uputstva o prekograničnom spajanju akcionarskih društava⁹, ali do njegovog

⁸ *OJ L* 295, 20. 10. 1978.

⁹ *OJ C* 23, 25. 1. 1985.

usvajanja još nije došlo. Principi regulisanja materije koncentracije kapitala nacionalnim ili međunarodnim spajanjem preduzeća, utvrđeni u ovim uputstvima, nalaze se u osnovi rešenja koja su predviđena za osnivanje SE spajanjem, u predlogu Uredbe o statutu evropske kompanije. Na sam tok postupka osnivanja evropske kompanije spajanjem nisu bez uticaja ni nacionalna prava država članica u kojima se nalaze sedišta kompanija osnivača.

Predlogom Uredbe o statutu SE predviđeno je da kompanije koje se spajaju prestaju da postoje bez likvidacije i prenose na novoosnovanu evropsku kompaniju celokupnu svoju imovinu i obaveze, s tim da se njihovim akcionarima u zamenu izdaju akcije SE i, eventualno, isplati u novcu najviše 10% od nominalne vrednosti tako izdatih akcija.

Upravni odbori kompanija osnivača treba da izrade nacrt uslova za osnivanje SE spajanjem. Taj nacrt treba da sadrži, između ostalog, podatke o: imenu i registrovanom sedištu kako preduzeća osnivača tako i buduće evropske kompanije; odnosu zamene akcija i novčanom iznosu eventualne gotovinske isplate; uslovima raspodele akcija u SE; datumu koji označava početak korišćenja novih akcija, kao i specijalnim pravima koja te akcije sadrže, i drugim značajnim pitanjima za nastanak i funkcionisanje evropske kompanije. Nacrt uslova spajanja biće izrađen u odgovarajućoj pravnoj formi, ako pravo države članice u kojoj jedno od preduzeća osnivača ima registrovano sedište, to zahteva. Nacrt uslova spajanja mora biti objavljen shodno nacionalnim pravima država u kojima preduzeća osnivači imaju sedišta, i to najmanje mesec dana pre planiranog zasedanja generalne skupštine koja treba da odluči o njemu. Shodno odredbama Uredbe kao i Prvog uputstva kompanijskog prava EU, koje reguliše pitanja koja se odnose na objavljivanje podataka od značaja za pravni promet¹⁰, ta objava treba da sadrži najmanje podatke o vrsti, imenu i sedištu osnivača, registru u kom su preduzeća osnivači registrovani i broju upisa, predloženom imenu i sedištu nastajuće evropske kompanije. Osim toga, u toj objavi treba da budu precizirani i aranžmani o zaštiti prava poverilaca preduzeća osnivača, koja prestaju da postoje danom nastanka evropske kompanije. Prema odredbama Uredbe, zaštita poverilačkih prava ostvaruje se u skladu sa nacionalnim

¹⁰ OJL 65, 9. 3. 1968.

pravima preduzeća osnivača. Kada bi se primenjivale odredbe obligacionog prava koje se odnose na prijem duga (stvaranjem nove evropske kompanije menja se dužnik poveriocima preduzeća osnivača koja prestaju da postoje), tada bi u svakom pojedinačnom slučaju za prenos obaveze bio potreban pristanak poverioca, što bi onemogućilo univerzalnu sukcesiju svih prava i obaveza sa osnivača na SE. Ipak, sva nacionalna prava predviđaju određene mogućnosti za poverioce preduzeća koja prestaju da postoje. Tako se obično pravi razlika između neobezbeđenih poverilaca, obezbeđenih poverilaca i imalaca obveznica. Najšira zaštita pruža se neobezbeđenim poveriocima koji najšesće treba da prijave svoje potraživanje u određenom roku od upisa spajanja u registar, i mogu da traže odgovarajuće obezbeđenje ili isplatu duga. Za postavljanje ovih zahteva ne traži se da potraživanja budu dospela. U uporednom pravu je čest slučaj da se za imaoce obveznica preduzeća koja učestvuju u spajanju, organizuje skupština na kojoj oni odlučuju o uslovima spajanja. Poverioci svojim protivljenjem ne mogu sprečiti ostvarenje fuzije¹¹, ali tim postupkom njihova prava ne mogu biti okrnjena. Poverioci koji se ne usprotive, postaju *ex lege* poverioci nastajuće kompanije.

Predlogom Uredbe o statutu SE utvrđuje se obaveza upravnog odbora svakog preduzeća osnivača da sačini pismeni izveštaj kojim se obrazlaže nacrt uslova spajanja, s pravnog i ekonomskog stanovišta. Osim ovog izveštaja, akcionarima mora biti dostavljen i pismeni izveštaj o nacrtu uslova pripremljen od jednog ili više nezavisnih eksperata. Svaki učesnik u postupku spajanja ima svog eksperta, koji radi u ime tog učesnika, ali nezavisno od njega, jer biva imenovan od strane sudskog ili administrativnog organa države u kojoj preduzeće osnivač ima registrovano sedište. Dužnost ovih eksperata sastoji se u sastavljanju izveštaja o nacrtu uslova spajanja, u kome se ukazuje na primenjeni metod shodno kome je utvrđen odnos zamene akcija, daje se ocena da li je taj metod primeren okolnostima i da li je tom primenom izračunata odgovarajuća vrednosna srazmera. O tako pripremljenom nacrtu uslova spajanja, osnivačkom aktu SE i statutu SE (ako su ti akti različiti prema pravu koje važi u mestu gde kompanije osnivači imaju registrovano sedište) odlučuje skupština akcionara svake kompanije

¹¹ U francuskom pravu o protivljenju poverilaca konačnu odluku donosi sud.

osnivača dvotrećinskom većinom glasova. Pre odlučivanja akcionari imaju pravo uvida u dokumenta od značaja za ocenu o prihvatljivosti spajanja.

Radi utvrđivanja da je postupak spajanja sproveden na regularan način, vrši se kontrola zakonitosti spajanja za deo postupka koji se odnosi na svakog osnivača, u skladu s pravom države članice o spajanju javnih kompanija s ograničenom odgovornošću, a koje važi za kompanije osnivače. Nakon sprovođenja postupka kontrole zakonitosti, nadležni organ u pitanju izdaje sertifikat kojim potvrđuje da su prethodne formalnosti za spajanje okončane u odnosu na kompaniju osnivača. Kontrolu zakonitosti spajanja, koja se odnosi na deo postupka dovršavanja spajanja i osnivanja SE, sprovodi nadležni organ države članice u kojoj se nalazi predloženo sedište evropske kompanije. Stoga, svaka kompanija osnivač dužna je podneti ovom organu sertifikat o kontroli zakonitosti spajanja nadležnog organa države svog sedišta. Primarna obaveza ovog organa sastoji se u proveru da li su kompanije osnivači odobrile istovetan tekst nacрта uslova spajanja, zajedno sa statutom predložene SE i modelom participacije radnika u upravljanju SE (izbor jednog od četiri ponuđena modela je uslov za registraciju SE). Taj organ će ispitati i da li je osnivanje SE izvršeno saglasno uslovima utvrđenim u pravu države registracije. Spajanje i istovremeno obrazovanje SE proizvodi dejstvo od dana izvršenog upisa u registar države sedišta. Za svaku od kompanija osnivača spajanje mora biti objavljeno. Spajanje proizvodi *ipso iure* i istovremeno sledeća pravna dejstva: 1) univerzalni prenos, kako za kompanije osnivače tako i za treća lica, celokupne imovine i obaveza kompanija osnivača na SE; 2) akcionari kompanija osnivača postaju akcionari evropske kompanije; 3) kompanije osnivači prestaju da postoje.

Spajanje može biti oglaseno ništavim odnosno bez pravnih dejstava samo ukoliko nije izvršena kontrola njegove zakonitosti, predviđena Uredbom, s tim da postoji osnov ništavosti za spajanje javnih kompanija s ograničenom odgovornošću prema pravu države članice u kojoj SE ima registrovano sedište. Postupak za poništaj mora biti pokrenut u roku od šest meseci od dana kada je spajanje postalo efektivno za lice koje traži poništaj, ili od kada je izvršena korekcija situacije. Naravno, pri osnivanju evropske kompanije spajanjem mora se uzeti u obzir postojanje Uredbe o kontroli koncentracija kojom se zabranjuju koncentracije s komunitarnom dimenzijom, ako stvaraju ili jačaju dominantnu poziciju kojom se ozbiljno

sprečava konkurencija na jedinstvenom tržištu EU, ili na njegovom značajnom delu.

Predlogom Uredbe o statutu SE predviđen je i pojednostavljen postupak za osnivanje evropske kompanije spajanjem, kada jedno preduzeće osnivač poseduje 90 ili više procenata akcija drugog osnivača. U ovom slučaju nije neophodna odluka skupštine matičnog društva (osim ako manjinski akcionari matičnog društva koji čine ne više od 5% kapitala društva ne zahtevaju sazivanje skupštine) već samo zavisnog, što nije logično jer zavisno društvo u ovom slučaju odlučuje da se spoji sa matičnim društvom, bez njegove saglasnosti. Ipak, faktički, odluka je uvek u kompetenciji matičnog društva, iako to formalnopravno nije slučaj. Pored navedenog, pojednostavljena je i realizacija ovog spajanja, što se ogleda u izostanku sledećih faza koje postoje kod redovnog postupka: 1) izveštaj uprava preduzeća osnivača o spajanju ne mora biti sačinjen; 2) nema nezavisnih eksperata (revizora) spajanja; 3) akcionarima preduzeća koja učestvuju u spajanju ne mora biti omogućen uvid u dokumente najmanje mesec dana pre odlučivanja skupština.

Osnivanje evropske kompanije formiranjem zajedničkog holdinga

Evropska kompanija može biti osnovana kao holding kompanija, shodno odredbama predloga Uredbe o statutu SE. Kompanije koje učestvuju u stvaranju SE kao zajedničkog holdinga nastavljaju svoje postojanje, uprkos bilo kom zakonu države članice koji traži da kompanije imaju više od jednog člana. Na ovaj način evropsku kompaniju mogu osnovati najmanje dva akcionarska društva ili društva s ograničenom odgovornošću (javne i privatne kompanije s ograničenom odgovornošću) osnovana u skladu s pravom države članice i koja imaju registrovano sedište i centralnu upravu na području EU. Moguće je da novu evropsku kompaniju stvaranjem zajedničkog holdinga osnuju i dve ili više postojećih SE ili SE i više drugih oblika pravnih subjekata. Naravno, ti subjekti moraju imati registrovano sedište i glavnu upravu na području EU. Sem toga, najmanje dva osnivača (akcionarska i deonička društva) moraju imati glavnu upravu u različitim državama

članicama ili imati filijalu u državi članici, različitoj od one u kojoj im se nalazi glavna uprava.

Holding kompanije¹² spadaju u grupe društava i pod tim imenom najpoznatije su u engleskom pravu, iako ih poznaju i druga evropska prava pod različitim nazivima (koncerni u nemačkom pravu, kontrolna društva u francuskom pravu, grupe društava u ostalim evropskim pravima). Zajedničko obeležje grupe društava je postojanje pravnog subjektiviteta članova i pravnog subjektiviteta matičnog društva, ali ne i postojanje pravnog subjektiviteta cele grupacije. Odvojenost pravnog subjektiviteta matičnog društva i filijala ima sledeće pravne konsekvence: posebnost organa društava članova grupe, postojanje opštih akata društava, nepostojanje uzajamne odgovornosti za obaveze prema trećim licima na osnovu samog zakona i nemogućnost uzajamnog zastupanja bez ovlašćenja. Grupe društava su, kao i fuzije, oblik koncentracije trgovačkih društava, s tom razlikom što je holding sredstvo za finansijsku i strukturnu organizaciju grupa društava, što znači da društva osnivači ostaju formalnopravno nezavisna (zadržavaju pravni subjektivitet), iako u ekonomskom smislu čine jedinstvenu celinu sa čeonim društvom (holdingom). Tako je teorijski moguće i da matično društvo ima učešće u filijali od 100%, a da formalno ta filijala zadrži pravnu nezavisnost. Delatnost holdinga je prevashodno finansijske prirode (čisti holding), mada se holdinzi mogu baviti i industrijskim delatnostima (mešoviti holding). Te delatnosti se sastoje u držanju (*hold*) akcija potčinjenih društava čije jedinstveno upravljanje holding obezbeđuje. Sa stanovišta upravljanja razlikuju se kontrolni holdinzi i holdinzi za plasmane. Kontrolni holdinzi imaju aktivniju ulogu u upravljanju potčinjenim društvima, dok holdinzi za plasmane (investiciona društva) samo drže hartije od vrednosti drugih društava, težeći da ih plasiraju na tržište u najpovoljnijem momentu. Ekonomski interes koncentracije kapitala nalazi se u osnovi stvaranja holdinga. U poređenju ovog sredstva povezivanja preduzeća sa fuzijama, može se zaključiti da je u pitanju znatno fleksibilniji oblik povezivanja. Preduzeća se za stvaranje holdinga mogu opredeliti zato što im ne odgovara potpuno pravno i ekonomsko jedinstvo koje se obezbeđuje spajanjem, ili što

¹² O holdinzima šire videti u: M. Vasiljević, "Trgovinsko pravo", Savremena administracija, Beograd, 1993. str. 201-218; G. Morse, "Company Law", Sweet&Maxwell Ltd. London, 1991. pp.51-54.

se uslovi za spajanje još nisu stekli. Moguće je i da formiranje holdinga bude prvi korak ka potpunom spajanju preduzeća. Poznato je i da preduzeća, dostižući određene dimenzije, ostvaruju maksimalan rentabilitet, pa bi dalje uvećavanje imalo negativne posledice na ekonomskom planu. Za kontrolisanje preduzeća pri postojanju velikog broja disperzovanih akcionara (pogotovo kod akcionarskih društava sa javnim upisom kapitala koja najčešće izdaju akcije na donosioca) vrlo često je dovoljno i 10 - 20% kapitala skoncentrisanog u rukama holdinga (teorija efektivnog upravljanja). Međutim, prema predlogu Uredbe o statutu evropske kompanije, neophodno je da najmanje 51% akcionara u skupštinama preduzeća osnivača prenese svoje akcije na novostvorenu evropsku kompaniju - holding. Ovaj procenat udela odgovara rešenju francuskog prava, prema kome je za postojanje filijale neophodno da 51% imovine bude u rukama kontrolišućeg preduzeća (holdinga)¹³. Predlog Uredbe o statutu SE iz 1989. godine je zahtevao da sve akcije preduzeća osnivača budu zamenjene za akcije novoformirane evropske kompanije - holdinga, ali takvo rešenje nije bilo realistično jer je potpuno odudaralo od evropske pravne tradicije kada je ovaj institut u pitanju. Da je ova odredba iz tog predloga Uredbe usvojena, to bi značilo da svi akcionari preduzeća osnivača imaju obavezu da doprinesu stvaranju holdinga svojom imovinom, a poznato je da su uslovi za formiranje holdinga manje striktni u odnosu na one koji se zahtevaju za fuzije preduzeća.

Za osnivanje evropske kompanije formiranjem zajedničkog holdinga neophodan je uslov, kao što je već ukazano, da najmanje dve kompanije koje su osnovane prema pravu jedne od država članica, imaju registrovano sedište i glavnu upravu na teritoriji EU. Pored ovog uslova potrebno je još da najmanje dva osnivača imaju svoje glavne uprave u različitim državama članicama, ili da imaju društva kćeri ili filijale u različitim državama od onih u kojima im se nalazi glavna uprava. Obrazovanjem evropske kompanije, akcionarska društva ili društva s ograničenom odgovornošću koja su učestvovala u tom procesu ne prestaju sa radom, niti gube svojstvo posebne pravne ličnosti.

Nacrt uslova za osnivanje SE holdinga sastavljaju upravni odbori kompanija osnivača u istovetnom tekstu. Taj nacrt uslova treba da sadrži

¹³ čl. 354. francuskog Zakona o trgovačkim društvima iz 1966. godine.

podatke o imenu i registrovanom sedištu svake kompanije osnivača, kao i iste podatke za SE holding u nastajanju; merilo za odnos akcija i uslove raspodele akcija u SE, zajedno s razlozima za obrazovanje SE holdinga. Istovremeno, u nacrtu uslova treba fiksirati procenat akcija kompanija osnivača koje treba zameniti kao uslov od koga zavisi nastanak SE holdinga. Ovaj procenat ne može biti manji od 51% akcija s pravom glasa. Generalna skupština svakog od osnivača treba da dvotrećinskom većinom glasova (kao i kod nastanka evropske kompanije spajanjem) odobri predlog uslova za osnivanje SE holdinga, zajedno sa osnivačkim aktom i statutom (ako su iskazani u posebnim dokumentima).¹⁴ Da bi SE holding konačno nastao na ovaj način, neophodno je da u roku od tri meseca od dana odobravanja predloga na skupštini akcionara svake kompanije osnivača, dovoljan broj akcionara kompanija osnivača s pravom glasa prenese svoje akcije na novostvorenu evropsku holding kompaniju, u skladu s uslovima utvrđenim nacrtom uslova za osnivanje SE holdinga. SE holding ne može biti registrovan dok se ne utvrdi da su navedene formalnosti ispunjene.

Pored nacrtu uslova za osnivanje SE holdinga, upravni odbori kompanija osnivača pripremaju pismeni izveštaj o pravnim i ekonomskim razlozima na kojima se taj nacrt zasniva. Odredbe predloga Uredbe o statutu SE, koje se odnose na kontrolu zakonitosti, odobrenje nacrtu uslova, odgovornost članova odbora i oglašavanje osnivanja SE holdinga ništavim, pomenute u delu o osnivanju SE spajanjem, primenjuju se i na osnivanje evropske kompanije putem formiranja zajedničkog holdinga.

Formiranje evropske kompanije osnivanjem zajedničkog društva kćeri

Ovim putem evropsku kompaniju mogu osnovati akcionarska društva, društva s ograničenom odgovornošću i druge kompanije i firme navedene u 2. stavu 58. člana Ugovora o osnivanju EZ, ako su obrazovana u

¹⁴ U nekim pravima ne postoje dva osnivačka dokumenta već samo jedan (tzv. *Satzung* u nemačkom pravu), dok je u većini evropskih prava reč o dva dokumenta (*articles of association* - ugovor, odluka o osnivanju i *memorandum of association* - statut).

saglasnosti s pravom države članice EU. Uslov za formiranje evropske kompanije osnivanjem zajedničkog društva kćeri (filijale) sastoji se u tome da najmanje dva društva osnivača: 1) imaju svoju glavnu upravu u različitim državama članicama, ili 2) imaju društvo kćer ili predstavništvo u državi članici različitoj od one u kojoj im se nalazi glavna uprava. I jedna SE zajedno s jednom ili više SE, ili zajedno s jednom ili više kompanija, mogu ustanoviti jedno ili više društava kćeri u obliku evropske kompanije. Pravila predloga Uredbe o statutu SE ne zahtevaju izradu nacrtu uslova osnivanja i odobravanje tog nacrtu od strane skupština kompanija osnivača.

U slučaju formiranja evropske kompanije kao zajedničkog društva kćeri, reč je o korišćenju tehnike prava društava i stvaranju tzv. grupe subordinacije. Tu jedno društvo stiže u drugom društvu toliko učešće da može njime upravljati, po osnovu svog akcionarskog prava. Struktura ovih učešća može biti različita. Tako se razlikuju: 1) radijalno učešće, kada je dominantno društvo direktni akcionar zavisnog društva; 2) piramidalno učešće, kada se na čelu strukture nalazi društvo majka, koje kontroliše društvo kćer a ono društvo unuku, i tako dalje po "piramidi"; 3) uzajamno učešće, kada dominantno društvo ima izvesno učešće u zavisnom društvu, a zavisno društvo u dominantnom (što najčešće nije dozvoljeno zbog potrebe očuvanja istinitosti bilansa društava); 4) cirkularno (triangularno) učešće, kada društva imaju učešća po kružnom sistemu (npr. društvo A ima učešće u društvu B, društvo B u C a C u A) što je zaobilazna varijanta uzajamnog učešća. Pojam zajedničkog društva kćeri donekle odstupa od navedenih sistema učešća utoliko što zajedničku filijalu osnivaju dve ili više kompanija sa podjednakim kapital učešćem (dva partnera sa učešćem 50:50%, tri partnera sa učešćem po 33%, itd.), tako da društvo kćer istovremeno pripada većem broju partnera. Ovaj način osnivanja evropske kompanije može biti nepovoljan, jer zbog paritetnog sistema odlučivanja može dovesti do blokade rada i donošenja odluka. Međutim, on može biti i koristan za mnoge nacionalne kompanije iz država članica koje posluju na teritoriji EU, jer osnivanjem zajedničkog društva kćeri u formi SE te kompanije mogu olakšati svoje prekogranično poslovanje na jednostavan način, ne menjajući ništa u svojoj unutrašnjoj strukturi.

Osnivanje evropske kompanije transformacijom

Evropska kompanija može biti osnovana i transformacijom, tj. promenom pravne forme akcionarskog društva u SE. Ovaj metod nastanka evropske kompanije predviđen je tek poslednjim predlogom Uredbe o statutu SE iz 1991. godine kako bi se povećala mogućnost njenog osnivanja, pri čemu akcionarsko društvo koje želi da osnuje SE ne mora tražiti partnera s kojim bi je osnovalo. Jedini uslov za osnivanje SE ovim metodom je da akcionarsko društvo sa registrovanim sedištem i glavnom upravom na teritoriji EU, koje namerava da se transformiše u evropsku kompaniju, mora imati filijalu ili predstavništvo u državi članici različitoj od one u kojoj mu se nalazi glavna uprava. Predlažući ovo rešenje, Komisija je imala u vidu veliki broj kompanija registrovanih u jednoj državi članici, a sa filijalama u drugim državama članicama EU. Te kompanije se mogu odlučiti da iskoriste prednosti koje nudi poslovanje korišćenjem pravne forme SE. Ove prednosti se naročito ogledaju na fiskalnom planu, zbog odredbe o mogućnosti uračunavanja profita ostvarenog u filijalama SE van zemlje registracije u oporezovani prihod, umanjen za iznos gubitaka koji su nastali u drugim filijalama, čime se umanjuje poreska osnovica (izravnavanje gubitaka). Na poreskoppravnom planu se u komunitarnom pravu još uvek nije daleko odmaklo, jer se države članice teško odriču suvereniteta u toj oblasti, tako da se još uvek može govoriti o postojanju petnaest različitih poreskih prava država članica. Ta činjenica još uvek stvara probleme u poslovanju nacionalnih kompanija na jedinstvenom evropskom tržištu (istina, u 1990. godini Savet ministara je usvojio Uputstvo o poreskom tretmanu statusnih promena, Uputstvo o poreskom tretmanu matičnih kompanija i filijala i Konvenciju o usklađivanju dobiti povezanih društava, tzv. arbitražnu konvenciju).¹⁵ Ipak, iako se ovom odredbom o načinu obračunavanja profita ostvarenog u filijalama u drugim državama članicama potvrđuje supranacionalni karakter evropske kompanije, njeno prisustvo u predlogu Uredbe o statutu SE već stvara određene probleme za njegovo usvajanje (čl.

¹⁵ Potpunije videti u: D. Popović, "Oporezivanje pravnih lica u pravu Evropske unije", zbornik "Pravo EU - fizička i pravna lica", priprema i redakcija D. Mitrović, Udruženje za pravo EU, Beograd, 1998.

133. Predloga Uredbe). Evropski parlament je odmah doveo u pitanje pravnu osnovanost ove odredbe, s obzirom na predloženi pravni osnov za usvajanje predloga Uredbe o statutu SE. Predlog je zasnovan na članu 100A Ugovora o EU, po kome se sve odluke u Savetu donose većinom glasova, izuzimajući upravo one koje se odnose na oblasti poreza i prava zaposlenih, za čije je donošenje neophodna jednoglasnost (stav 2. navedenog člana). Ove oblasti i jesu najspornije za usvajanje predloga Uredbe o statutu evropske kompanije, koji se već 30 godina bezuspešno nalazi na dnevnom redu Evropske unije.

Formiranje evropske kompanije transformacijom akcionarskog društva ne povlači njegov prestanak, niti doprinosi stvaranju novog pravnog subjekta. Sva prava i obaveze do tog trenutka nacionalnog društva, postaju prava i obaveze transformisanog društva - SE. Upravni odbor društva koje se transformiše ima obavezu da sačini elaborat o pravnim i ekonomskim aspektima konverzije, i da ga zajedno sa osnivačkim dokumentima SE uputi skupštini na odlučivanje. Skupština će doneti odluku u skladu sa odredbama prava države članice u kojoj ima registrovano sedište. Naravno, tako ustanovljena evropska kompanija mora ispuniti i sve druge neophodne uslove utvrđene u predlogu Uredbe o statutu SE.

Zaključak

Nakon rasprostranjenog kritičizma osnivanja evropske kompanije na osnovu nacionalne pripadnosti pravnih subjekata, što je teško uskladiti s pojmom jedinstvenog evropskog tržišta, Komisija je u svom najnovijem predlogu Uredbe o statutu SE iz 1991. godine, unela izvesne novine u postupak osnivanja evropske kompanije. Pored ustanovljenja osnivanja SE transformacijom javne kompanije s ograničenom odgovornošću, otvorena je i mogućnost osnivanja holdinga privatnih kompanija, kao što je znatno proširen i krug kompanija koje mogu osnivati SE obrazovanjem zajedničkog društva kćeri. Ipak, ni u ovim novoustanovljenim slučajevima nije se odstupilo od uobičajenog uslova za osnivanje evropske kompanije, tj. da najmanje dve od učestvujućih privatnih kompanija imaju filijalu ili

predstavništvo (ogranak) u drugoj državi članici. Ima mišljenja¹⁶, ne bez osnova, da je svaka orijentacija na nacionalnost pravnih subjekata anahronizam u dokumentu koji je pripremljen da učvrsti evropsku integraciju, a ne da je sprečava.

Nebojša Košutić, M. A.

EUROPEAN COMPANY FORMATION

SUMMARY

The article analyses four different methods of formation of European company, envisaged in the proposal for a Council Regulation on the statute for a European Company. This Regulation proposal has been a contentious question for more than thirty years in European Union, and its last version (1991.) is a compromise between two different approaches in company law systems in the EU - civil law and common law system.

European company may be formed in a four different ways. These ways are: merger, setting up of a joint holding, setting up a joint subsidiary and transformation of national public limited company into European company. For each of these ways, common conditions are that involved companies must be registered in the EU, and that they must provide a minimum capital of 100 000 ECU, to form a European company. Author points to the fact that in previous proposals possibility of forming European company was much more restricted for a private limited companies. In the recent proposal that possibility is significantly increased, by making it possible for a private limited companies to form a European company by setting up a joint holding or a joint subsidiary.

¹⁶ A. Wehlau, *navedeno delo*, p. 487. i sl.

In conclusion, the author takes a view that keeping national identity of companies as a main condition (at least two of them must be from two different member states) for founding a European company, is not a right way of contributing to the development of EU single market.

Prof. dr Maja STANIVUKOVIĆ*

UDK 061.1EC : 341.24
339.54 : 061.1EC
str. 89 - 101.
stručni rad

**UZ PREVOD RIMSKE KONVENCIJE O ZAKONU KOJI SE
PRIMENJUJE NA UGOVORNE OBAVEZE I PRATEĆIH
PROTOKOLA**

1. Građansko-pravni i privredno-pravni odnosi sa inostranim elementom u okviru Evropske unije regulisani su velikim brojem formalnih izvora prava, od kojih su neki doneti u formi pravnih akata komunitarnog prava, od strane organa Zajednice, a drugi u formi međunarodnih sporazuma između država članica Evropske zajednice¹. Među njima, po značaju se posebno ističu dva poznata međunarodna sporazuma koje su države članice usvojile u cilju ujednačavanja svojih kolizionih normi i normi međunarodnog

* Profesor Pravnog fakulteta u Novom Sadu.

¹ *Vidi*, listu akata (ili nacрта) i konvencija vezanih za Evropsku Zajednicu ili Evropsku Uniju u građanskoj i trgovačkom materiji u predavanjima profesora M. Fallona na Haškoj akademiji za međunarodno pravo, *Receuil des cours*, Vol. 253, 1995, str. 9, 272--273.

građansko-procesnog prava². To su Briselska konvencija o nadležnosti i izvršenju presuda u građanskim i trgovačkim stvarima od 27. septembra 1968. godine³ i Rimska konvencija o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze od 19. juna 1980 godine⁴. Poslednjih godina, usvojeno je još nekoliko značajnih konvencija, koje još uvek nisu stupile na snagu: Briselska konvencija od 23. novembra 1995. godine koja se odnosi na postupak stečaja⁵, Briselska konvencija o nadležnosti i priznanju i izvršenju presuda u bračnim stvarima od 28. maja 1998. godine sačinjena na osnovu člana K.3 Ugovora o osnivanju Evropske Unije⁶ i Briselska konvencija o dostavljanju sudskih i vansudskih akata u građanskim i trgovačkim stvarima u državama

² Osim dve konvencije koje smo ovde izdvojili, na pomenutoj listi pominju se još sledeće konvencije: Konvencija iz Luksemburga od 15. decembra 1975. godine o evropskom patentu za zajedničko tržište; Konvencija iz Minhena od 5. oktobra 1973. godine o izdavanju evropskih patenata (Konvencija o evropskom patentu), koju je naša zemlja ratifikovala 29. avgusta 1996. godine (*Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori*, br. 3/96); Rimska konvencija od 6. novembra 1990. godine zaključena od strane država ugovornica Evropskih Zajednica o pojednostavljenju postupka za ostvarivanje alimentacionih potraživanja; Briselska konvencija od 25. maja 1987. godine o ukidanju legalizacije javnih isprava u Državama članicama Evropskih Zajednica. Treba pomenuti i Briselsku konvenciju o međusobnom priznavanju duštava i pravnih lica od 29. februara 1968. godine, koja nije stupila na snagu (ratifikovale su je Belgija, Nemačka, Francuska, Luksemburg i Italija).

³ The Brussels Convention on the Jurisdiction and Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters of September 27, 1968, 1968 *O. J. L* 299, 1978 *L* 304, 1982 *L* 388, 1989 *L* 285, 1996 *C* 15; Protocol on the interpretation by the Court of Justice of the Convention of 27 September 1968, *O. J.* 1978 *L* 304-50; Prevod ove konvencije na srpski jezik može se naći u knjizi: M. Stanivuković, *Međunarodna nadležnost sudova u pravu SAD, Evropske Unije i EFTA*, Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet u Novom Sadu, 1995. g.

⁴ The Rome Convention on the Law Applicable to Contractual Obligations of June 19, 1980, *O. J.* 1980 *L* 266.

⁵ Konvencija još nije službeno objavljena, ali je njen autentični tekst na engleskom jeziku objavljen u časopisu *International Legal Materials*. Vidi European Union Convention on Insolvency Proceedings, Nov. 23, 1996, 35 *I.L.M.* 1223. Potpisale su je (ali ne i ratifikovale) sve države članice Evropske Unije, osim Velike Britanije.

⁶ Convention drawn up on the basis of Article K.3 of the Treaty on the European Union on Jurisdiction and the Recognition and Enforcement of Judgments in Matrimonial Matters, *O. J.* 1998 *C* 221.

članicama Evropske unije od 26. maja 1997. godine sačinjena na osnovu člana K.3. Ugovora o osnivanju Evropske unije⁷.

2. Rimska konvencija je stupila na snagu 1. aprila 1991. godine, jedanaest godina nakon otvaranja za potpis, kada ju je, kao sedma država, ratifikovalo Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Severne Irske. Ona važi u svim državama ugovornicama Evropske unije⁸. Pojedine države članice nisu imale strpljenja da čekaju njeno stupanje na snagu u međunarodnom smislu, pa su počele da je primenjuju jednostrano i pre ovog datuma (Danska, Luksemburg i Belgija). SR Nemačka je inkorporisala odredbe konvencije u svoj Zakon o reformi međunarodnog privatnog prava od 25. jula 1986. godine, zbog čega je bila izložena kritici i preporuci Komisije Evropskih zajednica da dozvoli svojim sudovima da se pozivaju direktno na Konvenciju, kako bi se izbegla svaka modifikacija sadržine, teksta i redosleda odredaba Konvencije⁹. Za razliku od Briselske konvencije, države članice nisu još prihvatile mehanizam koji bi obezbeđivao uniformno tumačenje Rimske konvencije od strane Suda pravde Evropskih zajednica, na osnovu zahteva za odluku o prethodnom pitanju. Mada su one potpisale dva protokola u tom smislu¹⁰, koji su ovde takođe prevedeni, još uvek se nije ispunio uslov od sedam ratifikacija da bi protokoli stupili na snagu. Shodno tome, tumačenje konvencijskih odredaba prepušteno je nacionalnim sudovima država članica. Sudska praksa u primeni i tumačenju konvencije još uvek je relativno oskudna. Razlog za to leži nesumnjivo u činjenici da se konvencija ne primenjuje retroaktivno, odnosno da se njene odredbe imaju primeniti samo na one ugovore građanskog i privrednog prava koji su zaključeni nakon njenog stupanja na snagu. Ipak, postoji izvestan broj odluka u sudskoj praksi

⁷ Convention drawn up on the basis of Article K.3 of the Treaty on the European Union on the Service of Member States of the European Union of Judicial and Extrajudicial Documents in Civil and Commercial Matters, *O. J.* 1997 C 261, *O. J.* 1998 C 33.

⁸ U Austriji, Finskoj i Švedskoj je na snazi od 1. oktobra 1998. godine.

⁹ Vidi, J. Foyer, "Entré en vigueur de la Convention de Rome du 19 juin 1980 sur la loi applicable aux obligations contractuelles", *Journal du droit international*, no. 3, 1991, pp. 601-631, 602.

¹⁰ The First and Second Protocols on the Interpretation by the Court of Justice of the European Communities of the Convention on the Law Applicable to Contractual Obligations opened for signature June 19, 1980, 1980, *O. J.* 1989 L48.

država koje su počele da je primenjuju pre stupanja na snagu u međunarodnom smislu. Uputstva za tumačenje mogu se naći u zvaničnom izveštaju Saveta Evropskih Zajednica koji je objavljen iste godine kada i sama konvencija, a sačinili su ga profesori Mario Đulijano (*Giuliano*) iz Italije i Pol Lagard (*Paul Lagarde*) iz Francuske¹¹. Izveštaj sadrži uvodni deo u kojem se skicira istorijat konvencije i daje vrlo kratak osvrt na unutrašnje izvore prava i koliziona pravila koja su na snazi u državama članicama EEZ u pogledu zakona koji se primenjuje na ugovorne obaveze. Zatim sledi objašnjenje konvencijskog teksta koje teče redom, po članovima.

3. Konvencija se primenjuje univerzalno, bez obzira na reciprocitet - ne traži se da stranke budu iz zemalja ugovornica, niti da pravo koje treba primeniti na osnovu odredaba konvencije bude pravo zemlje ugovornice (član 2. Rimske konvencije). Iz toga bi proisticalo da konvencijske odredbe imaju značaj međunarodnog privatnog prava (kolizionih normi) država članica EU u oblasti ugovornih odnosa, izuzimajući naravno ona pitanja koje sama konvencija isključuje iz polja svoje primene (vidi član 1). Međutim, ova konstatacija nije sasvim tačna, zbog odredaba koje Rimska konvencija sadrži o svom odnosu prema drugim međunarodnim ugovorima u istoj oblasti. Naime, prema članu 21. Konvencije, ona ne utiče na primenu drugih međunarodnih konvencija koje su države članice prihvatile u datoj oblasti, pa ni onih koje budu naknadno prihvaćene. To znači npr. da sadašnje i buduće države članice jedne od Haških konvencija o merodavnom pravu za ugovor o međunarodnoj prodaji robe¹² treba da daju prednost u primeni tim konvencijama, prilikom određivanja merodavnog prava za ugovor o

¹¹ M. Giuliano, P. Lagarde, Council Report on the Convention on the Law Applicable to Contractual Obligations, 1980 *O. J. C* 282, p. 1.

¹² Radi se o Konvenciji o zakonu koji se primenjuje na međunarodnu prodaju telesnih pokretnih stvari od 15. juna 1955. godine (*Convention sur la loi applicable aux ventes a caractère international d'objets mobiliers corporels*, stupila na snagu 1. septembra 1964. godine) i Konvenciji o zakonu koji se primenjuje na ugovore o međunarodnoj prodaji robe od 22. decembra 1986. godine (*Convention of 22 December 1986 on the law applicable to Contracts for the International Sale of Goods*). Od država članica Evropske Unije, prvu konvenciju ratifikovale su Danska, Finska, Francuska, Italija, Švedska, i Belgija. Poslednja je, međutim, otkazala konvenciju 19. februara 1999. godine, shodno članu 12. Druga konvencija još nije stupila na snagu, a do sada je nije ratifikovala nijedna država članica Evropske Unije.

kupoprodaji¹³. Iz ovoga dalje sledi da odredbe Rimske konvencije mogu uticati na primenu Bečke konvencije o ugovoru o međunarodnoj prodaji robe, samo u onim zemljama članicama Evropske unije koje nisu ratifikovale Hašku konvenciju iz 1955. godine. Podsećamo da se Bečka konvencija o ugovorima o međunarodnoj prodaji robe primenjuje ne samo kada ugovorne strane imaju sedišta u različitim državama ugovornicama na osnovu člana 1. stav 1(a), nego i kada norme međunarodnog privatnog prava koje važe pred sudom koji odlučuje o sporu upućuju na primenu prava države ugovornice Bečke konvencije (član 1. stav 1 (b)). Do primene Bečke konvencije posredstvom odredaba Rimske konvencije dolaziće tipično u onim situacijama kada stranke nisu izabrale merodavno pravo, a sedište, odnosno, redovno boravište prodavca nalazi se u zemlji ugovornici Bečke konvencije (vidi član 4. stav 2 Rimske konvencije¹⁴). Treba još imati u vidu da su većina država ugovornica Rimske konvencije ujedno i ugovornice Bečke konvencije o ugovorima o međunarodnoj prodaji robe (osim Portugalije, Irske i Ujedinjenog Kraljevstva).

4. Rimska konvencija polazi od dva osnovna načela za određivanje merodavnog prava za ugovore - stranačke autonomije volje i koneksiteta (vidi članove 3. i 4). Prilikom određivanja merodavnog prava, sudija ne treba da se upušta se u sadržinu potencijalno merodavnih prava, nego da od svih veza koje dati ugovor ima sa različitim zemljama, odabere onu koja je težišna i da njoj da prevagu u odnosu na sve ostale veze. Ipak, u slučaju da je deo ugovora koji se može odvojiti tešnje povezan sa nekom drugom zemljom, na taj deo ugovora može se primeniti i pravo te druge zemlje (vidi član 4. stav 1 Rimske konvencije). Savremene tendencije u međunarodnom privatnom pravu, koje pokazuju da princip lokalizacije na osnovu pronalaženja "najbliže veze" koji u međunarodnom privatnom pravu dominira još od Savinjska postepeno ustupa mesto kolizionim normama sa materijalno-pravnim

¹³ Ovo nesumnjivo proističe i iz člana 30 stav 2 Bečke konvencije o ugovornom pravu ("*Službeni list SFRJ Međunarodni ugovori i drugi sporazumi*", br. 30/72).

¹⁴ Vidi npr. odluke nemačkog suda u slučajevima LG München od 7. jula 1989. godine 10 *IPRax* 1990 str. 316, apstrakt objavljen u publikaciji *CLOUT* slučaj br. 3, i LG Stuttgart od 31. avgusta 1989. godine, 9 *IPRax* 1989., S. 317, apstrakt objavljen u publikaciji *CLOUT* slučaj br. 4.

sadržajem¹⁵, došle su do izražaja u kolizionoj normi konvencije koja se odnosi na formu ugovora (član 9. Rimske konvencije) koja predviđa alternativnu primenu više prava, ne bi li se pronašlo ono prema kojem će dati ugovor biti punovažan).

5. Konvencija postupa na isti način kao i naš zakonodavac, u tome što sudiji daje okvirno uputstvo kako da u tipičnim situacijama dođe do prava koje je u najtešnjoj vezi (ne treba zaboraviti da je u vreme kada je naš zakon donošen tekst Rimske konvencije već bio usvojen, isto kao i Haška Konvencija o zakonu koji se primenjuje na međunarodnu prodaju telesnih pokretnih stvari od 1955. godine; sigurno je da su konvencijska rešenja imala uticaja na formulisanje naših normi koje su pretežno plod rada stručnjaka, pripadnika komparativističke škole međunarodnog privatnog prava). Dakle, ukoliko ugovorne strane nisu izabrale merodavno pravo i ukoliko okolnosti slučaja ne upućuju na neko drugo pravo, smatraće se da je ugovor najtešnje povezan sa zemljom u kojoj se nalazi redovno boravište, odnosno centar upravljanja ili glavno sedište poslovanja nosioca karakteristične obaveze (vidi član 4. Rimske konvencije i uporedi sa članom 20. našeg zakona). Za nekoliko vrsta ugovora predviđena su drugačija rešenja. Tako, ako je u pitanju ugovor o stvarnim pravima na nekretninama, pretpostavlja se da je najtešnje povezan sa zemljom u kojoj se nekretnina nalazi (član 4. stav 3 Rimske konvencije). Odstupanje postoji i kada su u pitanju ugovori o prevozu (član 4. stav 4 Rimske konvencije), ugovori zaključeni sa potrošačima (član 5. Rimske konvencije) i pojedinačni ugovori o radu (član 6). Veza sa nosiocem karakteristične obaveze iz ugovora je tačka vezivanja koju je u međunarodno privatno pravo uveo švajcarski teoretičar Šnicer (*Schnitzer*). Ona se smatra dobrim putokazom, koji će sudiju uvek moći da odvede do merodavnog prava, jer se u gotovo svakom ugovoru može utvrditi jedna ugovorna strana kao nosilac obaveze koja obeležava taj ugovor. Međutim, Rimska konvencija pominje i mogućnost da se karakteristična obaveza iz ugovora ne može utvrditi i u tom slučaju sudiji preostaje jedino da samostalno primeni princip najtešnje povezanosti, odnosno da sam prebroji i izvažne kontakte ugovornog odnosa sa različitim državama i da se opredeli

¹⁵ Vidi o tome u prevodu na srpski, P. Volken, "Međunarodno privatno pravo kao materijalno pravo", *Pravni život*, br. 12/97 str. 383-390.

kojem od njih će dati odlučujući značaj. Jedan takav primer imamo u slučaju koji se našao pred sudom u Dortmundu¹⁶. Radilo se o ugovoru između proizvođača čelične vune iz Nemačke i proizvođača sundera za ribanje iz Holandije. Ugovornici su se sporazumeli da će nemačka strana kupovati sundera isključivo od holandske strane i da će ih prodavati u Nemačkoj, a da će za uzvrat, holandska strana vršiti ekskluzivnu distribuciju jastučića od čelične vune proizvedenih od strane nemačke firme. Nemačka firma je tužila holandsku za naknadu štete zbog neizvršenja ovog ugovora. Da bi došao do merodavnog prava, sud se pozvao na članove 27. i 28. Uvodnog zakona uz Građanski zakonik Nemačke (E.G.B.G.B.) koji predstavljaju nemačku kodifikaciju članova 3. i 4. Rimske konvencije. Nakon analize ugovora, sud je utvrdio da su obe ugovorne strane podjednako bile nosioci karakteristične obaveze. Zbog toga je pristupio brojanju i vaganju relevantnih kontakata sa zemljama za koje je dati ugovor bio vezan (Nemačka i Holandija). Posebnu težinu sud je dao mestu zaključenja i jeziku ugovora (oba kriterijuma su upućivala na Nemačku), pa je zaključio da na taj ugovor treba primeniti nemačko pravo¹⁷.

6. Kao jedan od osnovnih ciljeva Rimske konvencije navedeno je povećavanje pravne sigurnosti i redukcija forum šopinga (forum kupovine) za koju je otvoren širi prostor usvajanjem Briselske konvencije o nadležnosti i izvršenju presuda u građanskim i trgovačkim stvarima od 1968. godine. Briselska konvencija predviđa s jedne strane značajan broj alternativnih foruma u imovinskim sporovima i s druge, eliminiše ili ograničava prepreke za priznanje i izvršenje presuda jedne države ugovornice na teritoriji druge države ugovornice. Na taj način, stranke dobijaju mogućnost da biraju između sudova više država ugovornica, ali i između više merodavnih prava, zbog različitosti nacionalnih kolizionih pravila koja mogu dovesti do toga da se na jedan isti spor primeni različito materijalno pravo. Tvorci Rimske konvencije nadali su se da će unifikacijom kolizionih pravila država ugovornica, obezbediti pravnu sigurnost i predvidljivost, jer će se pred sudom

¹⁶ LG Dortmund, 8. aprila 1988, 9 *IPRAX* 1989, S. 51.

¹⁷ Vidi, H.M. Horlacher, "The Rome Convention and the German Paradigm: Forecasting the demise of the European Convention on the Law Applicable to Contractual Obligations", 27 *Cornell International Law Journal*, 1994, pp. 173, 194.

svake od njih na isti spor primenjivati isto merodavno pravo¹⁸. Međutim, zbog prirode rešenja usvojenih u konvenciji, ne može se tvrditi da su ti ciljevi postignuti, odnosno da su pravna sigurnost i predvidljivost na najbolji način zaštićene. Veliki broj odredaba Konvencije ostavlja puno (neki smatraju previše) prostora sudijskoj oceni činjenica, a gotovo od svakog njenog pravila može se i odstupiti, ukoliko to zahtevaju konkretne okolnosti slučaja. Primere za rešenja koja stvaraju nesigurnost, zbog svoje neodređenosti, ili zbog mogućnosti da se odstupa od osnovnog pravila, nalazimo u velikom broju odredaba Konvencije: npr.

član 3: "na ugovor se primenjuje zakon koji su stranke izabrale; taj izbor mora biti izričito naveden ili mora nesumnjivo proisticati iz odredaba ugovora ili iz okolnosti slučaja; činjenica da su ugovorne strane izabrale stranog pravo bez obzira na to da li su ujedno ugovorile i nadležnost stranog suda, u slučaju kada su svi drugi relevantni elementi situacije u vreme izbora vezani samo za jednu zemlju, ne može uticati na primenu odredaba zakona te zemlje",

član 4: "ukoliko nije izabrano merodavno pravo za ugovor ili za neki njegov deo u skladu sa članom 3, na ugovor se primenjuje zakon one zemlje sa kojom je taj ugovor najtešnje povezan; međutim, ako je neki odvojivi deo ugovora najtešnje povezan sa nekom drugom zemljom, na taj deo ugovora može se izuzetno, primeniti pravo te druge zemlje; stav 2. neće se primeniti ako se ne može utvrditi karakteristična obaveza, a pretpostavke iz stava 2, 3. i 4. ne važe ukoliko iz ukupnih okolnosti proističe da je ugovor tešnje povezan sa nekom drugom zemljom",

član 7: "kada se na osnovu ove Konvencije primenjuje pravo neke zemlje, može se priznati dejstvo prinudnim odredbama zakona neke druge države sa kojom je slučaj usko povezan, utoliko ukoliko po zakonu te druge države, takve odredbe moraju biti primenjene bez obzira na to koje pravo je

¹⁸ Tako, profesor Lando, koji je kasnije postao predsednik komisije za izradu evropskih načela ugovornog prava, objašnjava prednosti unifikacije kolizionih normi u odnosu na unifikaciju supstancijalnog prava. On kaže da je prva prednost u tome što reformisanje kolizionih pravila u relativno maloj meri remeti nacionalno pravno okruženje, druga leži u tome da je unifikacija kolizionih normi proces koji se može mnogo jednostavnije sprovesti u odnosu na unifikaciju supstancijalnih, treća u tome što se unifikacijom kolizionih normi omogućava veća predvidljivost, itd. O. Lando, "European Contract Law", u knjizi *International Contracts and Conflicts of Laws* (redaktor Petar Šarčević, 1990), p. 3.

merodavno za ugovor. Prilikom odlučivanja o tome da li će se priznati dejstvo takvih prinudnih odredaba, uzeće se u obzir njihova priroda i svrha kao i posledice koje bi proistekle iz njihove primene ili neprimene; odredbama ove konvencije ne može se ograničiti primena odredaba zakona zemlje suda koje na imperativan način regulišu dati slučaj, bez obzira na to koje pravo je merodavno za ugovor",

član 8: "postojanje i punovažnost ugovora ili neke njegove odredbe određuju se prema zakonu koji bi se primenjivao na osnovu ove Konvencije pod pretpostavkom da su ugovor ili data odredba punovažni; bez obzira na to, da bi dokazala da se nije saglasila, ugovorna strana može se pozvati na zakon zemlje u kojoj ima redovno boravište ukoliko iz okolnosti proističe da ne bi bilo razumno da se posledice njenog ponašanja određuju na osnovu zakona koji je određen u prethodnom stavu", itd.

Zbog nepotpunog uspeha ovog poduhvata usmerenog ka unifikaciji kolizionih normi, u Evropi se u toku poslednje decenije može ponovo naslutiti okretanje ideji unifikacije supstancijalnih normi ugovornog prava, koja je 1980. godine proglašena od strane zvaničnih komentatora Rimske konvencije za teško ostvarljivu, vremenski zahtevnu i nepraktičnu¹⁹. Posebno značajan u tom smislu je projekat komisije Lando²⁰, osnovane 1994. godine, koji je okončan donošenjem Evropskih načela međunarodnih trgovinskih ugovora od 1998. godine. Ova načela, doduše, nemaju status obavezujućih normi, ali će sigurno imati uticaja na dalji razvoj i harmonizaciju ugovornog prava u zemljama Evropske unije.

7. Ako se rešenja Rimske konvencije posmatraju iz ugla potrebe da se domaće koliziono pravo harmonizuje sa pravom Evropske unije, možemo utvrditi sledeće. Primarno rešenje - princip autonomije volje koji ugovornim stranama ostavlja mogućnost da izaberu pravo koje će se primeniti na njihov ugovor, regulisano je na sličan način u našem pravu i u Konvenciji. To znači da se ne traži koneksitet (veza između izabranog prava i datog ugovornog

¹⁹ Vidi Guiliano, Lagarde, *supra*, fusnota br. 11 p. 4.

²⁰ U jednom od svojih radova profesor Lando navodi da je jedan od osnovnih ciljeva Evropskih načela da posluže kao osnova za budući Evropski Zakonik o ugovornim odnosima, O. Lando, "Is Codification needed in Europe? Principles of European Contract Law and the Relationship to Dutch Law" *European Review of Private Law* 1993. br. 1, p. 161.

odnosa), da se autonomija volje tretira kao svaka druga tačka vezivanja, koja, dakle, dovodi do primene celokupnog korpusa izabranog obligacionog prava, uključujući kako dispozitivne, tako i imperativne norme (kolizionopravna autonomija volje), da se (u Rimskoj konvenciji eksplicitno, a kod nas na osnovu tumačenja doktrine) dozvoljava cepanje ugovora (depeçage) na osnovu volje stranaka (tj. mogućnost da stranke ugovore merodavnost više različitih prava za različite aspekte ugovora), da se omogućava strankama da promene merodavno pravo i nakon zaključenja ugovora (bilo menjanjem već izvršenog izbora, bilo naknadnim izborom), itd. Rimski konvencija postavlja ipak određene granice slobodi izbora merodavnog prava. Ugovornim stranama nije dozvoljeno da izbegnu imperativne norme obligacionog prava jedne države, ukoliko su svi ostali relevantni činjenični elementi vezani samo za tu državu (član 3). To znači da bi u čisto internim ugovorima (ugovorima koji su svojim činjeničnim elementima vezani samo za jednu državu) izbor prava neke druge države kao merodavnog imao karakter materijalnopravnog, a ne kolizionopravnog izbora (tj. značio bi inkorporaciju dispozitivnih normi izabranog prava u ugovor). Kod nas, isti zaključak, bar kada je u pitanju mogućnost da domaće ugovorne strane ugovore primenu stranog prava na svoj ugovor u kojem nema inostranog elementa, proističe iz člana 1. Zakona o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima. Taj član određuje da će se kolizionne norme zakona (dakle, i ona kolizionna norma koja za ugovore predviđa autonomiju volje kao primarnu tačku vezivanja) primenjivati samo na obligacione odnose sa međunarodnim elementom. Dalje ograničenje autonomije volje stranaka predviđeno je u članu 7. stav 1. Rimske konvencije, prema kojem se može priznati dejstvo imperativnim normama neke treće države (koja nije država suda, niti država čije je pravo merodavno), ukoliko je slučaj usko povezan sa datom državom, a norme su takve prirode, da moraju biti primenjene bez obzira na to koje je pravo merodavno za ugovor (u našoj pravnoj literaturi ove norme nazivaju se normama neposredne primene)²¹. Naš zakon ne sadrži normu koja bi predviđala slično ograničenje autonomije volje. U drugom stavu člana 7. Rimske konvencije, sadržano je rešenje koje nesumnjivo važi i

²¹ Postoji mogućnost stavljanja rezerve na ovu odredbu (član 7. stav 1) na osnovu člana 22. stav 1 Rimske konvencije. Takvu rezervu su stavile Nemačka, Ujedinjeno Kraljevstvo, Luksemburg, Irska i Portugalija.

pred našim sudom, mada nije izričito formulisano - ako postoje odredbe koje na imperativan način regulišu dati slučaj u samoj zemlji suda, sud će primeniti takve odredbe, bez obzira na to koje je pravo merodavno po kolizionim normama Konvencije. Za razliku od rešenja sadržanog u našem zakonu za ugovore koji se odnose na nekretnine (isključenje autonomije volje u korist prava države na čijoj se teritoriji nalazi nepokretnost), Rimska konvencija dozvoljava strankama da izaberu merodavno pravo i za ovu vrstu ugovora, s tim što je u članu 9. st. 6 sadržano jedno ograničenje autonomije volje kada je u pitanju forma ovih ugovora. Na osnovu Rimske konvencije dozvoljena je za sve ugovore, ne samo izričita, nego i "prećutna" autonomija volje (zaključivanje sudije o nameri stranaka, na osnovu odredaba ugovora ili okolnosti slučaja), s tim što te odredbe, odnosno okolnosti moraju biti takve da nesumnjivo ukazuju na to da su se stranke opredelile za neko pravo, mada to nisu izričito navele. Kod nas se u doktrini takođe prihvata prećutna autonomija volje, dok u zakonu nema ništa o tom pitanju. Globalno gledano, kada se uporedi odredba Rimske konvencije o autonomiji volje i naša zakonska odredba, možemo reći da prva ostavlja mnogo manje dilema i nerešenih pitanja, ali da se i druga može na isti način tumačiti. Supsidijerno rešenje, u odsustvu izbora, opet se poklapa, bar u osnovi - biće merodavno pravo sedišta/domicila nosioca karakteristične obaveze, ukoliko okolnosti slučaja ne ukazuju da postoji bliža veza sa nekim drugim pravom. Postoji ipak mala razlika u naglasku, odnosno stilizaciji pravila, jer po Rimskoj konvenciji, u prvom stavu se predviđa primena prava koje je najtešnje povezano sa ugovorom²², a u drugom se određuje koje će se pravo, po pravilu, smatrati najtešnje povezanim, dok kod nas pravilo upućuje na primenu prava nosioca karakteristične obaveze u datom ugovoru (za šesnaest ugovora određeno je ko se smatra nosiocem karakteristične obaveze; posebno rešenje predviđeno je za ugovore o transferu tehnologije, za berzanske ugovore i ugovore o radu), ako posebne okolnosti slučaja ne ukazuju da bi trebalo primeniti neko drugo pravo. Dalja razlika je u tome što se kod nas za ostale ugovore, koji nisu nabrojani odnosno imenovani ne predviđa pravo domicila/sedišta nosioca karakteristične obaveze kao težišno vezivanje, već pravo

²² Interesantno je da Rimska konvencija izričito predviđa mogućnost da i sudija, a ne samo stranke izvrši "cepanje" ugovora, odnosno da na jedan deo ugovora primeni pravo neke druge države, ako oceni da je taj deo ugovora tešnje povezan sa tom državom.

domicila/sedišta ponudioca, koji u datom slučaju ne mora biti istovremeno i nosilac karakteristične obaveze. Treba još napomenuti da je prilikom nabiranja ugovora u našem zakonu izostalo nekoliko za pravni promet dosta važnih ugovora, koji će se, dakle, naći u poslednjoj, tj. u kategoriji neimenovanih ugovora iz tačke 20. člana 20. (npr. ugovor o zastupanju, ugovor o distribuciji, ugovor o stranim ulaganjima, ugovor sa potrošačima, itd.). Za imovinska potraživanja iz ugovora o radu naš zakon predviđa primenu prava države u kojoj se rad obavlja ili se obavljao, u odsustvu izbora ili bliže veze sa nekim drugim pravnim sistemom. Prema Rimskoj konvenciji, primenjuje se ova ista tačka vezivanja ako radnik redovno obavlja rad u istoj zemlji, a u protivnom, primenjuje se zakon zemlje u kojoj se nalazi poslovna jedinica koja je zaposlila radnika. Predviđena je i posebna zaštita radnika, kao slabije stranke, na taj način što se garantuje primena imperativnih normi zakona koji je merodavan za ugovor o radu u odsustvu izbora. U Rimskoj konvenciji dato je rešenje za utvrđivanje merodavnog prava u slučaju kada jedna od ugovornih strana osporava punovažnost ugovora ili neke njegove odredbe - primeniće se ono pravo koje bi bilo merodavno pod pretpostavkom da je ugovor punovažan (član 8). U našem zakonu ne nalazimo sličnu odredbu. Upoređenje ide u korist Rimske konvencije i kada je u pitanju određivanje merodavnog prava za ustupanje potraživanja (vidi član 12. Rimske konvencije i uporedi sa članom 24. našeg zakona); Konvencija, pored toga sadrži i odredbu o merodavnom pravu za subrogaciju (član 13.). U Rimskoj konvenciji izričito je isključena primena ustanove uzvratanja i upućivanja na dalje pravo (*renvoi*), prilikom tumačenja kolizione norme koja se odnosi na ugovore, dok u našem zakonu to nije učinjeno, pa neki autori zbog toga smatraju da se član 6. zakona koji predviđa ovu ustanovu, primenjuje bez razlike i kada se određuje merodavno pravo za ugovore. Postoji sličnost između člana 23. našeg zakona i člana 10. stav 2 Konvencije - obe norme sadrže odstupanje od merodavnog prava koje se odnosi na predaju stvari odnosno izvršenje ugovora, te na mere koje treba preduzeti ako se odbije preuzimanje stvari, odnosno u slučaju neurednog izvršenja. Prema našem zakonu merodavno je pravo gde se stvar mora predati, a prema Rimskoj konvenciji, "uvažiće" se zakon zemlje u kojoj se nalazi mesto izvršenja. U stranoj teoriji se ističe da ovaj izraz ne ukazuje sudiji baš jasno

kako treba da postupi, odnosno koje od dva prava (pravo merodavno za sadržinu ugovora, ili pravo mesta izvršenja) da primeni²³.

8. U ovom tekstu dati su samo osnovni podaci o Rimskoj konvenciji i sumarno upoređenje njenih odredaba i našeg pozitivnog prava. Nadamo se da će njen prevod na srpski jezik koji se, prema našem saznanju, sada prvi put nalazi pred domaćom pravničnom publikom poslužiti kao dobra osnova za produbljeniju analizu njenih odredaba i za eventualnu recepciju onih rešenja koja bi mogla odgovarati i našem pravu.

²³ Vidi, J. Foyer, *supra*, fusnota br. 9. p. 621.

SUDSKA PRAKSA

str. 103 - 119.

***Slučaj Anklagemyndigheden v. Peter
Michael Poulsen and Diva Navigation Corp.
- Značaj običajnog prava u pravu Evropske unije***

Ovaj slučaj se, kao što se da naslutiti iz njegovog naslova, našao pred Sudom u postupku pribavljanja odluke o prethodnom pitanju. Kriminolog Skifteret Hjørring, zatražio je od Suda da odgovori na čak pet pitanja vezanih za interpretaciju člana 6(1)(b) Uredbe Saveta (Pravila, *Regulation*) No 3094/86 usvojenoj 7. oktobra 1986. godine.¹ Sva ta pitanja pokrenuta su u postupku koji je protiv *Poulsen*-a i *Diva Corp. (Diva Navigation)*² pokrenuo danski javni tužilac (*Anklagemyndigheden*) sa optužbom da je posada broda "Onkel Sam" čiji je on kapetan, a *Diva Navigation* vlasnik, držala, transportovala i skladištila na brodu lososa ulovljenog u Severnom Atlantiku suprotno odredbama pomenutog Pravila.

Pravilo se, u načelu, odnosilo na ribarenje unutar voda pod nacionalnom suverenosti ili jurisdikcijom država članica i to unutar jednog od osam regiona definisanih Pravilom. No, kada je o ribarenju i stokiranju lososa reč, odnosio se i na ribarenje izvan ovih voda. Tačnije, zabranjivao je držanje, transportovanje, iskrnavanje, stokiranje prodavanje ili nudičenje na prodaju ulova lososa iz ovih voda koji ne zadovoljava kriterijume postavljene uredbom, već je nalagao njegovo hitno vraćanje u vode.

¹ *O. J.* 1986, L 288, p. 1.

² Case 286/90, (1992) *ECR I*-6049.

"Onkel Sam" je svoj ulov uhvatio u vodama izvan granica nacionalne jurisdikcije. Na putu za Poljsku, gde je trebalo da proda ulov, zbog kvara na karburatoru i loših vremenskih uslova, kapetan je odlučio da pristane u jednu od danskih luka i izvrši nužne opravke broda. I dok je brod boravio u luci, inspekciju njegovog tereta izvršio je zvaničnik danskih ribarskih vlasti i, na bazi svog nalaza, naložio oduzimanje tereta, njegovu prodaju na danskom tržištu, a kapetan i vlasnik su pozvani da odgovore na već pomenutu tužbu.

Šta je to nagnalo danski sud pred kojim se spor našao da zatraži odluku o prethodnim pitanjima? Odnosno, šta je to što je zahtevalo dodatno tumačenje Pravila i to pre tumačenje njegovog domašaja i efekata, nego tumačenje njegovog slova? To je - i danski je sud to osetio - potencijalna suprotstavljenost Pravila (Uredbe) pravilima međunarodnog prava. Šta uzrokuje tu suprotstavljenost? Odnosno, šta to dovodi u sumnju ispravnost postupka danskih ribarskih vlasti koje su svoje delovanje u slučaju Poulsen bazirale na Pravilu? To je, između ostalog, ali pre svega, činjenica da je "Onkel Sam" registrovan u Panami. "Onkel Sam" je, shodno tome, vio zastavu Paname, kao što je i Diva Navigation osnovana po pravu ove države. Za njega i njegovu posadu, kada se nalazi izvan granica suverenosti i jurisdikcije obalne države, merodavno pravo je pravo Paname i međunarodno pravo. Tako kaže međunarodno pravo.

Pa ipak, postojale su i činjenice koje su govorile suprotno. Diva Navigation je u celini bila u vlasništvu danskih državljana. Kapetan i članovi posade su bili danski državljani, a brod je, kada nije lovio, boravio u danskim lukama. Sve to je upućivalo na zaključak da između broda i njegove posade, na jednoj strani i Danske, a ne Paname, na drugoj strani, postoji bitna veza i davalo osnova za tvrdnju da je nadležno ne panamsko, već dansko pravo, odnosno da je primena Pravila od strane danskih ribarskih vlasti opravdana. Otuda je ključno pitanje, inače treće po redu u zahtevu upućenom Sudu, bilo:

"Da li se registracija ribarskog broda koji deluje suprotno odredbama Pravila No. 3094/86 u državi nečlanici mora poštovati u odnosu na zabranu iz člana 6, ako se ima u vidu:

- da brod pripada panamskoj kompaniji koja je u celini u vlasništvu državljana iz EC;
- da su kapetan i drugi članovi posade državljani iz EC;
- da brod deluje iz države članice i

- da između putovanja brod normalno boravi u luci u državi članici EC?"

Šta će učiniti Sud pravde Evropskih zajednica? Prvo, on će jasnije nego ikad pre, čini se, potvrditi obavezu poštovanja međunarodnog prava. U paragrafu 9 odluke on će reći: "Mora se, kao prethodna stvar, primetiti, prvo, da Evropska zajednica u vršenju svojih ovlašćenja mora poštovati međunarodno pravo".

Posledica toga je, nastavlja Sud, "da se ... gore pomenuti član 6. mora tumačiti, a njegov domet ograničiti, u svetlu relevantnih pravila međunarodnog pomorskog prava."

O kojim pravilima je reč? Na to pitanje Sud će odgovoriti u potonjem paragrafu 10. To su, reći će on, Ženevske konvencije o pravu mora (Konvencija o teritorijalnom moru i spoljnjem morskom pojasu, Konvencija o otvorenom moru, Konvencija o ribarenju na otvorenom moru i zaštiti prirodnih bogatstava otvorenog mora) i Konvencija Ujedinjenih nacija o pravu mora. Ali, ovako sročeni odgovori nužno postavljaju pitanje osnova obaveznosti pomenutih instrumenata. Zašto bi Ženevske konvencije predstavljale izvor obaveze za Zajednicu kada Zajednica nije njihova potpisnica, a potpisnice nisu ni sve države članice? I kako bi Zajednicu mogla obavezivati Konvencija o pravu mora koja u doba kada je slučaj razmatran nije još bila stupila na snagu? Odgovor na to pitanje jeste običajno pravo. Ženevske konvencije, reći će Sud, obavezuju Zajednicu "...u meri u kojoj kodifikuju opšta pravila priznata putem međunarodnog običaja...", dok Konvencija o pravu mora "Nije stupila na snagu, ali se za mnoge njene odredbe smatra da predstavljaju izraz aktuelnog stanja običajnog međunarodnog pomorskog prava."

Obaveznost običajnog pomorskog prava zahteva, dalje zaključuje Sud, da se sporna odredba Pravila tumači "...tako da joj se da najveći mogući praktični efekat, (ali, prim. aut.) unutar granica međunarodnog prava."

Na tom stanovištu, stanovištu o obavezi poštovanja međunarodnog prava, možda bi se, čak, moglo kazati *primatu međunarodnog prava*, Sud će istrajati i u svakom konkretnom slučaju na koji se zahtev za odlukom o prethodnom pitanju odnosi. Tako će kao odgovor na navedeno treće pitanje Sud izreći: "... po međunarodnom pravu, brod, u principu, ima jednu nacionalnu pripadnost, a to je države u kojoj je registrovan ... Iz toga sledi da

država članica ne može tretirati brod koji je već registrovan u nekoj državi nečlanici i, otuda, ima nacionalnu pripadnost te države, kao brod koji vije zastavu te države članice."

A što se bitne veze tiče: "Činjenica da je jedina veza između broda i države čiju državnu pripadnost ima administrativna formalnost registracije, ne sprečava primenu ovog (prethodnog, prim. aut.) pravila. Prvenstveno je na državi koja dodeljuje nacionalnu pripadnost da odredi, potpuno slobodno, uslove pod kojima daje svoju nacionalnu pripadnost.

Iz prethodnih razmatranja sledi da odgovor na treće pitanje mora biti da se brod registrovan u državi nečlanici ne može, za potrebe člana 6 (1) (b) Pravila Saveta (EEC) No 3094/86 od 7. oktobra 1986, koji propisuje određene tehničke veličine za konzerviranje ribljeg blaga, tretirati kao brod koji ima nacionalnost države članice zbog toga što poseduje bitnu vezu sa tom državom članicom."

Na međunarodnom pravu Sud će bazirati i odgovore na preostala četiri pitanja. Pa, reći ćete, lepo. Ali, zašto smo se toliko zadržali na slučaju Diva Navigation? Sevemi Atlantik, Danska i lososi - nije li sve to ipak malo predaleko od naše današnje teme - usaglašavanje pravnog sistema SR Jugoslavije sa pravom EU? I jeste, i nije. Sa stanovišta suštine, čak, pre nije nego jeste. Nije predaleko zato što je posle Diva Navigation Case došao *Racke Case* čije poruke mogu biti od interesa za poslovanje jugoslovenskih pravnih lica na unutrašnjem tržištu i za buduće regulisanje odnosa SR Jugoslavije sa Evropskom unijom. Evo kako je stvar stajala u slučaju *A. Racke GmbH & Co. ("Racke") v. Hauptzollamt Mainz*, nadalje slučaj *Racke*.³

Sporazum o saradnji između Evropske ekonomske zajednice i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (u daljem tekstu Sporazum) potpisale su 2. aprila 1980. godine u Beogradu države članice EEC i SFRJ, a u ime EEC odobrio ga je Savet Pravilom (EEC) No 314/83, od 24. januara 1983. godine.⁴ Na bazi tog ugovora i na bazi dodatnog protokola Savet je pravilima utvrđivao kvote proizvoda na čiji se uvoz iz SFRJ odobrava preferencijalna stopa carina.

³ Case 162/96, *CJCE DIV PRESS INFO* 43032500 N0. 898. Širi komentar slučaja vidi u *Reviji za evropsko pravo*, 1/1999, str. 145-160.

⁴ *O. J.* 1983, L 41, p. 1.

Odlukom 91/586/ECSC, EEC od 11. novembra 1991. godine primena Sporazuma je suspendovana.⁵ Delujući u okviru Ugovora o EEC, Savet je doneo Pravilo No 3300/91 kojim su suspendovane trgovinske koncesije na Sporazumu zasnovane.⁶ Dve nedelje potom, 25. novembra, Savet je usvojio Odluku 91/602/EEC kojim se Sporazum i svi dodatni protokoli i instrumenti otkazuju, s tim da odluka stupa na snagu danom objavljivanja u *Official Journal*, 27. novembra 1991. godine.⁷

Racke je bio, verovatno je još uvek, uvoznik vina. On je, koristeći se odredbama Sporazuma, uvezio vino sa Kosova po preferencijalnim carinskim stopama. Dana 7. maja 1992. godine on je ovo vino pustio u slobodnu prodaju preko konsignacije u skladu sa šemom preferencijalnih tretmana koju Sporazum predviđa. Dvadeset dana potom *Hauptzollamt Mainz* je od njega zatražio da isplati razliku između carinske stope na proizvode iz trećih država i preferencijalne carinske stope, budući daje reč o vinu koje je uvezeno iz Srbije. Kao odgovor na to, Racke je uložio žalbu Finansijskom sudu (*Finanzgericht*) koji je prihvatio njegove argumente u odnosu na vino uvezeno pre 15. novembra 1991. godine, a odbacio ih u pogledu kasnije uvezenih količina, uz obrazloženje da je suspenzija spornog Pravila koji je uređivao pitanje trgovačkih koncesija datih Ugovorom o saradnji opravdana zbog pojave suštinske promene okolnosti, odnosno rata u Jugoslaviji.

Na tu odluku Racke je uložio žalbu višoj instanci, *Bundesfinanzhof-u*, koji je stao na stanovište da, budući da je reč o međunarodnom ugovoru, valja primeniti međunarodno ugovorno pravo. Otuda je prvo razmotrio pitanje da li je unilateralna suspenzija Sporazuma o saradnji u skladu sa odredbama člana 62 (1) Bečke konvencije o pravu ugovora od 23. maja 1969. godine. Pomenuti član odnosi se na čuvenu klauzulu *rebus sic stantibus*, odnosno na bitnu promenu okolnosti kao osnov za prestanak ili otkaz ugovora, odnosno za suspenziju njegovog dejstva (stav 3). Stav 1 kao generalno pravilo propisuje da se strane ne mogu pozvati na bitnu promenu okolnosti u odnosu na one koje su postojale u vreme zaključenja ugovora i

⁵ Odluku su doneli Savet i predstavnici vlada država članica zasedajući kao Savet. Videti *O. J.* 1991 L 315, p. 47. Odlukaje stupila na snagu danom objavljivanja u *O. J.* 15. novembra 1991.

⁶ *O. J.* 1991 L 315, p. 1.

⁷ *O. J.* 1991 L 325, p. 23.

koju strane u sporu nisu mogle predvideti. No, odredbe istog stava dozvoljavaju i izuzetak od opšteg pravila ukoliko:

a) je postojanje tih okolnosti predstavljalo suštinski osnov saglasnosti strana ugovornica da budu obavezane ugovorom i

b) su efekti promene radikalno promenili domašaj obaveza koje proizlaze iz ugovora.

Bundesfinanzhof je našao da dezintegracija Jugoslavije na nekoliko novih država i izbijanje neprijateljstava jesu faktori koji se mogu smatrati političkom promenom, promenom koja uključuje i fundamentalnu promenu materijalnih okolnosti na kojima je baziran pristanak strana ugovornica da budu obavezane Sporazumom o saradnji. No, istovremeno će *Bundesfinanzhof* utvrditi da se ne čini da je ta promena dovela do radikalne promene obima obaveza iz Sporazuma koji je, u osnovi, ekonomski sporazum.

Odluku da postupak zaustavi i zatraži mišljenje Suda pravde ovaj organ je doneo tokom razmatranja implikacija koje član 65. Bečke konvencije proizvodi u konkretnom slučaju. Reč je o članu koji propisuje obavezu strane ugovornice da svoju nameru da dokinu ugovor, povuku se iz ugovora ili suspenduju njegovo delovanje notifikuju drugoj strani ugovornici. Stav 2 istog člana kaže, dalje, ako po isteku od perioda koji, osim u slučajevima posebne hitnosti, ne može biti kraći od tri meseca od dana prijema notifikacije, ni jedna strana ne uloži bilo kakav protest, strana ugovornica koja je notifikovala svoju nameru da dokine ugovor, povuče se iz njega ili privremeno suspenduje njegovo dejstvo može nastaviti, na način predviđen u članu 67, sa merama koje je predložila. Ako, međutim, druga strana uloži prigovor, stav 3 člana 65, obavezuje strane ugovornice da rešenje spora potraže u skladu sa odredbama člana 33. Povelje UN, odnosno putem nekog od načina mirnog rešavanja sporova.

Našavši se, očigledno, u nedoumici *Bundesfinanzhof* je od Suda zatražio da odgovori na dva pitanja. Prvo je glasilo:

"1. Da li je Pravilo Saveta (EEC) No 3300/91 od 11. novembra 1991. koje suspenduje koncesije predviđene Sporazumom o saradnji između

Evropske ekonomske zajednice i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije⁸ validno?

Drugo pitanje tražilo je od Suda da specificira posledice eventualne protivzakonitosti Pravila u pogledu carina naplaćenih na vino uvezeno iz Srbije u periodu od sredine novembra 1991. do aprila 1992. Sud će, kako ćemo videti, prvo razmotriti drugo, a tek potom prvo. No, pre nego što upućena mu pitanja uopšte razmotri, Sud će morati da odgovori na prigovor o neprihvatljivosti zahteva za odlukom o prethodnom pitanju koji je istakla Komisija.

Komisija će prihvatljivost zahteva za ocenu zakonitosti mere u postupku 177 pokušati da ospori tvrdnjom da ovaj postupak "... ne dozvoljava razvijanje argumentacije bazirane samo na međunarodnom pravu, a posebno na principima koji uređuju prestanak ugovora i suspenziju njihovog delovanja."

Po njenom mišljenju, Sud nije nadležan da odgovori na ovo pitanje: "zato što se ono odnosi na validnost spomog Pravila prema pravilima međunarodnog prava."⁹

Sud će podsetiti na svoje ranije stanovište izneto u *International Fruit Company Case* da se nadležnost Suda da u postupku odlučivanja o prethodnom pitanju odluči o zakonitosti akta organa Zajednice "ne može ograničiti u pogledu osnova sa kojih se zakonitost ovih mera može osporavati",¹⁰ da bi u paragrafu 27 zaključio: "Pošto se ta nadležnost prostire na sve osnove zbog kojih se mera može proglasiti nezakonitom, Sud je obavezan da ispita da li njihova validnost može biti ugrožena zbog činjenice da su suprotne pravilu međunarodnog prava (*International Fruit Company*, paragraph 6)".

Prva stvar koju je valjalo raspraviti, po mišljenju Suda, a vezano za prvo pitanje bilo je da li član 22. Sporazuma koji propisuje preferencijalne stope carina proizvodi neposredno dejstvo, odnosno da li se Racke na njega može pozvati pred nacionalnim sudom. Za očekivati je bilo da će Sud, pošto primenom poznatog testa neposrednog dejstva dobije pozitivan rezultat, preći na razmatranja vezana za prvo pitanje. No, činjenice govore da takvo

⁸ O. J. 1991 L 315, p. 1

⁹ Paragraf 25. Presude.

¹⁰ Paragraf 26.

očekivanje nije bilo opravdano. Sud se, naime, opredelio da prvo razmotri pitanje efekata eventualne protivzakonitosti spomog Pravila.

Inicijativu na strani institucija Zajednice preuzeće Savet. On će ustvrditi da je spomo Pravilo tek logična i nužna posledica Odluke 91/586, koja se, međutim, ne osporava. Uz to, ustvrdiće Savet, kako međunarodno pravo ne propisuje lekove za povredu svojih pravila, eventualna povreda pravila međunarodnog prava Odlukom 91/586 ne vodi nužno vraćanju na snagu Sporazuma, kao što na komunitamom nivou ne bi proizvela ni invalidnosti spomog Pravila. Stoga, predložiće Savet, Sud ne mora ni da razmatra da li suspendovanje Sporazuma ne Pravilom, već Odlukom predstavlja povredu međunarodnog prava.

Sud, međutim, nije bio sklon da prihvati ovu veoma interesantnu viziju i međunarodnog i komunitamog prava. Što se posledica protivzakonitosti tiče, Sud će ustvrditi: "Što se Zajednice tiče, sporazum koji je Savet zaključio sa državom nečlanicom u skladu sa odredbama Ugovora o EC je akt organa Zajednice i odredbe takvog sporazuma predstavljaju sastavni deo prava Zajednice... Stoga, ako bi spomo Pravilo moralo biti proglašeno nevažećim, trgovinske povlastice koje daje Sporazum o saradnji ostale bi primenljive u okviru prava Zajednice sve dok Zajednica ne bi okončala Sporazum u skladu sa relevantnim pravilima međunarodnog prava.

Otuda sledi da bi proglašenje nevažnosti spomog Pravila zbog suprotnosti sa pravilima običajnog međunarodnog prava dozvolilo pojedincima da se neposredno pozovu na prava na preferencijalni tretman koji im daje Sporazum o saradnji."¹¹

Takođe će odbiti i predlog Saveta da po strani ostavi međunarodno pravo. Uostalom, on se u paragrafu 23. kojim otvara razmatranje zahteva obavezao da će međunarodno ugovomo pravo biti aršin prema kome će odluku doneti. Istina, ne Bečka konvencija kao takva, već običajna pravila koja su njome kodifikovana: "Mora se, kao prethodno, primetite da iako Bečka konvencija ne obavezuje ni Zajednicu niti sve njene članice, niz njenih odredaba, uključujući i član 62, izražavaju pravila međunarodnog prava koja utvrđuju princip da, pod određenim okolnostima, promena okolnosti može povući za sobom prestanak ili suspenziju ugovora."

¹¹ Paragraf 41-43.

Komisija će još jednom ulučiti priliku da istakne prigovor nepogodnosti međunarodnog prava da posluži kao pravni osnov u komunitarnim sporovima. U odsutstvu izričite odredbe u Ugovoru o EC, reći će Komisija, pravila međunarodnog prava na koje se poziva u zahtevu teško da se mogu smatrati delom pravnog sistema Zajednice. Stoga se, nastavlja Komisija, individualni subjekt u procesu ocene zakonitosti mora pozvati na osnov koji proističe iz njegove veze sa Zajednicom, a ne na osnov koji proističe iz odnosa Zajednice i države članice koji spada u domen međunarodnog prava. Sud će, međutim, još jednom biti neumoljiv prema argumentima institucije Zajednice. Podsetiće ih, najpre, na ono što smo, možda neoprezno, nazvali nadređenošću međunarodnog prava: "U vezi s tim, valja приметiti da, kako pokazuje presuda Suda u Case C-286/90 *Poulsen and Diva Navigation* (1992) ECR 1-6019, tačka 9, Evropska zajednica u vršenju svojih ovlašćenja mora poštovati međunarodno pravo. Zato se od nje traži da se drži pravila običajnog međunarodnog prava kada usvaja uredbu kojom suspenduje trgovinske povlastice koje joj daje ili koje proističu iz jednog sporazuma zaključenog sa državom nečlanicom."¹²

Otuda ne čudi što u narednom, 46. paragrafu, Sud zaključuje "...da pravila običajnog međunarodnog prava o prestanku i suspenziji ugovora zbog bitne promene okolnosti obavezuju organe Zajednice i predstavljaju deo pravnog poretka Zajednice."

Pa, fino. Hoće li Sud sada preći na razmatranje pomenutih pravila? Ne još. On će se osetiti pobuđenim da pravila situira u širi kontekst, u kontekst celokupnog ugovornog prava: "Pravila na koja se Racke poziva predstavljaju izuzetak od principa *pacta sunt servanda*, koji predstavlja jedan od osnovnih principa svakog pravnog poretka, a posebno međunarodnog pravnog poretka. Primenjen u međunarodnom pravu, taj princip traži da svaki ugovor obavezuje svoje strane i da ga one izvršavaju u dobroj veri (vidi član 26 Bečke konvencije)."¹³

Našto to i čemu, zapitao bi se neko sklon poeziji? Čemu odmicanje od onog što je izgledalo kao formula rešenja ne samo dokonom posmatračima, već i nemačkom sudu? Čemu drugom do izbegavanju da se

¹² Paragraf 45.

¹³ Paragraf 49.

formula primeni: "Medutim, zbog složenosti pravila o kojima je reč i nepreciznosti nekih koncepata na koje se ona odnose, sudska kontrola mora nužno, a posebno u kontekstu ocene validnosti u postupku odlučivanja o prethodnom pitanju, biti ograničena na pitanje da li je, usvajajući suspendujuće Pravilo, Savet napravio očigledne greške u proceni uslova za primenu ovih pravila."

Šta je poruka citiranog paragrafa 52? Poruka je da za utvrđivanje povrede pravila sadržanih u članu 62. Bečke konvencije nije dovoljno utvrditi nepostojanje uslova koje stav 1. navodi - da je postojanje tih okolnosti predstavljalo suštinski osnov saglasnosti strana ugovornica da budu obavezane ugovorom i da su efekti promene radikalno promenili domašaj obaveza koje proizlaze iz ugovora - kako smo mi i kako je *Bundesfinanzhof* mislio. Nije dovoljno ni utvrditi da je Savet pogrešio u proceni njihovog postojanja, odnosno nepostojanja. Potrebno je utvrditi da je on načinio očiglednu grešku.

Nije, dakako, potrebno posebno naglašavati da Sud nije našao očigledne greške u proceni uslova: "...ne čini se da je, tvrdeći u drugom recitalu pomog Pravila da "nastavljanje neprijateljstava i njihove posledice na ekonomske i trgovinske odnose i između jugoslovenskih republika i sa Zajednicom, predstavlja radikalnu promenu uslova pod kojima je Sporazum o saradnji između Evropske ekonomske zajednice i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i njegovih Protokola ... zaključen" i da "to dovodi u pitanje primenu ovog Sporazuma i Protokola", Savet napravio "očiglednu grešku u proceni."

Onome oko čega se *Bundesfinanzhof* toliko mučio - član 65. Bečke konvencije - Sud će posvetiti još manje pažnje. U paragrafu 57. on će jednostavno reći: "Čak i ako ove deklaracije ne zadovoljavaju formalne zahteve iz člana 65. Bečke konvencije, treba primetiti da propisani posebni proceduralni zahtevi ne predstavljaju deo komunitarnog prava."

Toliko o Bečkoj konvenciji i međunarodnom pravu od Suda. Za ovu priliku. A da li se išta drugo moglo očekivati posle stavljanja u izgled eventualne nelegalnosti Pravila pre no što je nelegalnost utvrđena?

Čitanje poruka *Racke Case* će tek uslediti. Za pretpostaviti je da će model odnosa Zajednica - međunarodno pravo koje on nudi, a koji se, po mišljenju ovog autora, značajno razlikuje od modela *Diva Navigation Case*,

izazvati brojne reakcije. Možda brojnije i burnije unutar Zajednice, odnosno Unije, nego izvan nje. Jer, ne treba zaboraviti da su Zajednice i EU i same bazirane na ugovoru i da ugovorima uređuju odnose sa drugim subjektima međunarodnog prava.

No, *Racke Case* ne bi ovom autoru bio toliko interesantan, niti bi on smogao hrabrosti da zloupotrebljava pažnju svojih čitalaca, da se posle njega Jugoslaviji nije "dogodilo" još jedno Pravilo Saveta, Pravilo No. 1901/98. Da podsetim. Na bazi njegovih odredaba su, između ostalog, jugoslovenskim avioprevoznicima, uz jedan jedini izuzetak, uskraćene dozvole za obavljanje linijskog avio saobraćaja izdate na bazi važećih bilateralnih sporazuma o avio saobraćaju Jugoslavije i država članica EU.

Komentarisała doc. dr Vesna Knežević Predić

Najnovija praksa pravosudnih organa Evropskih zajednica

Slučaj Kriel - Načelo proporcionalnosti i ravnopravnosti u zapošljavanju

Delatnost pravosudnih organa, Suda pravde EC i Prvostepenog suda, u prvih pet meseci ove godine, je veoma živa i zaista potvrđuje ranije iznete tvrdnje zvaničnika Unije da sudovi premašuju svoju radnu normu.¹⁴ Predstavljanje nekih od novih presuda započecemo sa odlukom o predhodnom pitanju u slučaju *Kreil*¹⁵ sa početka ove godine. Ovo je jedan od slučajeva koji je pokrenuo mnoga pitanja vezana za komunitarno pravo i

¹⁴ Listu svih presudjenih slučajevima i slučajeva koji se trenutno nalaze pred sudovima videti na adresi: www.curia.eu.int.

¹⁵ C-285/98, *Tanja Kreil v Federal Republic of Germany*. Presuda je doneta 13. januara 2000. godine.

njegov odnos sa nacionalnim pravima država članica. Reč je o ženi koja je, obučena za elektroniku, konkurisala 1996. godine u *Bundeswehr*-u (Federalna armija Nemačke) na radno mesto u odeljenju za održavanje elektroničkog naoružanja. Odbijena je, uz obrazloženje da nemačko pravo ne dopušta ženama zapošljavanje u vojsci na mestima koja uključuju upotrebu oružja. Stav je pravdan članom 12a Osnovnog zakona Nemačke (*Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*), po kome žene između 18 i 55 godina života mogu u armiji biti zaposlene samo u sanitetskoj službi i u vojnom orkestru.

Evropska zajednica je sa svoje strane direktivom (uputstvom) iz 1976. godine o jednakom tretmanu muškaraca i žena, posebno u odnosu na pristup zaposlenju,¹⁶ zabranila bilo kakvu diskriminaciju zasnovanu na polu. Direktiva izričito naglašava da neće narušavati pravo država članica da ne primene njene odredbe na ona zanimanja koja iz razloga svoje specifične prirode, pol uzimaju kao odlučujući faktor. Uputstvo takodje ne ograničava odredbe koje se odnose na zaštitu žene, posebno u odnosu na vreme trudnoće i materinstva.

Slučaj je najpre iznet pred Administrativni sud u Hanoveru, gde je gospodjica Kreil tvrdila da je odbijanje njene molbe zasnovano na diskriminaciji na osnovu pola, što je u suprotnosti sa komunitarim pravom. Nemački sud je obustavio postupak i uputio Sudu pravde predhodno pitanje "...da li direktiva (uputstvo) Zajednice isključuje primenu nacionalnih odredaba po kojima se ženama ograničava pristup radnim mestima u vojsci koja podrazumevaju nošenje oružja, i koje im dopuštaju samo rad u medicinskoj službi i vojnoj muzici?"

U svojoj presudi Sud kaže da je "...na državama članicama, koje moraju da usvoje odgovarajuće mere kako bi osigurale sopstvenu unutrašnju i spoljnu bezbednost, da usvajaju odluke o organizovanju vojnih snaga. Medjutim, takve odluke ne izlaze potpuno iz nadležnosti EC, odnosno principa jednakog tretmana muškaraca i žena, koji se takodje primenjuje, gledano generalno, u javnom sektoru, pa time i u oružanim snagama.

Sud primećuje da izuzeci utvrđeni kao zaposlenja za koja, iz razloga njihove specifične prirode ili načina na koji se sprovode, pol predstavlja

¹⁶ Council Directive 76/207/EEC, O. J. L 39 1976, 09. 02. 1976.

odlučujući faktor kao derogacija od prava utvrđenog direktivom, moraju biti tumačeni veoma striktno. Predviđena derogacija može se primeniti samo na posebne aktivnosti za čije je izvršenje Sud već ranije utvrdio da pol može biti odlučujući faktor (zatvorski čuvari, policijske aktivnosti koje se sprovode u situacijama kada postoje ozbiljni unutrašnji nemiri - utvrdjeno 1986. godine u slučaju *Džonson u Severnoj Irskoj*;¹⁷ služba u specijalnim borbenim jedinicama armija - presuda iz 1999. koja se odnosi na engleske marince)¹⁸.

U utvrđivanju dometa derogacije od osnovnog prava kao što je jednaki tretman žena i muškaraca, princip proporcionalnosti, koji je jedan od osnovnih principa komunitarnog prava, mora biti uzet u obzir. Ovaj princip zahteva da derogacije ostanu van okvira onoga što je odgovarajuće i neophodno kako bi se postigao utvrđeni cilj, i da princip jednakog tretmana bude u skladu sa zahtevima javne bezbednosti koji određuje kontekst u kome date aktivnosti treba da se odvijaju. Isključivanje žena iz službe u armiji koja podrazumeva upotrebu oružja odnosi se na gotovo sva mesta u *Bundeswher*-u i, prema mišljenju Suda, to nije mera derogacije koja bi se mogla opravdati specifičnom prirodom radnog mesta ili načinom ostvarivanja ovih delatnosti. Činjenicom da osoba koja je u službi u oružanim snagama može biti prinudjena da koristi vatreno oružje opravdava se isključivanje žena sa takvih radnim mesta. Kako to vlada Nemačke tvrdi, službe armije koje su otvorene za žene imaju obezbeđenu osnovnu obuku za upotrebu oružja, kako bi osposobile zaposlene da brane sebe i pomognu drugima. U tim uslovima Sud smatra da su nadležne državne vlasti išle protiv principa proporcionalnosti u utvrđivanju svog opšteg gledišta da sve vojne jedinice *Bundeswhera* moraju imati isključivo muški sastav, pa utvrđuje da ... žene moraju imati pristup i mogućnost za vojnu karijeru.²

¹⁷ *Case 222/84, Johnson v Chife Constable of the Royal Ulster Constabulary*, (1986) ECR 1651.

¹⁸ *Case C-233/97, Sirdar case*, October 26, 1999.

**Slučaj Lehtonen - Transfer košarkaša
u okviru Evropske zone**

Posle presude u slučaju *Bosman*¹⁹ još jedna sportska asocijacija Belgije, ovoga puta košarkaška (*Fédération Royale Belge des Sociétés de Basket-ball – FRBSB*), našla se pred Sudom pravde EC. Naime, Sud je 13. aprila 2000. godine, doneo odluku o prethodnom pitanju u slučaju *Lehtonen*²⁰. Reč je o finskom košarkašu koji je krajem sezone 95/96 angažovan od strane jednog belgijskog kluba (*Castors Braine*) u završnici šampionata kao profesionalni igrač. Klub je dva puta kažnjavan registrowanjem pobede protivničkog tima zbog angažovanja Lehtonena, pošto se drugi klub žalio FRBSB zbog povrede FIBA pravila koja se odnose na transfer igrača u okviru Evropske zone. FIBA (Medjunarodna košarkaška federacija) svojim pravilima uređuje medjunarodni transfer igrača, nacionalne federacije se tim pravilima moraju voditi kada utvrđuju sopstvene zahteve transfera. Na osnovu njih, FIBA zabranjuje da klubovi koji pripadaju Evropskoj zoni uključuju u takmičenja u nacionalnim šampionatima igrače koji su igrali u drugim zemljama Evropske zone, ako se transfer obavio posle 28. februara. Posle ovog datuma moguće je uključivati samo igrače koji nisu do tada igrali u Evropi.

Lehtonen i njegov klub su od nacionalnog Suda prve instance u Briselu tražili da ukine donete mere belgijske košarkaške asocijacije i da zabrani donošenje daljih sankcija koje bi ga sprečavale da igra u šampionatu. Ovaj Sud se obratio Sudu pravde EC za mišljenje o prethodnom pitanju da li su pravila sportske federacije koja zabranjuju klubovima da stave u tim igrača koji je angažovan posle određenog datuma kompatibilna sa slobodom kretanja radnika u komunitarnom pravu. Sud pravde je naglasio da "...sport spada u nadležnost komunitarnog prava u meri u kojoj predstavlja ekonomsku aktivnost u značenju koju joj daje Ugovor (čime je ponovio svoj stav iz slučaja *Bosman*, prim. T.M.). U tim uslovima, pravila organizovanja sportske aktivnosti, uključujući i ona koja donose sportske federacije, moraju

¹⁹ *Case C-415/93*. Komentar ovog slučaja: doc.dr Vesna Knežević-Predić, Iz prakse Suda evropskih zajednica, *Revija za evropsko pravo*, 2-3/99, str.105-127.

²⁰ *Jyri Lehtonen and Others v Fédération Royale Belge des Sociétés de Basket-ball*, C-176/96, April 13, 2000.

biti u skladu sa komunitarnim pravom. Pravila ili prakse koje isključuju strane igrače iz određenih utakmica koja nisu ekonomske prirode (na primer, mečevi između nacionalnih timova različitih država) nisu u suprotnosti sa slobodom kretanja ljudi. Sud smatra da, pošto je učešće igrača u mečevima osnovni razlog njihove aktivnosti, pravilo koje ograničava ovakvo učešće takodje ograničava i šanse za zapošljavanje određenog igrača. Pravila koja zabranjuju belgijskim klubovima da u mečevima šampionata uvrste i košarkaše iz drugih država članica ukoliko su oni transferovani posle određenog datuma, prema mišljenju Suda, predstavlja smetnju slobodi kretanja radnika.

Medjutim, Sud smatra da ova smetnja može biti opravdana na osnovu neekonomskih razloga, koji se odnose na sport kao takav. Utvrđivanje krajnjeg roka za transfer može biti sa ciljem da se izbegne neregularnost takmičenja, ukoliko ne ide dalje od ostvarivanja ovoga cilja. Prema mišljenju Suda pravde, na nacionalnim sudovima je da utvrdi da li je ovaj poslednji razlog poštovan." Sud je, dakle, zaključio da postojanje opravdanosti za utvrđivanje ograničenja slobode kretanja profesionalnih sportista mora biti ocenjivano od strane nacionalnih sudova, i da nije u domenu komunitarnog prava.

Slučaj Kuijer - Javnost pristupa dokumentima organa Unije

U pitanju je slučaj koji se pojavio pred Prvostepenim sudom, i koji se odnosi na pristup dokumentima organa Unije, koji je veoma značajan zbog ostvarivanja proklamovanog principa javnosti za dokumente organa. Prvostepeni sud je 6. aprila doneo presudu na osnovu tužbe za poništaj dve odluke Saveta kojima se odbija pristup određenim dokumentima ovog organa, u slučaju *Kuijer*²¹. Profesor Univerziteta u Utrehtu (Holandija), Aldo Kuijer, koji se bavi pitanjima azila i imigracionih politika, zatražio je od Generalnog sekretarata Saveta pristup određenim dokumentima koji se odnose na aktivnosti Centra za informisanje, diskusiju i razmenu informacija

²¹ Aldo Kuijer v Council of the European Union, Case T-188/98, April 6, 2000.

o azilu (CIREA). Ta dokumeta su: objedinjeni izveštaji o Zajedničkoj spoljnoj i bezbednosnoj politici, analize i procene sačinjene od strane ili za CIREA koje se odnose na stanje u trećim državama regiona iz kojih dolaze većina ljudi koji traže azil (za period 1994/98. godina), izveštaji komisija za utvrđivanje činjenica država članica Unije, kao i lista osoba koje su nadležne za pitanja azila u državama članicama. Generalni sekretar Saveta je pismom odgovorio da CIREA poseduje izveštaje za neke od država o slučajevima odbijanja davanja azila i povratku tih ljudi, ali nije dopušten pristup javnosti ovim dokumentima, kao ni listi osoba koje se bave pitanjima azila, opravdavajući ovaj svoj stav odredbama odluke Saveta o pristupu dokumentima²², odnosno njenim članom 4. stav 1.²³ Što se izveštaja država članica tiče, Generalni sekretar je objasnio da oni ne postoje.

Profesor Kuijer je ponovio svoj zahtev za pristup dokumentima, pozivajući se na član 7(1)²⁴ iste odluke Saveta, da bi bio obavešten da je Savet svojom odlukom (28. 09. 1998. godine - prva sporna odluka) odbio i ovaj zahtev. Razlozi koje je Savet naveo su da brojni traženi dokumenti sadrže veoma osetljive informacije o političkoj, ekonomskoj i socijalnoj situaciji u državama u koje su vraćeni oni koji nisu dobili azil, tako da bi njihovo objavljivanje pogoršalo odnose Unije sa tim državama; ostala dokumenta će Savet pokušati da pronadje i dostaviće ih tražiocu. U ovoj svojoj odluci, Savet je naznačio da lista osoba koje se bave pitanjima davanja azila u državama članicama nije pronadjena kao poseban dokument Saveta, da bi već u narednom pismu (18. 05. 1999 - druga sporna odluka) demantovao sebe, navodeći da ona postoji i da je sadržana u dokumentu 5971/2/98 CIREA, i time pokazao nepreciznost prethodne odluke.

Tužilac u svojoj tužbi navodi da je svojim odlukama Savet prekršio odluku o pristupu dokumentima, kao i obavezu da navede razloge odbijanja

²² *Council Decision 93/731*, 20. 12. 1993, O. J. L 340, 1993, p. 43.

²³ Ovaj član utvrđuje da pristup dokumentima Saveta neće biti dopušten kada je njihovo objavljivanje nepodesno zbog zaštite javnog interesa - javne bezbednosti, međunarodnih odnosa, monetarne stabilnosti, sudske procedure, inspekcije i istrage.

²⁴ Prema odredbama ovog člana podnosioca molbe za pristup dokumentima Saveta mora, u roku od mesec dana, pismeno obavestiti nadležno odeljenje ili Generalni sekretar da li je njegova molba uvažena ili, pak, postoji namera da molba bude odbijena. U drugom slučaju, podnosilac molbe će biti obavešten i o razlozima za odbijanje pristupa dokumentima, i imaće mesec dana da potvrdi, odnosno ponovi svoj zahtev.

pristupa javnosti, i da je narušio princip komunitarnog prava o pristupu javnosti dokumentima organa Unije. Sud prve instance je najpre razmatrao pitanje nenavodjenja razloga odbijanja, za koje smatra da "...ima dvostruku svhu: da pruži priliku zainteresovanim stranama da znaju čime se opravdavaju preduzete mere kako bi im bilo omogućeno da zaštite svoja prava, i da omogući judikaturi EC da ostvaruje svoja ovlašćenja da ispita legalnost odluke... Nije jasno iz iznetog objašnjenja razloga u spornoj odluci, da je Savet pojedinačno ispitao, ma kako površno, svaki od ovih dokumenata ili da ih je ispitivao u grupi... U spornoj odluci Savet ne daje bilo kakav razlog zbog koga bi se mogao razumeti razlog odbijanja davanja pristupa dokumentima. Sledi, da sporna odluka ne zadovoljava zahteve člana 190. Ugovora o EC, kojim se utvrđuje neophodnost obrazlaganja razloga donošenja mera.

...Što se kršenja člana 4(1) odredbe 93/731 tiče, mora se imati na umu da je ovaj Sud već doneo presudu da ova odredba mora biti tumačena u svetlu principa prava na informisanje i principa proporcionalnosti. Iz ovoga sledi da Savet ima obavezu da ispita da li treba dozvoliti pojedinačan pristup informacijama koje nisu pokrivenne ograničenjima, poštujući, istovremeno, princip dobrog upravljanja. Sud smatra da, i bez uvida u dokumenta koja su u pitanju, može utvrditi da ima dovoljno informacija... da donese odluku da se ponište odluke Saveta."

Pripremila mr Tanja Mišćević

II (2000) 1.

Poulsen and Diva Corp., Kriel, Lehtonen i Kuijer

PREVODI DOKUMENATA

str. 121 - 136.

PRVI PROTOKOL¹ o tumačenju od strane Suda pravde Evropskih Zajednica Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze otvorene za potpisivanje u Rimu 19. juna 1980. godine

VISOKE STRANE UGOVORNICE UGOVORA O OSNIVANJU EVROPSKE EKONOMSKE ZAJEDNICE

IMAJUĆI U VIDU Zajedničku Deklaraciju priloženu uz Konvenciju o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze, otvorenu za potpisivanje u Rimu, 19. juna 1980. godine,

ODLUČILE SU da zaključe Protokol kojim se Sudu pravde Evropskih zajednica poverava nadležnost za tumačenje te Konvencije, i u tom cilju imenovale kao svoje opunomoćene predstavnike:

Opunomoćeni predstavnici imenovani od strane Država članica,

Koji su se, nakon što su se sastali u okviru Saveta Evropskih zajednica i razmenili svoje punomoći, za koje je utvrđeno da su autentične i punovažne,

¹ Tekst sa izmenama učinjenim na Konvenciju o pristupanju od 1996. godine.

SAGLASILI O SLEDEĆEM:

Član 1.

Sud pravde Evropskih Zajednica biće nadležan da donosi odluke koje se tiču tumačenja:

- (a) Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze, otvorene za potpisivanje u Rimu, dana 19. juna 1980. godine, u daljem tekstu "Rimska konvencija";
- (b) Konvencije o pristupanju Rimskoj Konvenciji od strane Država koje su postale Države članice Evropskih zajednica od datuma kada bude otvorena za potpisivanje;
- (c) ovog Protokola.

Član 2.

Svaki od dole navedenih sudova može da zatraži od Suda pravde da donese odluku o prethodnom pitanju koje je pokrenuto u slučaju koji je u toku pred tim sudom i koje se tiče tumačenja odredaba sadržanih u dokumentima pomenutim u članu 1, ako taj sud smatra da je odluka o tom pitanju neophodna da bi mu omogućila donošenje presude:

(a) - u Belgiji:

"la Cour de cassation" ("het Hof van Cassatie") i "le Conseil d'Etat ("de Raad van State)",

- u Danskoj:

"Højesteret",

- u Saveznoj Republici Nemačkoj:

"die obersten Gerichtshofe des Bundes",

- u Grčkoj:

"Ολοκλήρωτο Αρειο Πάγκο",

- u Španiji:

"el Tribunal Supremo",

- u Francuskoj:

- "la Cour de cassation i »le Conseil d'Etat",
- u Irskoj:
"the Supreme Court",
- u Italiji:
"la Corte suprema di cassazione and »il Consiglio di Stato",
- u Luksemburgu:
"la Cour Superieure de Justice, kada zaseda kao »Cour de cassation",
- u Austriji
"Oberste Gerichtshof, »verwaltungsgerichtshof i »Verfassungsgerichtshof",
- u Holandiji:
"de Hoge Raad",
- u Portugaliji:
"o Supremo Tribunal de Justica i »o Supremo Tribunal Administrativo",
- u Finskoj:
"korkein oikeus/hogsta domstolen, »korkein hallinto-oikeus/hogsta-oikeus/hogsta
forvalteningsdomstolen, "markkinatuomioistuin/marknadsdomstolen i "tytuomi-
oistuin/arbetsdomstolen",
- u Švedskoj:
"Hogsta domstolen, »regeringsrätten, »Arbetsdomstolen i »Marknadsdomstolen",
- u Ujedinjenom Kraljevstvu:
"the House of Lords" i drugi sudovi protiv čijih odluka ne postoji dalje pravo
žalbe;
(b) sudovi Država Ugovornica kada postupaju kao žalbeni sudovi.

Član 3.

1. Nadležna vlast Države ugovornice može zatražiti od Suda pravde da donese odluku o pitanju tumačenja odredaba sadržanih u dokumentima pomenutim u članu 1. ukoliko se presude donete od strane sudova u toj državi nalaze u suprotnosti sa tumačenjem koje je dao Sud pravde ili koje se nalazi u presudi jednog od sudova druge države ugovornice pomenutog u članu 2.

Odredbe ovog stava primenjuju se samo na presude koje su postale pravosnažne.

2. Tumačenje dato od strane Suda pravde na osnovu takvog zahteva neće imati dejstvo na presude koje su poslužile kao povod da se postavi zahtev za tumačenje.

1. Opšti pravobranioци Vrhovnih apelacionih sudova država ugovornica, ili neki drugi organ koji odredi država ugovornica, biće ovlašćeni da zahtevaju od Suda pravde da donese odluku o tumačenju u skladu sa stavom 1.
2. Sekretar Suda pravde poslaće obaveštenje o zahtevu Državama ugovornicama, Komisiji i Savetu Evropskih zajednica. Oni su ovlašćeni da u roku od dva meseca nakon takvog obaveštenja podnesu izjavu o slučaju ili pismene primedbe Sudu.
3. U postupku koji je predviđen ovim članom neće se naplaćivati nikakve takse niti dosudjivati bilo kakvi troškovi.

Član 4.

1. Osim kada ovaj Protokol predviđa drugačije, odredbe Ugovora o osnivanju Evropske ekonomske zajednice i odredbe Protokola o statutu Suda pravde priložene uz taj Ugovor, koje se primenjuju kada se od Suda zahteva odluka o prethodnom pitanju, primenjivaće se takođe na svaki postupak povodom tumačenja dokumenata navedenih u članu 1.

2. Pravila postupka Suda pravde će se ako to bude potrebno prilagoditi i dopuniti u skladu sa članom 188. Ugovora o osnivanju Evropske ekonomske zajednice.

Član 5.²

² Ratifikacija Konvencija o pristupanju je regulisana sledećim odredbama ovih konvencija:

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1984. godine, članom 3. te Konvencije koji glasi:

"Član 3.

Države potpisnice će ratifikovati ovu Konvenciju. Instrumenti o ratifikaciji će se deponovati kod Generalnog sekretara Saveta Evropskih zajednica."

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1992. godine, članom 4. te konvencije koji glasi:

"Član 4.

Ovaj Protokol podleže ratifikaciji od strane Država koje su ga potpisale. Instrumenti o ratifikaciji deponovaće se kod Generalnog sekretara Saveta Evropskih zajednica.

Član 6.³

Države potpisnice će ratifikovati ovu Konvenciju. Instrumenti o ratifikaciji će se deponovati kod Generalnog sekretara Saveta Evropskih zajednica".

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1996. godine, članom 5. te konvencije koji glasi:

"Član 5.

Države potpisnice će ratifikovati ovu Konvenciju. Instrumenti o ratifikaciji će se deponovati kod Generalnog sekretara Saveta Evropske unije".

³ Stupanje na snagu Konvencija o pristupanju regulisano je sledećim odredbama ovih Konvencija:

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1984. godine, članom 4. te Konvencije koji glasi:

"Član 4.

Ova Konvencija stupa na snagu između država koje su je ratifikovale prvog dana trećeg meseca nakon deponovanja poslednjeg instrumenta o ratifikaciji od strane Republike Grčke i sedam država koje su ratifikovale Konvenciju o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze.

Ova Konvencija će stupiti na snagu za svaku Državu ugovornicu koja je naknadno ratifikuje prvog dana trećeg meseca nakon deponovanja njenog instrumenta o ratifikaciji".

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1992. godine, članom 5. te Konvencije koji glasi;

"Član 5.

Ova Konvencija stupa na snagu između država koje su je ratifikovale prvog dana trećeg meseca nakon deponovanja poslednjeg instrumenta o ratifikaciji od strane Kraljevine Španije ili Republike Portugalije i jedne od država koje su ratifikovale Konvenciju o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze.

Ova Konvencija će stupiti na snagu za svaku Državu ugovornicu koja je naknadno ratifikuje prvog dana trećeg meseca nakon deponovanja njenog instrumenta o ratifikaciji".

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1996. godine, članom 6. te Konvencije koji glasi;

"Član 6.

Ova Konvencija stupa na snagu između država koje su je ratifikovale prvog dana trećeg meseca nakon deponovanja poslednjeg instrumenta o ratifikaciji od strane Republike Austrije,

1. Da bi stupio na snagu, ovaj Protokol mora biti ratifikovan od strane sedam Država u odnosu na koje je Rimska konvencija stupila na snagu. Ovaj Protokol stupa na snagu prvog dana trećeg meseca nakon deponovanja instrumenta o ratifikaciji od strane poslednje države koja preduzme taj korak. Međutim, ukoliko Drugi Protokol kojim se Sudu pravde Evropskih zajednica poveravaju određena ovlašćenja u tumačenju Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze, koja je otvorena za potpisivanje 29. juna 1980. godine, zaključen u Briselu 29. decembra 1988. godine⁴ stupi na snagu nekog kasnijeg datuma, ovaj Protokol će stupiti na snagu onog dana kada na snagu stupi Drugi Protokol.

2. Svaka ratifikacija koja usledi nakon stupanja na snagu ovog Protokola, počinje da proizvodi dejstvo prvog dana trećeg meseca nakon deponovanja instrumenta o ratifikaciji, pod uslovom da je ratifikacija, prihvatanje ili odobrenje Rimske konvencije od strane date države počela da proizvodi dejstvo.

Član 7.⁵

Republike Finske ili Kraljevine Švedske i jedne od država koje su ratifikovale Konvenciju o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze.

Ova Konvencija će stupiti na snagu za svaku Državu ugovornicu koja je naknadno ratifikuje prvog dana trećeg meseca nakon deponovanja njenog instrumenta o ratifikaciji".

⁴ Tekst sa izmenama učinjenim Konvencijom o pristupanju od 1996. godine.

⁵ Obaveštenje u pogledu Konvencija o pristupanju regulisano je sledećim odredbama ovih Konvencija:

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1984. godine, članom 5. ove Konvencije, koji glasi:
"Član 5.

Generalni Sekretar Saveta Evropskih zajednica obavestiće Države potpisnice o:
deponovanju svakog instrumenta o ratifikaciji;
datumima stupanja na snagu ove Konvencije za Države ugovornice."

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1992. godine, članom 6. ove Konvencije, koji glasi:

"Član 6.

Generalni Sekretar Saveta Evropskih zajednica obavestiće Države potpisnice o:
deponovanju svakog instrumenta o ratifikaciji;
datumima stupanja na snagu ove Konvencije za Države ugovornice."

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1996. godine, članom 7. ove Konvencije, koji glasi:

Generalni sekretar Saveta Evropskih zajednica obavestiće države potpisnice o:

- (a) deponovanju svakog instrumenta o ratifikaciji;
- (b) datumu stupanja na snagu ovog Protokola;
- (c) svakom određivanju organa na osnovu člana 3. stav 3;
- (d) svakom obaveštenju datom na osnovu člana 8.

Član 8.

Strane ugovornice će obavestiti Generalnog Sekretara Saveta Evropskih zajednica o sadržini svake odredbe svoga zakona koja zahteva izmenu spiska sudova iz člana 2(a).

Član 9.

Ovaj Protokol ostaće na snazi sve dok i Rimski Konvencija bude na snazi pod uslovima određenim u članu 30. te Konvencije.

Član 10.

Svaka država ugovornica može da zahteva reviziju ovog Protokola. U tom slučaju, Predsednik Saveta Evropskih zajednica sazvaće konferenciju za reviziju.

Član 11.⁶

"Član 7.

Generalni Sekretar Saveta Evropske unije obavestiće Države potpisnice o:
deponovanju svakog instrumenta o ratifikaciji;
datumima stupanja na snagu ove Konvencije za Države ugovornice."

⁶ Ukazivanje na autentične tekstove Konvencija o pristupanju može se naći u sledećim odredbama:
u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1984. godine, u članovima 2. i 6. te Konvencije, koji glase;

"Član 2.

Generalni Sekretar Saveta Evropskih zajednica poslaće overen prepis Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze na danskom, holandskom, engleskom, francuskom, nemačkom, irskom i italijanskom jeziku Vladi Republike Grčke.

Tekst Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze na grčkom jeziku priložen je tekstu ove Konvencije. Tekst na grčkom jeziku smatraće se autentičnim pod istim uslovima kao i drugi tekstovi Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze."

"Član 6.

Ova Konvencija, sačinjena u jednom originalnom primerku na danskom, holandskom, engleskom, francuskom, nemačkom, grčkom, irskom i italijanskom jeziku, pri čemu su svi tekstovi jednako autentični, biće deponovana u arhivama Generalnog Sekretarijata Saveta Evropskih zajednica. Generalni sekretar će poslati overen prepis Vladama svih Država ugovornica."

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1992. godine, u članovima 3. i 7. te Konvencije, koji glase;

"Član 3.

Generalni Sekretar Saveta Evropskih zajednica uputiće overen prepis Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze na danskom, holandskom, engleskom, francuskom, nemačkom, grčkom, irskom i italijanskom jeziku Vladama Kraljevine Španije i Republike Portugalije."

Tekst Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze na portugalskom i španskom jeziku nalazi se u prilogima I i II uz tekst ove Konvencije. Tekstovi sačinjeni na portugalskom i španskom jeziku smatraće se autentičnim pod istim uslovima kao i drugi tekstovi Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze.

"Član 7.

Ova Konvencija, sačinjena u jednom originalnom primerku na danskom, holandskom, engleskom, francuskom, nemačkom, grčkom, irskom, italijanskom, portugalskom i španskom jeziku, pri čemu su svi tekstovi jednako autentični, biće deponovana u arhivama Generalnog Sekretarijata Saveta Evropskih zajednica. Generalni sekretar će poslati overen prepis Vladama svih država ugovornica."

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1996. godine, u članovima 4. i 8. te Konvencije, koji glase;

"Član 4.

1. Generalni Sekretar Saveta Evropske unije uputiće overen prepis Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze na danskom, holandskom, engleskom, francuskom, nemačkom, irskom, italijanskom, španskom i portugalskom jeziku Vladama Republike Austrije, Republike Finske i Kraljevine Švedske."

Ovaj Protokol sačinjen u jednom originalnom primerku na danskom, holandskom, engleskom, francuskom, nemačkom, grčkom, irskom, italijanskom, portugalskom i španskom jeziku, pri čemu je svih deset tekstova podjednako autentično, biće deponovan u arhivama Generalnog Sekretarijata Saveta Evropskih zajednica. Generalni Sekretar će poslati overenu kopiju njegovog teksta vladama svih država potpisnica.

U potvrdu toga su potpisani, pošto su propisno na to ovlašćeni, potpisali ovaj Protokol.

Sačinjeno u Briselu, devetnaestog dana decembra godine hiljadu devetsto osamdeset osme.

Potpisi opunomoćenih predstavnika visokih strana ugovornica.

ZAJEDNIČKA DEKLARACIJA

Zajednička Deklaracija

Vlade Kraljevine Belgije, Kraljevine Danske, Savezne Republike Nemačke, Grčke Republike, Kraljevine Španije, Francuske Republike, Irske, Italijanske Republike, Velikog Vojvodstva Luksemburg, Kraljevine Holandije, Portugalske Republike i Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske,

2. Tekst Konvencije od 1980. godine, Konvencije od 1984. godine, Prvog Protokola od 1988. godine, Drugog Protokola od 1988. godine i Konvencije od 1992. godine na finskom i švedskom jeziku smatraće se autentičnim pod istim uslovima kao i drugi tekstovi Konvencije od 1980. godine, Konvencije od 1984. godine, Prvog Protokola od 1988. godine, Drugog Protokola od 1988. godine i Konvencije od 1992. godine.

"Član 8.

Ova Konvencija, sačinjena u jednom originalnom primerku na danskom, holandskom, engleskom, finskom, francuskom, nemačkom, grčkom, irskom, italijanskom, portugalskom, španskom i švedskom jeziku, pri čemu je svih 12 tekstova jednako autentični, biće deponovana u arhivama Generalnog Sekretarijata Saveta Evropske unije. Generalni sekretar će poslati overen prepis vladama svih država ugovornica."

Prilikom potpisivanja Prvog protokola o tumačenju Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze koja je otvorena za potpisivanje u Rimu 19. juna 1980. godine, od strane Suda pravde Evropskih zajednica,

Želeći da obezbede da se konvencija primenjuje na što efikasniji i jednoobrazniji način,

Izjavljuju da su spremne da u saradnji sa Sudom pravde Evropskih Zajednica organizuju razmenu informacija o presudama koje su stekle pravosnažnost a donete su od strane sudova pomenutih u članu 2. istog Protokola uz primenu odredaba Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze. Ova razmena informacija obuhvatiće:

- slanje Sudu Pravde presuda koje su doneli sudovi pomenuti u članu 2. alineja (a) i značajnih presuda koje su doneli sudovi pomenuti u članu 2. alineja (b) od strane nadležnih nacionalnih organa,
- razvrstavanje i korišćenje ovih presuda kao dokumentacije od strane Suda pravde, uključujući, ukoliko to bude potrebno, sastavljanje abstrakta, prevođenje i objavljivanje presuda od naročitog značaja,
- obaveštanje nadležnih nacionalnih organa Država ugovornica ovog Protokola, Komisije i Saveta Evropskih zajednica o tom dokumentacionom materijalu od strane Suda pravde.

U potvrdu toga su potpisani, pošto su propisno na to ovlašćeni, potpisali ovu Zajedničku Deklaraciju.

Sačinjeno u Briselu, devetnaestog dana decembra godine hiljadu devetsto osamdeset osme.

Potpisi opunomoćenih predstavnika visokih strana ugovornica.

Zajednička Deklaracija

Vlade Kraljevine Belgije, Kraljevine Danske, Savezne Republike Nemačke, Grčke Republike, Kraljevine Španije, Francuske Republike, Irske, Italijanske Republike, Velikog Vojvodstva Luksemburg, Kraljevine Holandije, Portugalske Republike i Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske,

Prilikom potpisivanja Prvog protokola o tumačenju Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze koja je otvorena za

potpisivanje u Rimu 19. juna 1980. godine, od strane Suda pravde Evropskih zajednica,

Uzimajući u obzir Zajedničku Deklaraciju koja je priložena uz Konvenciju o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze,

Želeći da obezbede da se konvencija primenjuje na što efikasniji i jednoobrazniji način,

U želji da spreče da razlike u tumačenju Konvencije naškode njenom dejstvu na ujednačavanje prava,

Izražavaju mišljenje da bi svaka Država koja postane članica Evropske Zajednice trebalo da pristupi ovom Protkolu.

U potvrdu toga su potpisani, pošto su propisno na to ovlašćeni, potpisali ovu Zajedničku Deklaraciju.

Sačinjeno u Briselu, devetnaestog dana decembra godine hiljadu devetsto osamdeset osme.

Potpisi opunomoćenih predstavnika visokih strana ugovornica.

DRUGI PROTOKOL kojim se Sudu pravde Evropskih Zajednica poveravaju određena ovlašćenja u tumačenju Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze otvorene za potpisivanje u Rimu 19. juna 1980. godine

VISOKE STRANE UGOVORNICE UGOVORA O OSNIVANJU EVROPSKE EKONOMSKE ZAJEDNICE

S obzirom da će Konvencija o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze koja je otvorena za potpisivanje u Rimu 19. juna 1980. godine, u daljem tekstu "Rimska Konvencija" stupiti na snagu nakon deponovanja sedmog instrumenta o ratifikaciji, prihvatanju ili odobravanju;

S obzirom da jednoobrazna primena pravila usvojenih u Rimskoj Konvenciji zahteva da se uspostavi mehanizam koji će osigurati jednoobrazno tumačenje i da, u tom cilju, treba poveriti odgovarajuća ovlašćenja Sudu pravde Evropskih zajednica, čak i pre nego što Rimska Konvencija stupi na snagu u odnosu na sve Države članice Evropske ekonomske zajednice,

Odlučile su zaključiti ovaj Protokol i u tom cilju su imenovale svoje opunomoćene predstavnike:

Opunomoćeni predstavnici imenovani od strane Država članica,

Koji su se, nakon što su se sastali u okviru Saveta Evropskih zajednica i razmenili svoje punomoći, za koje je utvrđeno da su autentične i punovažne,

SAGLASILI O SLEDEĆEM:

Član 1.

Sud Pravde Evropskih Zajednica imaće u odnosu na Rimsku Konvenciju nadležnost koja mu je poverena Prvim Protokolom o tumačenju od strane Suda Pravde Evropskih zajednica Konvencije o zakonu koji se

primenjuje na ugovorne obaveze, koja je otvorena za potpisivanje 19. juna 1980. godine, zaključenim u Briselu dana 19. decembra 1988. godine. Primenjivaće se Protokol o Statutu Suda Pravde Evropskih zajednica i Pravila postupka Suda pravde.

Pravila postupka Suda pravde biće, po potrebi, prilagođena i dopunjena u skladu sa članom 188. Ugovora o osnivanju Evropske ekonomske zajednice.

Član 2.⁷

Ovaj Protokol podleže ratifikaciji od strane Država potpisnica. Instrumenti o ratifikaciji deponovaće se kod Generalnog sekretara Saveta Evropskih zajednica.

Član 3.⁸

⁷ Ratifikacija Konvencija o pristupanju je regulisana sledećim odredbama ovih konvencija:

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1984. godine, članom 3. te Konvencije koji glasi:

"Član 3.

Države potpisnice će ratifikovati ovu Konvenciju. Instrumenti o ratifikaciji će se deponovati kod Generalnog sekretara Saveta Evropskih zajednica."

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1992. godine, članom 4. te konvencije koji glasi:

"Član 4.

Države potpisnice će ratifikovati ovu Konvenciju. Instrumenti o ratifikaciji će se deponovati kod Generalnog sekretara Saveta Evropskih zajednica".

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1996. godine, članom 5. te konvencije koji glasi:

"Član 5.

Države potpisnice će ratifikovati ovu Konvenciju. Instrumenti o ratifikaciji će se deponovati kod Generalnog sekretara Saveta Evropske unije".

⁸ Stupanje na snagu Konvencija o pristupanju regulisano je sledećim odredbama ovih Konvencija:

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1984. godine, članom 4. te Konvencije koji glasi:

"Član 4.

Ovaj Protokol stupa na snagu prvog dana trećeg meseca nakon deponovanja instrumenta o ratifikaciji od strane poslednje Države potpisnice koja obavi tu formalnost.

Član 4.⁹

Ova Konvencija stupa na snagu između država koje su je ratifikovale prvog dana trećeg meseca nakon deponovanja poslednjeg instrumenta o ratifikaciji od strane Republike Grčke i sedam države koje su ratifikovale Konvenciju o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze.

Ova Konvencija će stupiti na snagu za svaku državu ugovornicu koja je naknadno ratifikuje prvog dana trećeg meseca nakon deponovanja njenog instrumenta o ratifikaciji".

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1992. godine, članom 5. te Konvencije koji glasi;

"Član 5.

Ova Konvencija stupa na snagu između država koje su je ratifikovale prvog dana trećeg meseca nakon deponovanja poslednjeg instrumenta o ratifikaciji od strane Kraljevine Španije ili Republike Portugalije i jedne od država koje su ratifikovale Konvenciju o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze.

Ova Konvencija će stupiti na snagu za svaku državu ugovornicu koja je naknadno ratifikuje prvog dana trećeg meseca nakon deponovanja njenog instrumenta o ratifikaciji".

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1996. godine, članom 6. te Konvencije koji glasi;

"Član 6.

Ova Konvencija stupa na snagu između država koje su je ratifikovale prvog dana trećeg meseca nakon deponovanja poslednjeg instrumenta o ratifikaciji od strane Republike Austrije, Republike Finske ili Kraljevine Švedske i jedne od država koje su ratifikovale Konvenciju o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze.

Ova Konvencija će stupiti na snagu za svaku državu ugovornicu koja je naknadno ratifikuje prvog dana trećeg meseca nakon deponovanja njenog instrumenta o ratifikaciji".

⁹ Ukazivanje na autentične tekstove Konvencija o pristupanju može se naći u sledećim odredbama:

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1984. godine, u članovima 2. i 6. te Konvencije, koji glase;

"Član 2.

Generalni Sekretar Saveta Evropskih zajednica poslaće overen prepis Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze na danskom, holandskom, engleskom, francuskom, nemačkom, irskom i italijanskom jeziku Vladi Republike Grčke".

Tekst Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze na grčkom jeziku priložen je tekstu ove Konvencije. Tekst na grčkoj jeziku smatraće se autentičnim pod istim uslovima kao i drugi tekstovi Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze.

"Član 6.

Ova Konvencija, sačinjena u jednom originalnom primerku na danskom, holandskom, engleskom, francuskom, nemačkom, grčkom, irskom i italijanskom jeziku, pri čemu su svi tekstovi jednako autentični, biće deponovana u arhivama Generalnog Sekretarijata Saveta Evropskih zajednica. Generalni sekretar će poslati overen prepis Vladama svih Država ugovornica".

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1992. godine, u članovima 3. i 7. te Konvencije, koji glase;

"Član 3.

Generalni Sekretar Saveta Evropskih zajednica uputiće overen prepis Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze na danskom, holandskom, engleskom, francuskom, nemačkom, grčkom, irskom i italijanskom jeziku Vladama Kraljevine Španije i Reublike Portugalije".

Tekst Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze na portugalskom i španskom jeziku nalazi se u priložima I i II uz tekst ove Konvencije. Tekstovi sačinjeni na portugalskom i španskom jeziku smatraće se autentičnim pod istim uslovima kao i drugi tekstovi Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze.

"Član 7.

Ova Konvencija, sačinjena u jednom originalnom primerku na danskom, holandskom, engleskom, francuskom, nemačkom, grčkom, irskom, italijanskom, portugalskom i španskom jeziku, pri čemu su svi tekstovi jednako autentični, biće deponovana u arhivama Generalnog Sekretarijata Saveta Evropskih zajednica. Generalni sekretar će poslati overen prepis Vladama svih država ugovornica".

u odnosu na Konvenciju o pristupanju od 1996. godine, u članovima 4. i 8. te Konvencije, koji glase;

"Član 4.

1. Generalni Sekretar Saveta Evropske unije uputiće overen prepis Konvencije o zakonu koji se primenjuje na ugovorne obaveze na danskom, holandskom, engleskom, francuskom, nemačkom, irskom, italijanskom, španskom i portugalskom jeziku Vladama Republike Austrije, Republike Finske i Kraljevine Švedske".

2. Tekst Konvencije od 1980. godine, Konvencije od 1984. godine, Prvog Protokola od 1988. godine, Drugog Protokola od 1988. godine i Konvencije od 1992. godine na finskom i švedskom jeziku smatraće se autentičnim pod istim uslovima kao i drugi tekstovi Konvencije od 1980. godine, Konvencije od 1984. godine, Prvog Protokola od 1988. godine, Drugog Protokola od 1988. godine i Konvencije od 1992. godine.

Ovaj Protokol sačinjen u jednom originalnom primerku na danskom, holandskom, engleskom, francuskom, nemačkom, grčkom, irskom, italijanskom, portugalskom i španskom jeziku, pri čemu je svih deset tekstova podjednako autentično, biće deponovan u arhivama Generalnog Sekretarijata Saveta Evropskih zajednica. Generalni Sekretar će poslati overenu kopiju njegovog teksta vladama svih država potpisnica.

U potvrdu toga su potpisani, pošto su propisno na to ovlašćeni, potpisali ovaj Protokol.

Sačinjeno u Briselu, devetnaestog dana decembra godine hiljadu devetsto osamdeset osme.

Potpisi opunomoćenih predstavnika visokih strana ugovornica.

Prevela: Prof. dr Maja Stanivuković

"Član 8.

Ova Konvencija, sačinjena u jednom originalnom primerku na danskom, holandskom, engleskom, finskom, francuskom, nemačkom, grčkom, irskom, italijanskom, portugalskom, španskom i švedskom jeziku, pri čemu je svih 12 tekstova jednako autentični, biće deponovana u arhivama Generalnog Sekretarijata Saveta Evropske Unije. Generalni sekretar će poslati overen prepis Vladama svih država ugovornica".

IZ DOKUMENTACIJE EVROPSKE UNIJE

str. 137 - 143.

IZ DOKUMENTACIJE O ODNOSIMA IZMEDJU EVROPSKE UNIJE I JUGOSLAVIJE

Pravilo (Uredba) Saveta (EZ) Br. 723/2000, od 6. aprila 2000.

Dopuna Uredbe (EZ) Br. 1294/1999 o zamrzavanju sredstava i zabrani ulaganja u Saveznu Republiku Jugoslaviju (SRJ)

Savet Evropske unije:

Na osnovu Ugovora o osnivanju Evropske zajednice, posebno prema njegovim članovima 60 i 301,

Imajući u vidu Zajednički stav 98/326/CFSP od 7. maja 1998. o zamrzavanju sredstava i zabrani ulaganja u SRJ i republiku Srbiju, Zajednički stav 98/374CFSP od 8. juna 1998. o zabrani novih ulaganja u SRJ i Zajednički stav 99318/CFSP od 10. maja 1999. o dodatnim restriktivnim merama protiv SRJ,

Prema predlogu Evropske komisije,

S obzirom na to da:

1) je Savet usvojio Pravilo (Uredbu) (EC) Br. 1294/1999 od 15 juna 1999. o zamrzavanju sredstava i zabranu ulaganja u SRJ;

2) se Savet saglasio da zadrži okvirnu politiku primene maksimalnog pritiska na predsednika Miloševića kroz jačanje sankcija koje imaju za cilj režim, bez kažnjavanja stanovništva Srbije;

3) ulaganje i finansijski odnosi sa SRJ, posebno sa Pokrajinom Kosovo i Republikom Crnom Gorom, mogu biti povećani stvaranjem veće pravne izvesnosti u pogledu stvarnih ciljeva sankcija;

4) u takvim okolnostima, efikasnost postojećih sankcija treba da bude povećana, između ostalog, zatvaranjem svih zakonskih rupa koje možda postoje i poboljšanjem njihove primene;

5) istovremeno, režim sankcija treba da bude prilagođen kako bi se umanjili negativni efekti po interese Zajednice, bez smanjenja efekata na ciljna fizička i pravna lica;

Savet je usvojio sledeće Pravilo (Uredbu):

Član 1.

Pravilo (Uredba) (EC) Br. 1294/1999 biće dopunjena kao što sledi:

1. Preambuli će biti dodato sledeće:

(12) Mere nužne za primenu ovog Pravila (Uredbe) treba da budu usvojene prema Odluci Saveta 1999/468/EC od 28. juna 1999. utvrđivanjem procedure za izvršavanje ovlašćenja prenetih Komisiji.

2. Tačke 1. i 2. člana 1 biće zamenjene sledećim:

1. Vlada Jugoslavije označavaće:

- Vladu SRJ na svim nivoima, njene agencije, tela i organe;
- Svako preduzeće, poduhvat, instituciju, uključujući sve finansijske institucije, i entitet u vlasništvu ili pod kontrolom te vlade;
- Svako preduzeće u društvenom vlasništvu organizovano u SRJ;
- Svako preduzeće koje je nasledilo takva preduzeća, poduhvate, institucije i entitete posle 26. aprila 1999. godine;
- Svaku filijala ili ogranak, nezavisno od mesta sedišta, takvih preduzeća, poduhvata, institucija i entiteta;
- Svaku osobu koja deluje ili se predstavlja kao neko ko deluje za gore navedene ili u njihovo ime.

2. Vlada Republike Srbije označavaće:

- Vladu Republike Srbije na svim nivoima, njene agencije, tela i organe;
- Svako preduzeće, poduhvat, institucija, uključujući sve finansijske institucije, i entitet u vlasništvu ili pod kontrolom te vlade;
- Svako preduzeće u društvenom vlasništvu organizovano u Srbiji;
- Svako preduzeće koje je nasledilo takva preduzeća, poduhvate, institucije i pravna lica posle 26. aprila 1999. godine;
- Svaku filijalu ili ogranak, nezavisno od mesta sedišta, takvih preduzeća, poduhvata, institucija i entiteta;
- Svaku osobu koja deluje ili se predstavlja kao neko ko deluje za gore navedene ili u njihovo ime.

3. član 2. biće zamenjen sledećim:

Član 2.

1) Svaka osoba navedena u Aneksu I biće smatrana za osobu koja deluje ili se predstavlja kao neko ko deluje za vladu SRJ ili vladu Republike Srbije ili u njihovo ime.

2) Preduzeća, poduhvati, institucije i entiteti navedeni u Aneksu II biće smatrana da su u vlasništvu ili pod kontrolom vlade SRJ ili vlade Republike Srbije.

Aneks II tiče se samo preduzeća, poduhvata, institucija i entiteta sa sedištem, registrovanih ili osnovanih izvan teritorije SRJ.

3. Za preduzeća, poduhvate, institucije i entitete sa sedištem, registrovane ili osnovane u Pokrajini Kosovo neće se smatrati da su u vlasništvu ili pod kontrolom vlade SRJ ili vlade Republike Srbije, niti da su u društvenom vlasništvu, izuzev onih navedenih u Aneksu IV.

4. Za preduzeća, poduhvate, institucije i entitete sa sedištem, registrovane ili osnovane u Republici Crnoj Gori neće se smatrati da su u vlasništvu ili pod kontrolom vlade SRJ ili vlade Republike Srbije, niti da su u društvenom vlasništvu, izuzev onih navedenih u Aneksu V.

5. U preostalom delu SRJ:

Za preduzeća, poduhvate, institucije i entitete sa sedištem, registrovane ili osnovane u SRJ, izuzev Pokrajine Kosovo i Republike Crne Gore, a navedene u Aneksu VI, neće se smatrati da su u vlasništvu ili pod kontrolom vlade SRJ ili vlade Republike Srbije, niti da su u društvenom vlasništvu.

Za sva druga preduzeća, poduhvati, institucije i entiteti sa sedištem, registrovane ili osnovane u SRJ, izuzev Pokrajine Kosovo i Republike Crne Gore, biće smatrano da su u vlasništvu ili pod kontrolom vlade SRJ ili vlade Republike Srbije, ili da su u društvenom vlasništvu.

6. Ništa u ovom članu neće osloboditi bilo koje pravno ili fizičko lice od obaveze da pažljivo izvršava propise ovog Pravila (Uredbe).

4. član 6. biće zamenjen sledećim:

1. Bez prejudiciranja u odnosu na primenljive propise o izveštavanju, poverljivosti i profesionalnom čuvanju tajne i odredbama člana 284. Ugovora o osnivanju, banke, osiguravajuća društva i druga tela i lica će:

- odmah proslediti sve podatke koji mogu da poboljšaju ispunjenje uslova ovog Pravila (Uredbe), kao o računima i iznosima zamrznutim prema članu 3. i transakcijama izvršenim da se zaobiđu članovi 7. i 8.

- nadležnim vlastima država-članica navedenih u Aneksu III gde su rezidentna ili gde deluju i

- Komisiji, direktno ili preko nadležnih vlasti;

- saradjivati sa nadležnim vlastima navedenim u Aneksu III u bilo kakvoj verifikaciji tih podataka.

2. Svaki podatak prosledjen ili primljen po osnovu ovog člana biće upotrebljen isključivo za namene zbog kojih je prosleđen ili primljen.

3. Bilo kakav podatak koji Komisija direktno primi biće prosleđen nadležnim vlastima država-članica.

5. U članu 7. pasus 4. biće zamenjen sledećim:

4. Član 3. (2.) i član 4. neće se primenjivati na projekte u Pokrajini Kosovo, niti na pribavljanje, proširivanje postojećeg (vlasništva), učešće u vlasništvu nad nekretninama, preduzeću, poduhvatu, instituciji ili entitetu sa

sedištem, registrovanom ili zasnovanom u toj pokrajini, ako ti projekti, kupovina ili proširivanje učešća služe obnovi Kosova, povratku izbeglica ili ekonomskoj i regionalnoj saradnji i ako to zvanično odobre ili prihvate kao takve UNMIK i/ili Zajednica ili njene države-članice.

Sledeći pasus biće dodat:

5. Za bilo kakvo plaćanje izvršeno prema pasusu 1, 2, 3. ili 4, kao i za bilo kakvo pribavljanje ili proširenje učešća prema pasusu 3. ili 4, pouzdani dokazi o ispunjenju uslova i ciljeva biće dostupni nadležnim vlastima proveri tokom jedne godine, prema Aneksu III.

6. U članu 8. pasusi 1. i 2. biće zamenjeni sledećim:

1. Prema odredbama člana 9. Komisija će biti ovlašćena:

a) da dopunjava Aneксе I, II, IV, V i VI;

b) da pojedinačno ili generalno odobrava:

i) odmrzavanje sredstava ili omogući pristup sredstvima u korist vlade SRJ ili vlade Republike Srbije; ili

ii) pribavljanje ili proširivanje učešća u (vlasništvu) ili kontroli nad nekretninama, preduzeću, poduhvatu, instituciji ili entitetu, prema članu 4. ako bi neizdavanje takvog odobrenja naškodilo interesima Zajednice.

2. Pri dopunjavanju Aneksa VI, uz nameru da uključi preduzeće, poduhvat, instituciju ili entitet sa teritorije SRJ, izuzimajući Pokrajinu Kosovo i Republiku Crnu Goru, Komisija će uzimati u obzir sledeće:

a) dokaze da je to preduzeće, poduhvat, institucija ili entitet u stanju da uskrati vladi SRJ ili vladi Republike Srbije da koriste te prihode, ostvarene transakcijama sa pravnim ili fizičkim licima iz Zajednice;

b) dokaze da to preduzeće, poduhvat, institucija ili entitet sa pravnim i fizičkim licima iz Zajednice vrši transakcije obima manjeg od 100.000 eura mesečno;

c) dokaze da aktivnosti takvog preduzeća, poduhvata, institucije ili entiteta nisu iz sledećih oblasti: bankarstva i finansijskih usluga, energetike i snabdevanja gorivom, proizvodnje vojne ili policijske opreme i trgovine njome, transporta, petrohemijskih proizvoda, gvoždja i čelika.

3.

a) Preduzeća, poduhvati, institucije ili entiteti koji ispune kriterijume iz pasusa 2 (b) i koji nisu iz sektora navedenih u pasusu 2. (c) biće smatrani kvalifikovanima za uključenje u Aneks VI, osim ako ne budu pronadjeni znatni osnovi za uskraćivanje uključnja.

b) Ako budu postojali pouzdani dokazi da bilo koje preduzeće, poduhvat, institucija ili entitet ne ispunjava kriterijume iz pasusa 2. (c), ali ispunjava kriterijume iz pasusa 2. (a), to preduzeće, poduhvat, institucija ili entitet biće smatrani kvalifikovanima za uključenje u Aneks VI, osim ako ne budu pronadjeni znatni osnovi za uskraćivanje uključnja.

4. Svaki zahtev pravnog ili fizičkog lica za odobrenje prema pasusu 1. (b) ili za dopunu Aneksa I, II, IV, V ili VI biće podnet nadležnim vlastima država-članica navedenih u Aneksu III.

Nadležne vlasti država-članica verifikovaće, najdetaljnije što je moguće, podatke koje je podneo entitet sa zahtevom.

Prethodni pasus 3. postaće pasus 5.

7. Član 9. biće zamenjen sledećim:

Član 9.

1. U primeni članova 8. (od 1. do 4.), Komisiji će pomagati Komitet formiran prema Pravilu (EC) 2271/96.

2. Gde se bude pozivalo na ovaj pasus, biće primenjeni članovi 4. i 7. Odluke 1999/468/EC.

Rok odredjen članom 4. (3) biće odredjen na 10 radnih dana.

3. Komitet će usvojiti pravila svoje procedure.

8. Član 10. biće zamenjen sledećim:

Komitet pomenut u članu 9. razmotriće sva pitanja koja se tiču primene ovog Pravila (Uredbe), koja može da postavi bilo predsednik ili predstavnik države-članice.

Komitet će redovno da razmatra efikasnost odredbi ovog Pravila (Uredbe) i Komisija će, na osnovu tog razmatranja, redovno izveštavati Savet.

Ovo Pravilo (Uredba) stupiće na snagu na dan objavljivanja u Službenom listu Evropskih zajednica.

Član 1. (3) primenjivaće se od 15. maja 2000.

Ovo Pravilo (Uredba) biće u celosti obavezujuće i direktno će se primenjivati u svim državama članicama.

Brisel, 6. aprila 2000.

Preveo: Radovan D. Vukadinović

NOVOSTI IZ EVROPSKE UNIJE

str. 145 - 153.

NOVOSTI SA EVROPE III

Novi sajтови o Evropskoj uniji

U prvih pet meseci 2000. godine Evropska unija je dobila tri nova *site*-a koja olakšavaju rad i praćenje velikog broja novosti iz Unije, aktivnosti njenih organa, politika i pristup dokumentima dokumentima.

Istorija Evropske unije

Najnoviji je *site* pod nazivom *Istorija Evropske unije (The History of the European Union)*¹ koji je postavljen 04.05.2000. godine – reč je o godišnjoj hronologiji Unije od 1946. godine do danas, a novosti se unose svakodnevno. Ovo je za sada jedina zvanična i veoma opsežna hronologija koja dnevno prati razvoj svih događaja od nastanka tri Zajednice, ključne datume vezane za njihovo funkcionisanje i nastanak Unije; ona pokriva i period pre 1951. godine i beleži predloge i ideje integracije, počevši od govora Vinstona Čerčila u Cirihi (1946. godine). *Site* može biti veoma koristan za nastavu o

¹ Adresa: europa.eu.int/abc/history

pravu i politici Evropske unije, ali može pomoći i u lociranju i prisećanju na neke od značajnih datuma koji su neophodni i za složenija naučna istraživanja.

Povelja o osnovnim pravima

Drugi novi *site* zove se ***Povelja o osnovnim pravima (The Charter on Fundamental Rights)***², i sadrži stranice koje se odnose na novosti vezane za donošenje ove Povelje, aktivnosti, referentne tekstove, izjave za štampu, linkove i dokumenta tela koje je zaduženo za izradu nacрта ove Povelje, kao i dokumente sa njegovih plenarnih zasedanja (konvencija). Mandat ovog tela - sastavljanje nacрта Povelje o osnovnim pravima Unije - utvrđen je na samitu Evropskog saveta u Kelnu (3-4. jun 1999. godine), ali tom prilikom nije određeno kakav oblik ovaj Nacrt treba da ima. Utvrđeno je da će on služiti kao osnova interinstitucionalne deklaracije, a da će se o njegovom eventualnom uključivanju u Ugovore razmišljati u nekoj kasnijoj fazi izrade nacрта. Tako rezultat rada ovog tela može biti dvojak: nacrt može dobiti oblik političke deklaracije ili, pak, pravnog teksta - izbor između ove dve opcije je politički.

Uočljiva je veoma velika aktivnost ovog tela, njegovo konsultovanje sa organima Unije, ali i sa drugim međunarodnim organizacijama (sa Svetom Evrope, pre svega). Izdvajamo jednu od poslednjih konvencija ovog tela, koja je održana 3. i 4. maja, na kojoj su članovi tela (njih 62) razgovarali o nekim horizontalnim pitanjima vezanim za izradu nacрта Povelje.³ Ponovljen je jedan od osnovnih zahteva da se Povelja mora odnositi na organe Unije, a ne na aktivnosti država članica, jer im ona ne može nametati obaveze van dometa komunitarnog prava shvaćenog u najširem smislu. Namera je da se stvori povelja o pravima, koja će biti primenjivana i na Deo V (Zajednička spoljna i bezbednosna politika) i Deo VI (Saradnja u oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova) Ugovora o EU. Telo takodje predlaže da "...Povelja treba da se odnosi na sva lica koja spadaju pod jurisdikciju

² Adresa: www.europarl.eu.int/charter/en.default.htm

³ Document charte 4111/00

komunitarnog prava, sa posebnim odredbama koje bi regulisale specifična prava koje uživaju državljani Unije".

Pitanje odnosa Povelje o osnovnim pravima Unije i Konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (usvojena 1950. u okviru Saveta Evrope) se veoma često postavlja. "Pravljenje nacrtu Povelje nema direktni uticaj na pitanje pristupanja Zajednice Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima. Problem pristupanja može se pojaviti, bez obzira da li EC ima Povelju ili ne. Povelja predstavlja listu prava koje Unija nameće sebi, baš kao što svaka strana ugovornica Konvencije ima sopstvenu povelju o osnovnim pravima. To ne onemogućava Uniju da se pridržava Konvencije. Pristupanje će ustanoviti spoljnu proveru načina na koji se Zajednica pridržava Konvencije. Prema stavu Suda pravde Zajednica, takvo pristupanje bi zahtevalo reviziju Ugovora.

...Ukoliko Povelja postane sastavni deo Ugovora, njeno poštovanje će biti obezbeđeno odredbama o pravosudnoj kontroli koje se već nalaze u Ugovoru. Ovu kontrolu bi vršio Sud pravde EC, bilo direktno presudjujući ili preko odluka nacionalnih sudova donetih na osnovu odluke Suda o predhodnom pitanju. Sistem kontrole bi se razlikovao u zavisnosti od stubova Unije o kojima je u konkretnom slučaju reč".

Sajt o medjuvladinoj konferenciji

Treći novi *site* u okviru servera EVROPA posvećen je medjuvladinoj konferenciji (*The Intergovernmental Conference - IGC*)⁴ koja treba da bude završena do kraja 2000. godine. On je predstavljen krajem januara, i veoma je dobro uredjen, jer se preko njega može doći do svih dokumenata koji se odnose na pripremu IGC. Predstavio ga je predsednik Evropske komisije Romano Prodi u isto vreme kada je usvojen i stav Komisije o pitanjima institucionalnih reformi koje ovaj organ Unije predlaže u pripremanju konferencije. Dokument pod nazivom *Prilagodjavanje institucija za uspešno uvećanje članstva*⁵, koji se popularno naziva "Prodijeve reforme", sadrži tri osnovne polazne tačke: Komisija traži brže uključivanje odabranih država u

⁴ Adresa: europa.eu.int/igc2000

⁵ *Adapting Institution to Make Success of Enlargement*, COM(2000)34.

Evropsku uniju; predlaže da se broj članova Komisije utvrdi kao stalan i nepromenljiv (20) i, kao treće, predlaže stavljanje u pogon većinskog glasanja kako bi se izbegla blokada rada nekih organa EU, koja sada postoji zbog mogućnosti veta.

Stavove Evropske komisije i njihovo poredjenje sa stavovima Evropskog parlamenta o pitanjima institucionalne reforme obrazlagao je na aprilskom zasedanju Evropskog parlamenta Mišel Barnije (*Michel Barnier*) član Evropske komisije i osoba koja je *ad personam* odgovorna za IGC. U svom govoru pred Evropskim parlamentom⁶ zaključio je da su sličnosti ova dva organa velike u mnogim pitanjima, a pre svega u shvatanju neophodnosti institucionalnih reformi koje ne samo da moraju biti izvršene, već moraju biti i uspešne jer "...sadašnji institucionalni okvir nije više sposoban da deluje u mnogim aspektima. Ovde mislim, na primer, na radnu normu Suda pravde i ćorsokake u koje zapadamo u određenim pitanjima zbog jednoglasnosti koja se zahteva u Savetu. Postoji opšta saglasnost o glasanju kvalifikovanim većinom...Ono mora postati opšte pravilo za donošenje odluka u Savetu, zajedno sa procedurom saodlučivanja za legislativna pitanja. To je upravo ono što Evropska komisija traži i predlaže metod kako bi bio postignut ovaj cilj - identifikovanje kategorija odluka za koje je razumljivo zadržavanje jednoglasnosti."

Ovo aprilsko zasedanje, održano od 11-13. aprila u Strazburu, bilo je, pre svega, posvećeno predlozima Evropskog parlamenta za međuvladinu konferenciju. Predlozi su usvojeni u formi rezolucije Parlamenta⁷, zasnovani na izveštaju Dimitrakopulos-Lajnen⁸, koji su u ime Komiteta za konstitutivna pitanja podneli Jorgos Dimitrakopulos (*Giorgios Dimitrakopoulos*) i Jo Lajnen (*Jo Leinen*), i sadrži predloge institucionalnih reformi u samom Parlamentu, ali i predloge za reforme drugih organa Unije i njihov odnos sa Parlamentom.

Polazni stav rezolucije je da "...sastav, funkcionisanje i ravnoteža između organa Unije (Parlamenta, Saveta i Komisije) mora odražavati njenu dualnost kao unije naroda i unije država i da mora biti postignuta ravnoteža

⁶ Speech/00/136, April 12, 2000.

⁷ *European Parliament resolution containing the European Parliament's proposals for the IGC*, A5-0068/00, April 13, 2000.

⁸ Videti šire: *Dimitracopoulos-Leinen Report*, PE 232.758/fin/part1, www.eurparl.eu.int

između malih i velikih država i njihovih stanovnika, te da je osnovni princip da Parlament predstavlja Uniju naroda a Savet Uniju država". Broj članova Parlamenta ne treba da predje 700, kako je utvrđeno Ugovorom iz Amsterdama, a da bi to bilo zadržano u uslovima povećanja broja članica, rezolucija predlaže da "...pre izbora 2009. godine, i u zavisnosti od pristupa novih članica, broj predstavnika svake države članice u Parlamentu bude izračunat na osnovu ukupne populacije Unije, uključujući i države kandidate sa kojima su pregovori okončani; sistemom proporcionalne raspodele mesta a na osnovu populacije, svaka država mora imati najmanje četiri mesta."

Rezolucija Parlamenta daje svoje predloge reformi i drugih organa Unije, pa predlaže da "...IGC mora ustanoviti demokratski princip javnosti Saveta kada deluje u funkciji zakonodavca ili kao budžetska vlast. Stenografske beleške sastanaka Saveta moraju biti objavljene; Savet mora opradati svoje odluke Evropskom parlamentu... Evropski parlament treba da bira predsednika Evropske komisije među kandidatima koje predloži Savet. Predsednik Komisije, u sporazumu sa državama članicama, treba da postavlja članove ovog tela; on treba da obezbedi da u Komisiji budu državljani svih država članica. Komisija mora biti ovlašćena od strane Evropskog parlamenta."

Evropski parlament "...predlaže da Sud pravde treba da čine neparan broj sudija, a taj broj bi bio jednak ili veći od broja država članica, uz odgovarajuće uvećanje broja opštih pravobranilaca. Predlaže da članovi Suda pravde i Suda prve instance treba da budu izabrani na 9 godina bez prava na reizbor...Predlaže da se jurisdikcija Suda pravde proširi na sva pitanja iz Dela IV Ugovora (Vize, azil, imigraciona i druge politike vazane za slobodu kretanja ljudi) i Dela VI (Odredbe o policijskoj i sudskoj saradnji u pitanjima kriminala) uklanjanjem ograničenja koja su na snazi. Predlaže da Parlament bude uključen među one organe koji imaju ovlašćenja da pokrenu postupak u skladu sa članom 68(3)⁹. Smatra da je neophodno modernizovati i uprostiti proceduru, tako što će se ustanoviti odredbe o upotrebi modernih sredstava

⁹ Organi Unije se služe numeracijom članova konsolidovanog teksta Ugovora o osnivanju EC - reč je ranijem članu 73p, koji je usvojen Ugovorom iz Amsterdama, i koji se nalazi u Delu IV (Vize, azil, imigraciona i druge politike vezane za slobodu kretanja ljudi). Ovaj član predviđa da Savet, Komisija ili bilo koja država članica može od Suda pravde tražiti tumačenje ovog dela Ugovora ili akata organa EC zasnovanih na odredbama ovog dela.

komunikacije. Predlaže da članovi 230 i 232 Ugovora o EC¹⁰ budu izmenjeni kako bi, između ostalih organa, i Evropskom parlamentu dozvolili da pokrene postupak pred Sudom pravde zbog nedostatka ovlašćenja, narušavanja osnovnih pravila postupka, kršenja ovog Ugovora ili bilo kog pravila koje se odnosi na njegovu primenu, pogrešnu upotrebu ovlašćenja, ili propust da se deluje. Predlaže da, u skladu sa odredbom člana 300(6), Sud pravde dobije ovlašćenja da donosi na zahtev Evropskog parlamenta presude u slučajevima kada je Parlament konsultovan o zaključivanju ugovora."

Kada je o proceduri donošenja odluka reč, Parlament predlaže da se zadrži procedura saodlučivanja utvrđena članom 251 (ranije član 189b) Ugovora o EC, a da "...glasanje kvalifikovanom većinom u Savetu treba da postane opšte pravilo za donošenje odluka u sferi leglacije; procedura saradnje koja je primenjivana u okviru Dela VII Ugovora (Ekonomska i monetarna politika) treba da bude ukinuda, a proceduru saodlučivanja treba primeniti i na leglaciju u okviru Dela VI (Policajska i sudska saradnja u pitanjima kriminala). Kvalifikovano većinsko odlučivanje treba primeniti na odluke koje se odnose na postavljenje članova organa i tela Unije; za organe i tela koja moraju kao članove imati predstavnike svih država članica, postavljenje će zahtevati odobrenje država članica. Jednoglasonost u Savetu mora biti ograničena samo na odluke konstitucionalne prirode za koje je, u skladu sa Ugovorom, potreban pristanak nacionalnih parlamenata o jednoglasonost bi se zahtevala za svako novo pristupanje država. Evropski parlament bi morao da da svoj pristanak za reviziju Ugovora, svih medjunarodnih ugovora u skladu sa članom 300 (ranije član 228), postavljenja članova Finansijskog suda, Suda pravde, Prvostepenog suda i članova Izvršnog borda Evropskog sistema centralnih banaka."

Parlament svojom rezolucijom predlaže sledeće odredbe za konstitucionalizaciju Ugovora:

Uprošćavanje (simplifikacija) i konsolidovanje Ugovora u jedinstveni tekst koji bi bio sastavljen iz dva dela. Deo A bi sadržao odredbe ustavne prirode (preambula, ciljevi, Povelja o osnovnim pravima, organe, proceduru donošenja odluka, podela nadležnosti između Unije i država članica) i deo B koji bi sadržao ostale oblasti koje pokrivaju Ugovori;

¹⁰ Ranije članovi 173 i 175 Ugovora o EC, prema kojima pravo pokretanja postupka imaju bilo koja država članica, Savet i Evropska komisija.

utvrđivanje hijerarhije pravnih akata: deo A bi bio jednoglasno usvojen od strane Saveta, posle odobrenja Evropskog parlamenta i zahtevao bi ratifikaciju država članica; deo B može biti modifikovan od strane Saveta uz pristanak Parlamenta;

legislativne mere bi usvajao Savet kvalifikovanom većinom i Evropski parlament, u skladu sa odredbama člana 251 Ugovora o EC, koji bi morao da sadrži i definicije od čega se sastoje legislativne mere;

administrativne mere bi usvajala Evropska komisija, ne ograničavajući pojedinačna ovlašćenja organa i tela EU za donošenje sopstvenih mera.

Primena Pakta o stabilnosti za jugoistočnu Evropu

Na istom zasedanju, na pitanja članova Parlamenta je odgovarao Kris Patten (*Chris Patten*), član Evropske komisije zadužen za spoljne odnose Unije¹¹. Jedno od pitanja se odnosilo na primenu Pakta stabilizacije za jugoistočnu Evropu, konkretno na skalu finansijske obaveze koju je preuzela Unija u odnosu na Balkan. "To je jedan od prvih testova da li će svi ti kilometri komunikea Saveta i sva obećanja o Maršalovom planu za Balkan zaista zaživeti. Ove godine će nam trebati oko EUR 540 miliona za Zapadni Balkan; naredne oko 800 miliona, od čega EUR 350 miliona samo za Kosovo. Mora se naglasiti da nam je potrebno više sredstava za države koje su uključene u proces stabilizacije i asocijacije koje sa nama ozbiljno pregovaraju o putu u Evropu. Po mom mišljenju, prelomna je prva godina o sreća je ako se stigne do druge, ili čak treće godine. Kada smo se u Istanbulu (konferencija pregleda OEBS, održana od 8. do 10. novembra 1999. godine, prim. T. M.) pitali koliko mislimo da će nam sredstava trebati za region, mislili smo da je to oko EUR 5,5 milijardi. Kažu da je to fantastična suma. Ali, ja se nadam da se više nećemo naći u ovakvoj situaciji u kojoj smo sada, kada, pored interinstitucionalnog sporazuma, moramo da iskopamo dodatna sredstva za Kosovo iz finansijskog okvira koji je dogovoren pre nego što je Kosovo postalo potreba".

¹¹ *The Stabilization and Association Process and the Stability Pact for South Eastern Europe*, statement by Rt Hon Cris Patten, European Parliament, Strasbourg, April 12, 2000.

Zadržaćemo se na monetarnim i ekonomskim pitanjima. Naime, potpredsednik Evropske centralne banke (ECB) Kristijan Nojer je 3. maja predstavio izveštaj ECB o konvergenciji za 2000 godinu, koji se odnosi na stepen konvergencije koji su postigle Grčka i Švedska tokom 1999. godine, i mogućnost njihovog uključivanja u tzv. Eursistem (*Eursystem*), odn. monetarnu uniju.¹² Na osnovu ovog izveštaja, koji potvrđuje da je Grčka (ali ne i Švedska) ispunila kriterijume konvergencije, predviđeno je njeno uključivanje u Evropsku monetarnu uniju. "Ekonomski pokazatelji govore da je Grčka demonstrirala brojne pozitivne pomake, kao što je značajno smanjenje stope inflacije i suspanktivni napredak ka poboljšanju fiskalne situacije. Neprekidni naponi za pomoć održanju stabilnosti cena su od posebnog značaja za Grčku. To podrazumeva neprekidnu potrebu za čvršćom fiskalnom politikom i odlučnim strukturnim reformama sa ciljem da poboljšaju funkcionisanje robnog tržišta i tržišta radne snage. U takvim uslovima zagaranovano je ubrzano transponovanje legislative jedinstvenog tržišta u nacionalno zakonodavstvo, dalji napredak liberalizacije mrežnih industrija i odlučujući naponi ka prevazilaženju strukturnih rigidnosti na tržištu radne snage. Šta više, neophodno povećanje napora za reforme sistema socijalnog obezbedjenja i dalji progres u privatizaciji, smanjiće prepreke u širem javnom sektoru."

Izveštaj se, pored ekonomskih kriterijuma konvergencije, bavi i pitanjima kompatibilnosti švedskog i grčkog nacionalnog zakonodavstva, uključujući i statute nacionalnih banaka (*The Bank of Greece* i *Sveriges Riksbank*), sa zahtevima za potpuno učešće Grčke i Švedske u monetarnoj uniji, kako je utvrđeno Ugovorom i Statutom Evropskog sistema centralnih banaka (ESCB); to su pravni zahtevi za potpunu integrisanost nacionalnih banaka u Eurosistem i prilagodjavanje ostalog zakonodavstva (osim statuta banaka).

"Što se Grčke tiče, zaključak je da je Statut Grčke banke izmenjen, i pod pretpostavkom da će biti ratifikovan u nacionalnom parlamentu i da će stupiti na snagu na vreme, te da će zastarele odredbe iz 1997. godine biti ukinute, neće biti drugih nedostataka koje bi bile u neskladu sa Ugovorom o EC ili Statutom ESCB, i koje bi štetile punom uključivanju Grčke banke u

¹² Internet adresa: www.ecb.int/key/00/sp/000503.htm

Eurosistem. U odnosu na Švedsku, zaključci izveštaja o konvergenciji koje je 1998. godine doneo Evropski monetarni institut (EMI) ostaju neizmenjeni. Švedsko zakonodavstvo, i pored dobrih ekonomskih pokazatelja, ne daje osnova za pravno uključivanje nacionalne banke u Eurosistem i za sada nije uskladjeno sa Ugovorom i Statutom ESCB. Što se ostalog zakonodavstva tiče, Evropska centralna banka ukazuje da propisi o pristupu javnosti dokumentima i pravo na tajnost moraju biti ponovo razmotreni u skladu sa režimom tajnosti iz člana 38 Statuta ESCB."

Pripremila mr Tanja Mišćević
(Naslovi su urednički)

SAVETOVANJA, OKRUGLI STOLOVI I PROMOCIJE

str. 155 - 159.

Održana prva Zimska škola evropskog prava

Na Zlatiboru je u periodu od 21-26. februara 2000. godine održana prva Zimska škola evropskog prava. Školu je pohadjao 21kandidat kojima je 13 istaknutih poznavalaca prava Evropske unije (univerzitetskih profesora, advokata i visokih službenika uprave) održalo 30 časova predavanja i 10 časova praktične nastave i obuke.

Obraćanje Rukovodioca Zimske škole evropskog prava polaznicima Škole

Drage kolegice i kolege, uvažene dame i gospodo, polaznici
prve Zimske škole evropskog prava,

Upravo završena prva Zimska škola evropskog prava pokazala je da postoji značajan interes za izučavanje prava EU, kao i da postoji dovoljno domaćeg znanja i kvalifikovanih stručnjaka voljnih da prenesu svoja znanja. I jednima i drugima se zahvaljujem. Prvima na poverenju, a drugima što su opravdali očekivanja prvih i što su svojim predavanjima ovu Školu učinili

evropskom u pravom smislu. To organizatora ove Škole: Pravni fakultet iz Kragujevca - Centar za pravo Evropske unije ohrabruje, ali i obavezuje da nastavi sa ovakvim i sličnim oblicima specijalističkih usavršavanja, s tim što će povremeno prilagodjavati svoj program aktuelnim zbivanjima u Evropskoj uniji i odnosima između Evropske unije i trećih država, a posebno prema SRJ.

Organizatori se nadaju da će ovaj pionirski poduhvat naići i na širu podršku, čime bi se bar u ovom jednom delu počeo realizovati još uvek aktuelni zaključak Savezne vlade iz 1996. godine o potrebi harmonizacije domaćeg prava sa pravnom regulativom Evropske unije. Naravno, organizator je svestan delikatnosti političkih odnosa koji trenutno postoje između SRJ i Evropske unije, ali je obedjen da oni ne odražavaju pravo stanje ukupnih odnosa ni relane dugoročne interese ni SRJ, ni Evropske unije.

Organizacijom ove Škole hteli smo i da pokažemo da se sa EU može komunicirati ne samo preko saopštenja i sankcija, već i na jedan vrlo civilizovan način - upoznavanjem i izučavanjem njihovih instituta i pravnog poretka. A to je najviše što se u ovom momentu može očekivati od pravničke struke.

Učešćem u ovoj Školi domaća pravna nauka dokazuje svoju naučnu zrelost i pripadnost onom pravnom sistemu koji se uobičajeno označava kao evropski, a koji se sve više preklapa i poklapa sa pravom Evropske unije, odnosno komunitarnim pravom. Ova pripadnost nije determinisana samo geografskim odrednicama, ni izvorima na kojima se poodavno zasnivaju domaći propisi, već i načinom pravničkog razmišljanja. Uostalom, na potrebu "evropeizacije" domaćeg prava preko "ugledanja" srbijanskih zakonopisaca na strane evropske uzore ukazivano je još i pre i za vreme Prvog srpskog ustanka - u mnogo odsudnijim vremenima za srpski narod.

U tom kontekstu posmatran, pomenuti zaključak Savezne vlade o potrebi harmonizacije domaćeg prava sa pravnom regulativom Evropske unije zapravo predstavlja revitalizaciju, čini mi se uvek prisutne i faktičkim putem sprovedjene ideje evropeizacije. Ova Škola je učinila samo jedan formalni i institucionalni korak na tom putu.

Stoga želim da vam se iskreno zahvalim, jer ste opredeljem da dodjete u Školu omogućili da se relaizuje ovaj pionirski poduhvat. Hteo bih

da se zahvalim i Ustanovi Studentskog oporavilišta koja je sve učinila da nam svima ovih sedam dana učini prijatijim na ovoj predivnoj planini koja je, takodje, pokazal sve zimske draži u pravom zimskom ambijentu.

U nadi da ćemo se do iduće Zimske škole ponovo sretati, želim vam profesionalni uspeh, zdravlje i ličnu sreću.

Održan naučni skup KUDA IDE EVROPSKA UNIJA POSLE AMSTERDAMA

U okviru prve Zimske škole evropskog prava na Zlatiboru je 26. februara 2000. godine održan Naučni skup pod naslovom "Kuda ide Evropska unija posle Amsterdama." Na Skupu je podneto 15 referata i pismenih saopštenja, koji su podeljeni u sledeće tematske celine:

Okvirni referati

Prof. dr Radovan D. Vukadinović: "Ugovor iz Amsterdama i perspektive EU u novom milenijumu".

Dr Slobodan Samardžić: "Ustavnost EU".

Dr Duško Lopandić: "Saradnja u unutrašnjim poslovima prema Ugovoru iz Amsterdama".

Mr Tanja Mišćević: "Koncept gradjanstva-državljanstva u Ugovoru iz Amsterdama".

Dr Dijana Marković-Bajalović: "Planirane izmene prava konkurencije u EU u oblasti kartelnih sporazuma".

Reforme institucija

Doc. dr Vesna Knežević-Predić: "Evolucija pravosudnog sistema EU".

Prof. dr Milenko Kreća: "Pravnopolitička značenja Evropskog suda za prava čoveka i dalji razvoj EU."

Mr Gordana Ilić: "Institucionalne reforme i "demokratski deficit" Evropskog parlamenta".

Spoljna politika EU

Mr Branislava Alendar: "Evropska unija i zemlje nečlanice - proširenje na Istok Evrope".

Prof. dr Predrag Simić: "Spoljna politika EU i mesto Jugoslavije".

Ekonomska i monetarna unija

Prof. dr Stevo Kovačević: "Uspostavljanje monetarne i ekonomske unije i euro".

Prof. dr Blagoje Babić: "Liberalizacija uslova za pružanje finansijskih usluga nakon Amsterdama".

Dr Miroslav Paunović: "Uvodjenje eura i njegov uticaj na ugovorne pravne odnose".

ZAKLJUČCI - PORUKE NAUČNOG SKUPA

Konstatovano je da Evropska (ekonomska) zajednica u dosadašnjem periodu ostvarila značajne rezultate u ekonomskom, pravnom i političkom smislu. U ekonomskom smislu, između država članica je uspostavljeno unutrašnje tržište na kome je omogućeno slobodno kretanje robe, ljudi, vršenje usluga i kapitala, a u toku je realizacija ekonomske i monetarne unije. Poseban izazov je nastao lansiranjem eura kao jedinstvene evropske valute. U pravnom pogledu, stvoreno je novo *sui generis* komunitarno pravo koje postoji paralelno sa nacionalnim unutrašnjim pravima država članica. Njihov međusobni odnos, kao i dejstvo komunitarnog prava na subjekte iz trećih

država se može objasniti samo poznavanjem posebnih komunitarnih načela. U teorijskom smislu ovo pitanje i dalje ostaje otvoreno za teorijske rasprave. U političkom smislu, Evropska zajednica se postepeno transformiše u političku uniju. Ovaj proces transformacije u ovom momentu izaziva najviše nedoumica, kako u pogledu proširivanja EU na istok i odnosa EU prema trećim državama, tako i u pogledu dubine integracije koja se može ostvariti između država članica.

Na Skupu je konstotovano da je Evropska unija nakon stupanja na snagu Sporazuma iz Amsterdama (prvog maja 1999), ušla u novu kvalitativnu fazu "zblizavanja naroda Evrope", ali i da će se već na pragu novog milenijuma naći na sudbonosnoj raskrsnici. Dostignuti stepen ekonomske integracije zahteva transformaciju Ekonomske zajednice u čvršću političku uniju, čiji pravni i politički položaj mora biti znatno odredjeniji nego što je to sada. Otuda se Evropska zajednica/Evropska unija nalazi u procesu kontinuiranih reformi. U unutrašnjoj organizaciji, planirano proširenje EU novim članicama nužno podrazumeva reformu institucija, kako bi se obezbedila njihova operativnost i efikasnost, jer su postojeći organi koncipirani za Zajednicu sa mnogo manjim brojem država članica. U međunarodnim odnosima, imponantni ekonomski rezultati koje je ostvarila Evropska unija nisu praćeni i adekvatnom političkom strukturom, niti je na međunarodnoj političkoj sceni Evropska unija izborila adekvatnu ulogu.

Na Skupu su osnovne dileme sa kojima će se u novom milenijumu suočiti Evropska unija vidjene u načinu rešavanja sledećih pitanja: može li i dalje opstajati Evropska unija bez ustava i šta će predstavljati njen ustav, kako će na jedinstvo država članica uticati novouvedeno načelo fleksibilnosti i načelo supsidijarnosti, hoće li se u novom milenijumu EU razvijati u više brzina, može li se očuvati stabilnost eura i jedinstvena monetarna politika i kako će to uticati na sve izraženiji problem nezaposlenosti i druga pitanja socijalne politike u pojedinim državama članicama, kakve će ekonomske efekte dovesti planirano proširivanje EU na Istok?

U političkom smislu, osnovna opasnost je vidjena u "amerikanizaciji" Evropske unije. Ispoljene slabosti u vođenju samostalne sopstvene spoljne politike uzrokovane su složenim odnosom koji postoji između EU i NATO saveza. Tek nakon rešavanja ovog odnosa može se očekivati da o Evropskoj uniji zaista odlučuju narodi Evrope i njihove države članice.

IZ DOMAĆIH I STRANIH ČASOPISA

str. 161 - 174.

DOMAĆI ČASOPISI

Pravo i privreda

Broj: 5-8/2000.

Radovan D. Vukadinović: <i>Druga revolucija u komunitarnom pravu konkurencije - novo regulisanje vertikalnih sporazuma</i>	763	772
Duško Lopandić: <i>Položaj preduzeća sa državnim monopolom i javnih preduzeća u pravu EU</i>	773	780
Dijana Marković-Bajalović: <i>Joint Venture u pravu konkurencije EU</i>	781	792
Bojana Rilke: <i>Sporazumi o istraživanju i razvoju i EU</i>	793	804
Bojana Todorović: <i>Regionalni pristup EU prema zemljama Jugoistočne Evrope i položaj SRJ</i>	805	811
Nebojša Košutić: <i>Uticao evropskog kompanijskog prava na kompanijsko pravo SRJ</i>	812	820

Jelena Gazivoda: <i>Pojam i značaj ugovora o ekskluzivnoj distribuciji u pravu konkurencije EU</i>	821	830
Ivana Rodić: <i>Pravo konkurencije EU i ugovor o franšizingu</i>	831	839

STRANI ČASOPISI

Common Market Law Review

Issue: 35, 1

<http://www.wkap.nl/jrnltoctoc.htm/0165-0750>

Editors and publishers	1	1
<i>Editorial, Guest Editorial: The new European Court of Human Rights</i>	3	8
Articles		
Herdegen, Matthias, <i>Price stability and budgetary restraints in the Economic and Monetary Union: The law as guardian of economic wisdom</i>	9	32
Louis, J.V., <i>A legal and institutional approach for building a Monetary Union</i>	33	76
Hahn, Hugo J., <i>The Stability Pact for European Monetary Union: Compliance with deficit limit as a constant legal duty</i>	77	100
Mortelmans, Kamiel, <i>The common market, the internal market and the single market, what's in a market?</i>	101	136
Canor, Iris, <i>"Can two walk together, except they be agreed?" The relationship between international law and European law: The incorporation of United Nations sanctions against Yugoslavia into European Community law through the perspective of the European Court of Justice.</i>	137	187
Case Law		

A. Court of Justice: Case T-105/95, WWF UK (World Wide Fund for nature) v. EC Commission, with annotation by E. Chiti	189	207
A. Court of Justice: Case C-124/95, The Queen v. H.M. Treasury and the Bank of England ex parte Centro-Com Sr.; Case C-177/95, Ebony Maritime SA, Loten Navigation Co. Ltd. V. Prefetto della Provincia di Brindisi and Others, with annotation by Ch. Vedder., Folz, H.-P., Vedder, Ch.	209	226
A. Court of Justice: Case C-68/95, T. Port GmbH & Co. KG v. Bundesanstalt für Landwirtschaft und Ernährung, with annotation by A. Albers-Lorens	227	245

European Competition Law Review

Issue: 21, 4

<http://www.smlawpub.co.uk/>

Editorial

Veljanovski, Cento: <i>Banking Mergers: Transaction Costs and Market Definition</i>	195	198
---	-----	-----

Market definition in banking mergers is greatly affected by the nature of transaction costs. There are strong arguments that retail banking services should not be defined by product but as bundled services which form a cluster product or market due to transaction cost considerations. On the other hand, banking products are being increasingly unbundled by the technological developments, particularly the internet, because they significantly reduce transaction costs.

Articles

Motta, Massimo: <i>E.C. Merger Policy and the Airtours Case</i>	199	207
---	-----	-----

This paper analyses E.C. merger policy and the recent Airtours/First Choice case, where the Commission has extended the concept of joint dominance relative to previous cases. It suggests that by extending the scope of joint dominance the Commission might want to cover a distortion in the E.C. Merger Regulation, which does not allow the prohibition of welfare detrimental mergers unless they create or reinforce dominance.

Nitsche, Ingrid: <i>Collective Marketing of Broadcasting by Sports Associations in Europe</i>	208	214
---	-----	-----

National competition authorities adopted a fairly reluctant approach towards collective

selling of broadcasting rights by sports associations. Only in the U.K. was the measure as such held not to violate competition law. The E.C. Commission has not yet decided on the matter, but it appears from the various documents and official's statements that a strict necessity and proportionality test will apply.

Balto, David A.: *The Problem of Interchangeable Fees: Cost Without Benefits?* 215 223

Interchange fees - the fees that banks pay one another for each credit card, debit card and ATM transaction made by their customers - have increased significantly over the last few years. This article describes the basis for the early decision permitting interchange fees, analyses whether the use of such fees is still valid, sets out the competitive problems that arise and concludes with suggestions as to how regulators can reduce the anti-competitive impact of these fees.

Baumol, William J.: *Predation Criteria in the Swedish Postal Zone Price Case - A Reply* 224 230

It is desirable, not predatory, for an efficient firm to offer consumers low prices, so long as they cover the (incremental) costs caused by supplying the product. Such prices cannot threaten the survival of an equally efficient rival. It is anti-competitive and protectionist to force a firm to charge higher prices, even to benefit entrants (at consumers' expense).

Analysis Section

Milligan, John: *Revision of Block Exemption Regulation 870/95 on Consortia Agreements* 231 234

Varona, Edurne Navarro: *Amendments to the Spanish Law for the Defence of Competition* 234 238

Book Review

Economic of E.C. Competition Law: Concepts, Application and Measurement 238 238

E.C. Merger Control 238 240

European Law Review

Issue: 25, 2

<http://www.smlawpub.co.uk/>**Editorial**

Making rights visible 97 98

ArticlesWils, Wouter P.J.: *The undertaking as subject of E.C. competition law and the imputation of infringements to natural or legal persons.* 99 116Eikenberg, Katharina: *Article 296 (ex 223) E.C. and external trade in strategic goods* 117 138D'Sa, Rose M.: *When is aid not State aid? The implications of the English Partnerships decision for European competition law and policy.* 139 156**Notes and Shorter Articles**Cunha, Patricia, Cabral, Pedro: *"Presumed innocent": companies and the exercise of the right of establishment under Community law.* 157 164Adinolfi, Adelina: *Admissibility of action for annulment by social partners and "sufficient representivity" of European agreements* 165 177Hartley, Trevor C.: *Jurisdiction agreements under the Brussels Jurisdiction and Judgments Convention* 178 182Peers, Steve: *Justice and home affairs: decision-making after Amsterdam* 183 191Richards, Claudina: *Sarran et Levacher: ranking legal norms in the French Republic* 192 199Maganaris, Emmanuel: *The Greek Council of State - Europhobic or simply over-protective?* 200 207**Book Reviews**

208 214

Books Received	215	215
Cumulative Table of Cases	I	ix
Cumulative Table of Legislation	x	xv
Cumulative Index	xvi	xix

European Review of Private Law

Issue: 8, 1

<http://www.wkap.nl/jrnltoctoc.htm/0928-9801>

Campana, Marie-Jeanne: <i>Avant-Propos</i>	v	vi
Joerges, Christian: <i>Editorial and Acknowledgements</i>	vii	x
Joerges, Christian: <i>Section I: Framework Conditions - Interactive Adjudication in the Europeanisation Process? A Demanding Perspective and a Modest Example</i>	1	16
Feiden, Sonja: <i>Section I: Framework Conditions - Europeanisation of European Law Adjudication - A Comment</i>	17	24
Geary, David: <i>Section I: Framework Conditions - Notes on Family Guarantees in English and Scottish Law - A Comment</i>	25	31
Campana, Marie-Jeanne: <i>Section I: Framework Conditions - Vers un langage juridique commun en Europe?</i>	33	50
Urban, Nikolaus: <i>Section I: Framework Conditions - One Legal Language and the Maintenance of Cultural and Linguistic Diversity? - A Comment</i>	51	57
Lando, Ole: <i>Section II: Non-Legislative Europeanisation: Perspectives and Projects - Optional or Mandatory Europeanisation of Contract Law</i>	59	69
Riedl, Kristina: <i>Section II: Non-Legislative Europeanisation: Perspectives and Projects - The Work of the Lando-Commission from an Alternative Viewpoint - A Comment</i>	71	83

- Bussani, Mauro: *Section II: Non-Legislative Europeanisation: Perspectives and Projects - 'Integrative' Comparative law Enterprises and the Inner Stratification of Legal Systems* 85 99
- Larouche, Peirre: *Section II: Non-Legislative Europeanisation: Perspectives and Projects - Ius Commune Casebooks for the Common Law of Europe: Presentation, Progress, Rationale* 101 109
- Hartkamp, Arthur S.: *Section III: Freedom and Right - European Freedoms and National Mandatory Rules: The Dutch Judiciary and the European Convention on Human Rights* 111 124
- Preedy, Kara: *Section III: Freedoms and Rights - Fundamental Rights and Private Acts - Horizontal Direct or Indirect Effect? - A Comment* 125 133
- Schwartz, Andreas: *Section IV: European Legislative Intervention - Enforcement of Private Law: The Missing Link in the Process of European Harmonisation* 135 146
- Hoffmann, Dieter: *Section IV: European Legislative Intervention - Directive 'Action en cessation en matière de protection des intérêts de consommateurs' (Dir. 98/27/CE du 19/5/98)* 147 154
- Schmid, Christoph: *Section V: Selective Harmonisation: Vertical, Horizontal, and Diagonal Conflicts - Diagonal Competence Conflicts between European Competition Law and National Regulation -- A conflict of laws reconstruction of the dispute on book price fixing* 155 172
- Deckert, Martina: *Section V: Selective Harmonisation: Vertical, Horizontal and Diagonal Conflicts - Some preliminary remarks on the limitations of European Competition Law*
- Klauer, Irene: *Section V: Selective Harmonisation: Vertical, Horizontal and Diagonal Conflicts - Integrationist Objectives of European General Clauses and "Stricter" National Standards*
- Collins, Hugh: *Section VI: The Quality of Europeanised Private Law - Formalism and Efficiency*

Chamboredon, Anthony: <i>Section VI: The Quality of Europeanised Private Law - Form v. Substance? An Ideological Venture Beyond the Dichotomy in European Contract Law - A Comment</i>		
Hondius, Ewoud: <i>Report/La vie du droit/Erfahrungsbericht - The Common Core of European Private Law, Trento, 15-17 July 1999</i>	249	251
Contributors	253	255

Europarecht

Issue: 1999, 6

<http://www.nomos.de/nomos/zeitschr/zeitschr.htm>

Aufsätze

Meessen, Karl M.: <i>Politische Identität in Europa</i>	701	712
Hofmann, Rainer: <i>Wieviel Flexibilität für welches Europa? Gedanken zur künftigen Entwicklung der europäischen Integration</i>	713	735
Dorau, Christoph: <i>Die Öffnung der Europäischen Union für europäische Staaten - "Europäisch" als Bedingung für einen EU-Beitritt nach Art. 49 EUV</i>	736	753
Wernsmann, Rainer: <i>Steuerliche Diskriminierungen und ihre</i>	754	775
<i>Rechtfertigung durch die Kohärenz des nationalen Rechts- Zur Dogmatik der Schranken der Grundfreiheiten</i>		
Rechtsprechung - Gerichtshof der Europäischen Gemeinschaften - Gericht erster Instanz		
Freier Dienstleistungsverkehr - Beschränkung - Unanwendbarkeit nationaler Verwaltungsakte. Urteil des Gerichtshofes vom 29.4.1999 (Vorabentscheidungsersuchen des österreichischen Verwaltungsgerichtshofes), Erich Ciola/Land	776	781

Vorarlberg, Rs. C-224/97

Bootsiegeplatz-Privilegien für Einheimische: Verstoß gegen die Dienstleistungsfreiheit und Durchbrechung der nationalen Bestandskraft-Regeln? - Anmerkung zum Urteil des EuGH com 29.4.1999, Erich Ciola/Land Vorarlberg, Rs. C-224/97, *Gundel, Dr. Jörg* 781 788

Mitteilung von einer Richtlinie abweichender nationaler Vorschriften (Artikel 95 Absätze 4 bis 9 EG) - Fehlende Bestätigung durch die Kommission Urteil des Gerichtshofes vom 1.6.1999 (Vorabentscheidungsersuchen des Landskrona tingsrätt), Strafverfahren gegen Antoine Kortas, Rs. C-319/97 789 793

Niederlassungsfreiheit - Besteuerung der Einkünfte einer Gesellschaft Urteil des Gerichtshofes vom 21.9.1999 (Vorabentscheidungsersuchen des Finanzgerichts Köln), compagnie de Saint-Gobain/Finanzamt Aachen-Innenstadt, Rs. C-307/97 794 804

Fernsehsendungen - Beschränkung der Sendezeit für Werbung, Urteil des Gerichtshofes vom 28.10.1999 (Vorabentscheidungsersuchen des Oberlandesgerichts Stuttgart), ARD/Pro Sieben Media AG, Rs. C-6/98 804 812

Öffentliches Auftragswesen - Vereinbarkeit des Zusammenfallens von Zuschlag und Vertragsschluß mit EG-Recht, Urteil des Gerichtshofes vom 28.10.1999 (Vorabentscheidungsersuchen des österreichischen Bundesvergabebeamten), Alcatel Austria AG u.a./Bundesministerium für Wissenschaft und Verkehr, Rs. C-81/98 812 819

Kleinere Beiträge, Berichte und Dokumente

Mittelstandsförderung im Konflikt zwischen Wirtschaftlichkeit und Wettbewerbsfreiheit - Zur Berücksichtigung mittelständischer Interessen im neuen Vergabeverfahren, *Johannes, Kay Ole* 820 827

Rezensionen

Weiler, Joseph H.H., The Constitution of Europe, *Hobe, Stephan* 828 831

Lenz, Carol Otto (Hrsg.), EG-Vertrag Kommentar, *Möllers, Thomas M. J.* 831 833

Journal of Common Market Studies*Issue: 38, 1*<http://www.blackwellpublishers.co.uk/asp/journal.asp?ref=0021-9886>

<i>Jeffery, Charlie</i> , Sub-National Mobilization and European Integration	1	24
<i>McKay, David</i> , Policy Legitimacy and Institutional Design	25	44
<i>Parsons, Craig</i> , Domestic Interests, Ideas and Integration: The French Case	45	70
<i>Strøby-Jensen, Carsten</i> , Neofunctionalist Theories and the Development of European Social and Labour Market Policy	71	92
<i>Young, Alasdair R.</i> , .The Adaptation of European Foreign Economic Policy	93	116
<i>European Agenda</i>		
<i>McLaren, Lauren M.</i> , Turkey's Eventual Membership of the EU	117	130
<i>Nugent, Neill</i> , EU Enlargement and the Cyprus Problem	131	150
<i>Sapir, André</i> , Trade Regionalism in Europe: Towards an Integrated Approach	151	162
<i>Book Reviews</i>		
<i>Hearl, Derek</i> , Changing Party Systems in Western Europe, edited by D. Broughton and M. Donovan	163	164
<i>Heidensohn, Klaus</i> , Britain's Trade and Economic Structure: The Impact of the European Union, by L. Moore	164	164
<i>Campbell, Jason</i> , The European Court of Justice: The Politics of Judicial Integration, by R. Dehousse	165	165

<i>Stevens, Anne</i> , Technology Policy in the European Union, by J. Peterson and M. Sharp	165	166
<i>Nicoll, William</i> , Technocracy in the European Union, by C.M. Radaelli	166	167
<i>Meehan, Elizabeth</i> , Cross-Border Cooperation in the Republic of Ireland and Northern Ireland, by E. Tannam	167	168
<i>Steed, Michael</i> , Understanding the European Union: A Concise Introduction, by J. McCormick	168	169
<i>Lintner, Valerio</i> , The European Economy, edited by D.A. Dyker	170	170
<i>Rooke, Richard</i> , Insulating the Public? The British Press and the European Union, by P.J. Anderson and A. Weymouth	171	171
<i>Rosamond, Ben</i> , Democracy in the European Union, by C. Lord	171	172
<i>MacMullen, Andrew</i> , Legitimacy and the European Union: The Contested Polity, edited by T. Banchoff and M.P. Smith	172	173
<i>Dine, Janet</i> , Constitutional Problems of the European Union, by T. Hartley	173	174
<i>Whitman, Richard G.</i> , The European Union in the World Community, edited by C. Rhodes	174	175
<i>Dinan, Desmond</i> , Western Europe: Economic and Social Change Since 1945, edited by M.-S. Schulze	175	176
<i>Flockton, C.H.</i> , Liberalisierung in Europa: Die Rolle der Europäischen Kommission, by S.K. Schmidt	176	177
<i>Featherstone, Kevin</i> , The Democratic Accountability of Central Banks: A Comparative Study of the European Central Bank, by F. Arntenbrink	177	178
<i>Mayes, David G.</i> , Fifty Years of the Deutsche Mark: Central Bank and	178	179

the Currency in Germany since 1948, edited by Deutsche Bundesbank

Sedelmeier, Ulrich, Germany, France and the Integration of Europe:
A Realist Interpretation, by T. Pedersen 179 180

McKay, Joanna, German Unification and the Union of Europe:
The Domestic Politics of Integration Policy, by J. Anderson 180 181

Harrop, Jeffrey, The Regional Dimension in European Public Policy:
Convergence or Divergence? By R. Martin 181 182

Neven, Damien, Market Dominance-related Competition Policy:
An Eclectic Theory and Analysis of Policy Evolution, by M. Virtanen 182 182

Keitch, Raymond, Britain and Europe Since 1945, by A. May 183 183

Drake, Helen, The Presidency of the European Commission under
Jacques Delors: The Politics of Shared Leadership, by K. Endo 183 183

Daniels, Philip, The Politics of Economic and Monetary Union,
edited by P. Minkkinen and H. Patomdki 183 184

Barnes, I.G., Europe's Network Industries: Conflicting Priorities,
Telecommunications, by L. Berginan, C. Doyle, J. Gual, L. Hultktranz,
D. Neven, L. Röller and L. Waverman 184 184

Morgan, J. David, Seven Theorems in Search of the European
Parliament, by D. Coombes 184 184

Blazyca, George, EU Enlargement and its Macroeconomic Effects in
Eastern Europe: Currencies, Prices, Investment and Competitiveness,
edited by H. Gabrisch and R. Pohl 184 815

Cobham, David, The Future of European Banking, by J-P. Danthine,
F. Giavazzi, X. Vives and E.-L. von Thadden 185 185

Cullen, Peter, Global Instability: The Political Economy of World 185 185

Economic Governance, edited by J. Michie and J. Grieve Smith

<i>Seabright, Paul</i> , Competition Policy in the European Union, by M. Cini and L. McGowan	185	186
<i>Murphie, James</i> , Guide des aides d'état en droit communautaire: réglementation, jurisprudence et pratique de la Commission, by J-P. Keppenne	186	186
<i>Blair, Alasdair</i> , Ever Closer Union: An Introduction to European Integration, by D. Dinan	186	187
<i>Preston, Jill</i> , Venture Capital in Europe, by H. Cowie	187	187

Revue du Marché Commun et de L'Union Européenne

Issue: 434

<http://www.editecom.com/revuemarche%20commun.htm>

Interview

<i>Moscovici, Pierre</i> , Perspectives de l'Union européenne après le Conseil européen d'Helsinki	5	7
--	---	---

CIG

<i>Grévisse, Fernand</i> , La direction des Communautés	8	13
---	---	----

Élargissement

<i>Kecsmar, Krisztian</i> , Élargissement: conséquences possibles de l'adoption de la proposition de la Commission	14	18
--	----	----

<i>Lopriore, Marco</i> , Les prochains défis de l'Europe: Méditerranée, pays de l'Est et élargissement	19	23
--	----	----

Marché Unique

<i>Buzelay, Alain</i> , De la dérégulation des télécommunications dans l'Union - De l'utilisateur contraint par le monopole au service public contraint par la concurrence	24	34
Chroniques de Jurisprudence		
Chronique générale de jurisprudence communautaire - Le droit matériel: janvier 1997 - décembre 1998 - Première partie: La libre circulation des marchandises: <i>Coulon, Emmanuel; Chavrier, Henri; Truchot, Laurent; Lorient, Guillaume</i>	35	46
Chronique du règlement des litiges de l'OMC (janvier 1999-15 juillet 1999): <i>Morey, Barbara; Duprat, Jean-Christophe; Lorne, Ingrid; Ligneul, Nicholas; Tiozzo, Carine; Flory, Thiébaud</i>	27	56
Actualités et Documents		
Union européenne	57	62
<i>Drouin, Pierre</i> , Note de lecture	63	65
Bibliographie: <i>Naud, Frédéric, Drouin, Pierre</i>	65	67

PRIKAZI KNJIGA

str. 175 - 184.

Mag. Rajko Knez: *Odgovornost gospodarskih subjektov za obremenjevanje okolja v materialnem in mednarodnem zasebnem pravu* (Odgovornost privrednih subjekata za zagađivanje životne sredine u materijalnom i međunarodnom privatnom pravu), Pravna fakulteta, Maribor 1998, str. 143

Druga polovina XX veka ostaće upisana u istoriji čoveanstva kao vreme u kojem je ugrožavanje života na Zemlji postalo jedan od onih problema koji su, u relativno kratkom vremenu, prešli iz sfere konstatacije činjenica u politiku zaštite životne sredine i programa akcija, te postali predmet međunarodne legislative i unutrašnjeg prava država. U nastajanju je pravo životne sredine, čija antropološka usmerenost znači da je u središtu predmeta tog prava čovek, uslovi njegovog života danas i u budućnosti. Po redosledu stvari, ponosi se onim što je postigao tehnološkim razvojem, u stalnoj je utakmici za prestiž "u odnosu na

druge", a ne primećuje da nekontrolisanim ponašanjem u odnosu na prirodne resurse, on u velikoj meri utiče na životnu sredinu, da mu se to u izmenjenim prilikama vraća i dovodi u pitanje njegovo zdravlje i sam život.

Svest o takvim "poremećenim" odnosima između čoveka i prirode, o potrebi da svi njegovi zahvati u prirodu moraju imati određenu granicu, merenu potrebama očuvanja životne sredine i njenog održivog razvoja, delovala je sporije od onoga što je uticalo na njenu degradaciju. Takve pojave se, možda, mogu objašnjavati, ali ne i pravdati. I kada se identifikuju uzroci ugrožavanja životne sredine i njegove posledice

u različitim oblicima i stepenima pričinjene štete, to još ne znači da će takvo stanje biti promenjeno, da će posledice biti otklonjene, a i da će biti preduzete mere kako se slične situacije ne bi ponavljale.

U tim složenim pitanjima koja su postala predmet materijalnog prava životne sredine, "otkrivamo" činjenicu da se ona rešavaju i uz pomoć pravnih instituta koji su tekovina "starih" civilizacija, a da se "novo" u pravu životne sredine vezuje za specifičnosti ugrožavanja i zagađivanja te sredine. Dakle, za životnu sredinu i njenu zaštitu, relevantna su mnoga pravila više grana prava (ustavnog, upravnog, građanskog, krivičnog, međunarodnog), ali njihov udeo u pravu životne sredine nije obična recepcija već poznatih pravnih pravila, jer predstavljaju i svojevrsan postupak unapređivanja čitavih oblasti prava.

Složenost pitanja zagađivanja životne sredine je jedno od svojstava koja bitno utiču i na pravo životne sredine. Uzroci zagađivanja životne sredine su veoma različiti, nastaju na različitim mestima i izazivaju različite posledice. Ti elementi zahtevaju da se pitanja zagađivanja, najčešće, rešavaju na

samom mestu izvora zagađivanja, ali pravna pitanja koja se u vezi sa takvim događajem postavljaju, ne vezuju se isključivo za ta mesta, jer i posledice zagađivanja mogu biti vremenski produžene ili čak trajne. Njihovo delovanje ne "priznaje" granice država. Pisac ove knjige je uočio te pojave i opredelio se za istraživanje jedne od najznačajnijih oblasti prava životne sredine - zaštitu životne sredine, odnosno odgovornosti za njeno zagađivanje, i to odgovornosti privrednih subjekata.

Odgovornost za zagađivanje životne sredine počiva na tradicionalnim pravnim pravilima o odgovornosti, ali, neke stvari su se i bitno izmenile. Pre svega, veće su uloga i odgovornost države za očuvanje (zdrave, čiste) životne sredine, i, u vezi sa tim, veći značaj imaju upravno, krivično i međunarodno pravo, uz već poznatu ulogu građanskog prava. To je samo jedno od "otvorenih pitanja" odgovornosti, koja su predmet prvog dela knjige i čije uvodno mesto možemo shvatiti i kao neku vrstu pomoći u potpunijem proučavanju i boljem razumevanju onoga što sledi u ostalih šest delova knjige.

Drugi deo knjige, već po naslovu, pripada opštim razmatranjima o odgovornosti za životnu sredinu. Ali, u okviru takvog naslova, pisac postepeno prelazi sa opštih, teorijskih pitanja na pitanje osnova građanskopravne odgovornosti i njene primene u oblasti naknade štete za ekološku štetu, i na pitanje odnosa između stvarnopravne i obligacionopravne zaštite u slovenačkom pravu. U tom delu knjige, pisac navodi primere iz uporednog prava, razmatra ih sa stanovišta prava Evropske unije i daje određena rešenja *de lege lata* prema slovenačkom pravu. Sa različitim varijantama on taj metod primenjuje i u sledeća tri dela knjige (delovi: III, IV i V).

Treći deo knjige je u celini posvećen pitanjima uporednopravnog regulisanja odgovornosti za štetu u životnoj sredini i razvoju te vrste odgovornosti. Istraživanja te problematike vršena su na primerima prava odgovornosti za štetu u životnoj sredini Evrope, analizirani su pravni vid delatnosti Saveta Evrope (Luganska konvencija) i pravo Evropske unije. Ukazano je na sličnosti slovenačkog zakonodavstva sa navedenim evropskim primerima, ali i na

njegove nedostatke i praznine u tom segmentu prava odgovornosti.

Sa stanovišta međunarodnog privatnog prava, odgovornost za životnu sredinu koja pada na privredna preduzeća, posebno na višenacionalne oblike koji karakterišu strana ulaganja (*joint ventures*, koncerni), razmatrana je u četvrtom delu knjige. Ovaj deo problematike pisac smatra posebno značajnim. U pitanju su ne samo "tipični slučajevi" zagađivanja životne sredine, kada se odgovorni subjekt može lako identifikovati, već i oni slučajevi kada se proizvodnja koja nanosi štetu životnoj sredini "prenese" na prostore preko granica svoje države, jer je domaći standardi ne tolerišu. Na taj način pisac daje odgovore na pravna pitanja koja se postavljaju u onim slučajevima kada se izvor zagađivanja nalazi u državi zagađenja, ali je emitent pravno lice sa stranom pripadnošću. Može se govoriti o slučaju kada je osnivač pravnog lica u državi zagađenja strano pravno ili fizičko lice ili ima svoj udeo u kapitalu tog lica. Iz prakse koja je poznata po tome da su u prošlosti višenacionalna društva zagađivala životnu sredinu i na taj način izazivala štetu velikog obima, pisac

podvlači razliku između tzv. internacionalnih i transnacionalnih slučajeva. Da bi te savremene pojave bile na pravi način uočene i dovedene u vezu sa osnovnom temom knjige - tj. sa odgovornošću privrednih subjekata za zagađivanje životne sredine, pisac ulazi i u pitanja pravnog režima stranih ulaganja i, posebno, pitanja statusnopravnih uređenja privrednih subjekata. Ovde se uporednopravno istraživanje tiče *common law*-a i kontinentalnog pravnog sistema.

Dva poslednja dela knjige pripadaju međunarodnom privatnom pravu. Peti deo je posvećen pitanju sudske nadležnosti u sporovima o naknadi štete sa međunarodnim elementom, i pitanju, koje merodavno pravo se u takvim slučajevima primenjuje. S obzirom na činjenicu da je jedna od osobenosti ekoloških šteta - pomenuti međunarodni element, pojava česta u praksi, vredno je obratiti posebnu pažnju na taj deo knjige. I ta pitanja pisac razmatra primenom uporednog metoda, da bi neka rešenja unutrašnjeg prava država poredio sa pravom Evropske unije. Briselska konvencija (1968), čiji ratio legis pisac nalazi u "slobodnom protoku sudskih

odluka" je bliže razmatrana, i taj slobodan protok sudskih odluka se može tumačiti kao još jedan od osnovnih ciljeva osnivačkog ugovora Evropske ekonomske zajednice. U neposrednoj vezi sa razmatranim pitanjima sudske nadležnosti je utvrđivanje prava koje će sud u konkretnom slučaju primenjivati. Dakle, koje pravo će biti primenjeno kada je predmet spora utuživanje šteta zbog prekograničnog zagađivanja, zagađivanja domaćih pravnih lica sa stranom pripadnošću i zagađivanja u tranzitu.

Iako je pisac svaki deo knjige (osim dela I i III) završavao (pod posebnom tačkom) sa "konstatacijama", nekom vrstom zaključaka, on je poslednji, sedmi deo knjige, označio kao zaključak. U tom delu pomenuta namena studije, da se ukaže na značaj koji ima odnos međunarodnog privatnog prava i materijalnog prava, uključujući tu i odnos sa nadnacionalnim (evropskim) pravom, ostvarena je na način o kojem treba reći nešto posebno. Postoje zainteresovanost ili obaveze, da pomenuto evropsko pravo postane deo slovenačkog pozitivnog prava, i čitava studija pokazuje da je neophodno povezivati "poznate",

"stare" institute prava, sa "novim", čije je uvođenje u pravni sistem moguće jedino ako se vodi računa o osobenostima problema odgovornosti i šteta u okviru ekološkog prava. Ali, kao što ekološko pravo nastaje sa obeležjima nadnacionalnosti i globalnosti problema koje ono ima da rešava, tako i pisac ove knjige dosledno zasniva svoje istraživanje na unutrašnjem (uporednom), regionalnom (ko-

munitarnom) i međunarodnom privatnom pravu.

Naučna aparatūra ove knjige dozvoljava zaključak da ona pripada kategoriji monografskih naučnih studija, ali ne previdamo njenu pedagošku vrednost i, posebno, moguću korisnost praksi. Dva rezimea, na engleskom i nemačkom jeziku, su doprinos kvalitetu uređivanja takvih knjiga.

Dr Vida Čok

Prof. dr Radoslav Stojanović, *Spoljna politika Evropske unije*,
Beograd, Dosije, 1998, 250 strana.

Profesor Radoslav Stojanović u svojoj knjizi *Spoljna politika Evropske unije* bavi se tim fenomenom vrlo sistematično nastojeći da otkrije genezu postanka sadašnjih elemenata te politike. U tome uspijeva koristeći svoj istančani smisao za procjenu validnosti pojedinih rešenja. Na osnovu svoga izuzetnog poznavanja globalnih politickih odnosa izvodi sudove o mjestu i ulozi politike Evropske unije u njima.

Knjiga ima 250 strana i podijeljena je na: uvod, 6 glava,

priloge, registar pojmova i odabranu literaturu. Nastala je na osnovama materijala za predavanja koja je profesor Stojanović držao na postdiplomskom kursu Evropskog prava na Pravnom fakultetu u Beogradu. Knjiga je znalački spoj neophodnih elemenata iz diplomatske istorije, međunarodnog prava, spoljne politike i međunarodnih odnosa. Takva kompleksna struktura donekle je uslovljena okolnošću što je pisana sa namjerom da posluži kao udžbenik za postdiplomante. Usljed toga su date i

neka simplificirana teorijska objašnjenja koja bi dosljednim metodološkim pristupom ovoj temi bila izostavljena.

Medjutim, prof. Stojanović manirom vrsnog pedagoga eksplicira kako u uvodu tako i u ostalim djelovima sve neophodne elemente pojedinih pojava od njihovog nastanka, konceptualizacije, teorijske obrade i razvojne komponente. To iz razloga što samo takav pristup može imati pedagoško i naužno opravdanje. U uvodu autor daje definiciju spoljne politike pod kojom podrazumijeva "skup odluka koje jedna država donosi o svojim odnosima sa drugim državama". Ukazuje da je spoljna politika država kao predstava u spoljnom svijetu ustvari "apstrahovani oblik države kao cjeline". Pri tome podvlači da niti jedna zajednica pa ni država nije monolitna u asolutnom smislu. Iz takve strukture kao i iz same prirode spoljno politickog djelovanja izvodi se polivalentna struktura spoljne politike. Naravno, riječ je o djelatnosti podložnoj raznovrsnim promjenama prije svega u skladu sa interesima koji nijesu vječne već promjenljive kategorije. One se utvrđuju odgovarajućim odlukama "u skladu sa

percepcijama vrednosti u jednom vremenu i prostoru".

Prva glava knjige sadrži prikaz evolucije integracija Zapadne Evrope poslije II svjetskog rata. Takođe se u opštim crtama govori o projektu ujedinjene Evrope na osnovama hegemonizma Njemaca ili Francuza, a u slovenskom svijetu Rusa. Takav projekt nije bilo moguće sprovesti. Došlo se do stvaranja partikulrnih država sa legitimitetom izvedenim iz prava na samoopredjeljenju naroda, zaštiti manjina i teritorijalnom integritetu. Takav model i sami smo svjedoci bio je generator kriza i sukoba takvih razmjera da se moralo u novom poretku, do tada važeća dilema "rat ili mir" transformisati u dilemu "mir ili opstanak". Pokazalo se da poredak koji počiva na pravu jačega nije moguće održati. Valjalo je napustiti politiku ratova jer je ugrožavala opstanak evropske civilizacije. Bilo je očigledno da se budućnost Evrope mora zasnivati na eliminisanju sukoba. Da bi se to postiglo morala su se otkloniti brojni uzroci na planu politike. Riječ je o vrlo kompleksnim problemima koji zbog svoje složene strukture zahtijevaju duže vrijeme za rešavanje. Stoga se pristupilo

razradi modela funkcionalne integracije prije svega u sferi ekonomije. Tek je ugovor iz Maastrichta 1991. godine otvorio put jedinstvenoj spoljnoj politici Zajednice. Ostajući donekle u okvirima naslijeđenih modela ona je bivala obogaćena prodorom u sfere obrazovanja, zaštite potrošača, saobraćaja, energetici, kulturi, telekomunikacijama i dugom o čemu profesor Stojanović evropski racionalno raspravlja uzimajući u obzir karakter nekih ograničenja koja bi mogla dovesti do usporavanja označenog procesa.

Druga glava donosi sistematsku i detaljnu analizu gradnje Evrope posle Drugog svjetskog rata. Cjelovito su analizirane sve okolnosti koje su sputavale pa i onemogućavale realizaciju ideje ujedinjenja. U opticaju su bile dvije osnovne ideje i to unionistička (federalistička) i internacionalistička sa predominantnim jedinstvom na ekonomskom planu. Preovladala je druga koncepcija. Trebalo je na početku prevladati strah od Njemačke i otkloniti nezdrave elemente rivaliteta između Francuske i V. Britanije. Takođe se trebalo suprotstaviti ekspanziji SSSR-a. Usljed toga bezbjednosna pitanja imala su prevagu u

odnosu na ostala. Pokazalo se neophodnim povezivanje sa SAD radi stvaranja koncepta efikasne odbrane vrijednosti zapadne civilizacije.

Uopšteno govoreći ovakvi uslovi ograničavali su manevarsko polje dejstva za sprovođenjem čvrstih elemenata ujedinjenja. Gotovo sve države zapadne Evrope još uvijek su svoje interese stavljale iznad svih drugih interesa. Jedinstveni evropski akt iz 1987. g. ne uspeva da prevlada tu ozbiljnu prepreku. Željena komponenta nadnacionalnosti pretvara se u međudržavne odnose koji su neminovno morali biti podvrgnuti zakonitostima međunarodnih odnosa. To svakako samo po sebi isključuje visoki stepen jedinstva u spoljnoj politici država Zajednice.

Glava tri bavi se problemom promjena u ravnoteži snaga nastaloj posle raspada SSSR-a. Analizirana je politika ravnoteže snaga koja počiva na sili. Ona kao takva nije se mogla održati niti biti faktor stabilnosti i mira. Uistinu, valja naglasiti da je ravnotežu snaga moguće održavati sve do onog vremena do kada je moguće održati ravnotežu interesa. S obzirom na to da je u takvim poretku stvari vojna sila glavni

opredjeljujući faktor javlja se fenomen trke u naoružavanju. U osnovi ovoga procesa pored ostalog je i beskonačna težnja da se ostvari prednost, što neminovno dovodi do pojačanog angažovanja ekonomskih resursa i zapostavljanja djelatnosti izvan vojnog kompleksa. Vrlo su suptilne i podrobno analizirane sve vrste ravnoteža snaga kao i faktori na kojima počivaju. Takođe je ukazano i na dalekosežni značaj promjena u ravnoteži snaga nastalog nakon pada realnog socijalizma. Iznjeti su razlozi koji pokazuju prednosti multipolarnih faktora i činilaca stabilnosti u međunarodnim odnosima, kao i loše strane unipolarne projekcije međunarodnih odnosa.

Razmotrena je uloga i značaj ujedinjenja Njemačke i dileme koje su iz toga fakta proizašle. Ukazano je na osnovnu protivurečnost koju je trebalo riješiti u korist integracionih procesa, a to je odluka same Njemačke da ih snažno podrži i da otkloni samostalan put koji bi ugrožavao označene procese. Veoma je striktno analizirana uloga svih relevantnih država i regionalnih integracionih blokova u procesima globalnih ekonomskih tokova. S obzi-

rom na brojne, ne rjetko burne, promjene u svijetu autor zaključuje da se čitav svijet nalazi u tranziciji, s tim što se za bivše komunističke zemlje pod tim podrazumjeva i neophodnost strukturnih promjena u privredi i političkom sistemu. Nasuprot tome, kod razvijenih zemalja taj proces se sastoji u traženju puteva za jačanje tržišnih mehanizama i slobode stvaralaštva.

Glava četiri bavi se problemima transformacije Evropske zajednice u Evropsku Uniju. Najveća pažnja poklanja se razmatranju problema dvije najbitnije komponente i to prve - stvaranje evropske monetarne unije i drugo, uspostavljanje zajedničke spoljne politike, bezbjednosti i odbrane. Obje komponente morale su biti projektovane za cjeli kontinent jer je u suprotnom postojala opasnost da dođe do novog grupisanja država, što bu u krajnjem moglo proizvesti stvaranje novih saveza i oživljavanje modela ravnoteže snaga. Bezbjednost i odbrana su nedjeljivi elementi spoljne politike, a istovremeno su i pokazatelje moći pojedinih subjekata međunarodnih odnosa. Vidljivo je da Evropska unija u brzim promjenama za sad ipak samo trasira put

zajedničke bezbjedonosne politike. Ta politika mora biti fleksibilna, ne rjetko supsidiarna i u zajednici sa NATO-m. Očigledno, započet je veoma složen proces koji zajedno sa monetarnom unijom može dovesti do viših i značajnijih dometa.

Peta glava sadrži probleme odnosa Evropske unije prema jugoslovenskoj krizi. Potanko su iznjeti uzroci kolapsa međunarodnih odnosa stvorenih u bipolarnoj blokovskoj strukturi.

Vidljivo je bilo da Evropska unija nije mogla imati autonomnu ulogu u politici bezbjednosti bez učesća SAD. Gotovo sve velike sile bile su više okrenute redefinisanju svojih interesa negoli bavljenjem pitanjima raspada Jugoslavije. Osim toga nije moglo biti koncipiran jedinstven stav na jugoslovensku krizu uslijed nepostojanja institucionalnih mogućnosti. To potvrđuje izmještanje rešavanja krize u Ujedinjenim Nacijama gdje su SAD odigrale odlučujuću ulogu. Takođe, Evropa nije mogla žrtvovati svoje evropske vrednosti radi rešavanja krize u Jugoslaviji, ali je nesumnjivo ostao gorak utisak da je, kako primjećuje profesor

Stojanović, rat u Jugoslaviji djete "Mastrihta".

Glava šest donosi analizu svih relevantnih faktora koji opredjeljuju politiku Evropske unije prema Istocnoj Evropi. Politički odlučioци Zapadne Evrope oročeni prije svega u Evropskoj uniji polazeći od svoje perspektivne moralne superiornosti smatrali su da je neophodno sopstveni model političkog organizovanja instalirati u Istočnoj Evropi kako bi se djelotovorno riješili nacionalistički sukobi i problemi tranzicije. To se pokazalo pogrešnim pa se moralo pristupiti reviziji spoljne politike u cjelini. Sigurno da Evropska unija kao velika ekonomska sila ne može ostati po strani u svim važnim pitanjima svjetske politike. Stoga se nastoji unaprijediti spoljna politika, što se, donekle, uspjeva reformama. Pozitivan korak u tome pravcu je proširivanjem broja članova Evropske unije i podizanjem nivoa odnosa sa onim državama koje ne mogu ispuniti uslove za punopravno članstvo. Takođe je vidljiva činjenica da se uistinu, ne i u dovoljnoj mjeri afirmiše princip nadnacionalnosti u sferi donošenja odluka.

Knjiga sadrži i brojne značajne dokumente od kojih ističeme samo neke i to: 1. O ulozi Zapadnoevropske unija sa Atlantskim paktom; 2. Bijela knjiga priprema pridruženih zemalja centralno-istočne Evrope za integraciju u interno tržište Unije; 3. Agenda dvijehiljade za jaču i širu Uniju, itd.

"Spoljna politika Evropske unije" uglednog profesora Radoslava Stojanovića predstavlja značaki spoj pedagoški dimenzioniranog i naučno utemeljenog

pristupa složenom kompleksu toga najvažnijeg djela epohalnog procesa integracije u Evropi. Svoja istraživanja autor je temeljio na bogatim empirijskim činjenicama. Pri tome je izbjegao zamke puke deskripcije i zahvaljujući svojoj visokoj erudiciji došao do zaključaka i naučnih rezultata koji po svojim kvalitetima predstavljaju trajnu vrijednost za našu pravnu nauku i opštu kulturu.

Doc. dr Filip Turčinović